

ΠΑΤΡΙΣ

Κρήτης ανθρωπογεωγραφία

Β' ΜΕΡΟΣ

Beharaidisunary
HAMBURG
CANDIE GRÈTE

Αντί προλόγου

Το δεύτερο μέρος της έκδοσης «Κρήτης ανθρωπογεωγραφία», το οποίο βρίσκεται πλέον στη διάθεση του αναγνώστη, ολοκληρώνει το αφιέρωμα της «Π» στην Κρήτη και τους ανθρώπους της. Μια αναφορά που ξεκίνησε από τα αρχαία χρόνια και φτάνει μέχρι την Ένωση με την Ελλάδα.

Σ' αυτό το τεύχος αναφερόμαστε στην περίοδο μετά την αιγυπτιακή κατοχή, από τότε που ξεκινά, δηλαδή, η δεύτερη περίοδος της τουρκοκρατίας, στα 1840. Και καταλήγουμε στο 1911, ενώ οι απογραφές του πληθυσμού από το 1920 μέχρι το 2001, αναφέρονται εντελώς συνοπτικά.

Στις 96 σελίδες της έκδοσης ο αναγνώστης θα εντοπίσει σημαντικές πληροφορίες για την Κρήτη του παρελθόντος, τους ανθρώπους της, περιγραφές των οικισμών και της τοπικής οικονομίας. Για πρώτη φορά έρχονται στο φως μια σειρά από αρχεία, τα οποία αποτελούν νέα πηγή για την ερευνητή της κρητικής ιστορίας, αλλά και νέα πηγή γνώσης για όποιον ξεφυλλίζει τις σελίδες της Ιστορίας για να πληροφορηθεί τα γεγονότα.

Τα δύο τεύχη αποτελούν ένα ενιαίο αφιέρωμα για τον φιλόστορο ο οποίος θα ήθελε να έχει συγκεντρωμένες όλες τις σχετικές αναφορές που έχουν γίνει για την

Κρήτη ανά τους αιώνες, γι αυτό επιλέξαμε η αρίθμηση του δεύτερου τεύχους να αποτελεί συνέχεια του πρώτου. Έτσι θα υπάρχει ένα ενιαίο φύλλο των 192, συνολικά σελίδων.

Και σε αυτό το αφιέρωμα κατά κανόνα διατηρήσαμε τη γραφή, την ορθογραφία και τη σύνταξη, των κειμένων που χρησιμοποιούμε, ενώ το ίδιο έγινε με τα ονόματα των οικισμών. Ο αναγνώστης θα διαπιστώσει ότι συχνά οι ονομασίες των οικισμών είναι διαφορετικές στην πορεία του χρόνου, ή έχουν διαφορετική γραφή. Αυτό σχετίζεται ακριβώς με το προηγούμενο, ότι δηλαδή σε κάθε έγγραφο ή αναφορά καταγράφονται με άλλο τρόπο. Κι αυτή την καταγραφή διατηρούμε.

Τις ευχαριστίες για τη σημαντική συμβολή ανθρώπων τις απευθύναμε ήδη από το πρώτο τεύχος, και ισχύουν στο ακέραιο και για το δεύτερο.

Με την ανταπόκριση που υπήρξε και για το πρώτο τεύχος της «Κρήτης ανθρωπογεωγραφία» (ελπίζουμε και για το δεύτερο) μας δίνετε τη δύναμη να συνεχίσουμε μια χρήσιμη, πιστεύουμε, προσπάθεια με στόχο την προσέγγιση της κρητικής ιστορίας.

Αλέκος Α. Ανδρικήκης

Περιεχόμενα

	σελ.
- Αντί προλόγου, περιεχόμενα	98
- Β' περίοδος Τουρκοκρατίας...	99
- Η τουρκόγλωσση έκδοση της εφημερίδας «Γκιρίτ» της Οθωμανικής Διοίκησης, το 1869	100
- Ο Μανούηλ Βερνάρδος περιγράφει την Κρήτη στα 1846	101
- Η περιγραφή του Κριτοβουλίδη το 1859	105
- Η απογραφή του Βελή πασά το 1858	108
- Αδημοσίευτη αναφορά του Ι. Μισσοτάκη για την ανατολική Κρήτη, αμέσως μετά την επανάσταση του 1866	109
- Ανέκδοτο αρχείο: Η απογραφή Ι. Μισσοτάκη το 1875	116
- Η μοναδική οργανωμένη απογραφή της Οθωμανικής Διοίκησης το 1881	125
- Ο φοιτητής της Νομικής Ευάγγελος Νικολαΐδης σε μια διάλεξη του για το Μεγάλο Κάστρο, το 1892	136
- Ο ανθυπολοχαγός Νικόστρατος Καλομενόπουλος περιγράφει τους οικισμούς της ανατολικής Κρήτης το 1894	137
- Τα Λιοντάρια στα τέλη του 19ου αιώνα. Φωτογραφία προσφορά στους αναγνώστες της «Π»	144
-Η «επιτόπιος μελέτη» του Καλομενόπουλου για τις διαδρομές ανάμεσα στα χωριά της Κρήτης	152
- Τα προϊόντα που παρήγαγαν τα χωριά γύρω στο 1894	156
- Η πρώτη απογραφή της Κρητικής Πολιτείας το 1900	157
- Μια άγνωστη καταγραφή του πληθυσμού το 1902	172
- Η κρητική χωρογραφία από τον λοχαγό Ιωάννη Νουχάκη το 1903	173
- Ποιά προϊόντα και σε ποιες χώρες έκαναν εισαγωγές και εξαγωγές η Κρητική Πολιτεία	184
- Η μετανάστευση των Κρητικών κατά την πρώτη δεκαετία του 20ου αιώνα	185
- Η τελευταία απογραφή από την Κρητική Πολιτεία το 1911	187
- Συνοπτικές απογραφές 1920, 2001	188
- Η Λένα Τζεδάκη για τα τουρκοκρητικά ονόματα και πώς προήλθαν	189

Βιβλιογραφία, πηγές, αρχεία

- Αλεξίου Στ., «Μινωικός Πολιτισμός», δεύτερη έκδοση, Ηράκλειο 1968
- Αλεξίου Στ., «Το Κάστρο της Κρήτης και η ζωή του στον ΙΣΤ' και ΙΖ' αιώνα», Ηράκλειο 1964
- Ανδριώτης Ν., «Πληθυσμός και οικισμοί της Ανατολικής Κρήτης (16ος-19ος αι.)», Ηράκλειο 2006, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη
- Ανδριώτης Ν., «Χριστιανοί και Μουσουλμάνοι στην Κρήτη 1821-1924. Ένας αιώνας συνεχούς αναμέτρησης εντός και εκτός του πεδίου της μάχης», ανάτυπο Αθήνα 2004
- Ανδριώτης Ν., Izbek T., «...μηδὲ Τούρκοι μηδὲ Έλληνες ὑπάρκοι εἰμαστέ»: Οι μουσουλμάνοι της Κρήτης 1898-1939. Από την Κρήτη στην Τουρκία, Πεπραγμένα Θ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου Ε.Κ.Ι.Μ., τ. Γ/1, Ηράκλειο 2005
- Βερνάρδος Μ., «Ιστορία της Κρήτης», εν Αθήναις 1846
- Γόντικα Δ., μετάφραση – επιμέλεια, R. Pashley «Ταξίδια στην Κρήτη», δύο τόμοι, Ηράκλειο 1991, Δήμος Ηρακλείου, Βικελαία Βιβλιοθήκη (πρώτη έκδοση 1837)
- Δετοράκης Θ., «Ιστορία της Κρήτης», Αθήνα 1986
- Δημητριάδης Β., Δασκάλου Δ., επιμέλεια «Ο Κώδικας των θυσιών», Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Βικελαία Βιβλιοθήκη Δήμου Ηρακλείου, Ηράκλειο 2003
- Ζουδιανός Ν., «Ιστορία της Κρήτης επί Ενετοκρατίας», τ. Α', Αθήναι 1960
- Καλλιμανής Στ., εισαγωγή, έκδοση κειμένου, σφάλια και απόδοση στα ελληνικά, Fr. Barozzi "Descrizione dell' isola di Creta (Περιγραφή της Κρήτης) 1577/78», Ηράκλειο 2004, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη
- Καλομενόπουλος Ν., «Κρητικά», εν Αθήναις 1894
- Κριάρης Π., «Ιστορία της Κρήτης από των αρχαιοτάτων μέχρι των καθ' ημάς χρόνων», τ. Γ', εν Αθήναις 1935
- Κριτοβουλίδης Κ., «Απομνημονεύματα Κρητικής Επανάστασεως», 1859
- Kolodny E., "La population des iles de la grece", t. 1,2, atlas, 1974
- Λουκάτος Σπ., «Η Κρήτη κατά την κρίση του ανατολικού ζητήματος, 1875-1881 από ανέκδοτες ελληνικές προξενικές εκθέσεις», Πεπραγμένα του Ζ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου τ. Γ/1, 1995
- Μανουσκάκης Μ., «Η παρά Trivan απογραφή της Κρήτης (1644) και ο δῆθεν κατάλογος των κρητικών οίκων Κέρκυρας», Κρητικά Χρονικά 3, 1949
- Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, ιδρυτής Παύλος Δρανδάκης, 1933.
- Μουρέλλος Ι., «Ιστορία της Κρήτης», τ. 1, Ηράκλειο 1932
- Μπουοντελμόντι Χρ., «Ένας γύρος της Κρήτης στα 1415», πρόλογος Σπυριδός Αλεξίου, μετάφραση – εισαγωγή Μάρθα Αποσκήτη, Ηράκλειο 1983
- Μύσσων, «P. Castrolilaca περί Σητρείας», τ. Β', 1933
- Νικολαΐδης Ε., «Περί Κρήτης και ιδία της πόλεως Ηρακλείου», εν Αθήναις 1892

- Νικολάου Γ., Πεπονάκης Μ., έκδοση, μετάφραση, εισαγωγή σφάλια, Ph. De Bonneval, M. Dumas, «Αναγνώριση της γλώσσας Κρήτης. Μια ανέκδοτη μυστική έκδοση του 1783», Ρέθυμνο 2000, εκδ. Μίτος
- Νουχάκης Ι., «Κρητική Χωρογραφία», εν Αθήναις 1903
- Nilsson M., «Η μετανάστευση των Ελλήνων εις την Κρήτην», Κρητικά Χρονικά 3, 1949
- Ξανθοδίδης Στ., «Οι Εβραίοι εν Κρήτη», Κρητική Στοά, τ. Β', Ηράκλειο 1909
- Ξανθοδίδης Στ., «Η Ενετοκρατία εν Κρήτη και οι κατά των Ενετών αγώνες των Κρητών», Αθην 1939
- Ξανθοδίδης Στ., «Χάνδαξ – Ηράκλειο, ιστορικά σημειώματα», Ηράκλειο 1964
- «Οι επικράτειες των αρχαίων πόλεων της Κρήτης», συλλογική εργασία στο πλαίσιο μεταπτυχιακού προγράμματος Κλασικής Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης, διευθύνση Νικόλας Φραγκάκης.
- Παπαδάκης Ι. Ν., «Ζημιαί και αποζημιώσεις Κρητικών Επαναστάσεων (1866-1898)», μελέτη ιστοριοπολιτική και οικονομολογική, μέρος πρώτον, Χανιά 1933
- Παπαδοπετράκης Γ., «Ιστορία της ιεράς μονής Αγ. Τριάδος», Κρητικά Χρονικά Κ', 1966
- Πεπονάκης Μ., «Η Τουρκική μετανάστευση του 1897-1899», Κρητολογικά Γράμματα 14, 1998
- Πρακτικίδης Ζ., «Χωρογραφία της Κρήτης συνταχθείσα τω 1818», επιμέλεια Ν. Σταυρινίδης, Ηράκλειο 1983 (πρώτη έκδοση εν Ερμούπολει Σύρου, 1900)
- Ραγκαβής Ι., «Τα Ελληνικά», εν Αθήναις 1854
- Σπανάκης Στ., «Πόλεις και χωριά στο πέραςμα των αιώνων», δύο τόμοι, Ηράκλειο 1991
- Σπανάκης Στ., «Στατιστικές ειδήσεις περί Κρήτης του τέλους του 16ου αιώνα», Κρητικά Χρονικά ΙΒ', 1958
- Σπανάκης Στ., «Η έκθεση του Δούκα της Κρήτης Ιωάννη Σαγρενέντο(1604)», Κρητικά Χρονικά 3, 1949
- Σπανάκης Στ., «Μνημεία της Κρητικής Ιστορίας», τ. 3, F.Pasqualigo "Relazione 1594", Ηράκλειο 1953
- Σπανάκης Στ., «Μνημεία της Κρητικής Ιστορίας», τ. 1, Zuanne Mocenigo "Relazione", Ηράκλειο 1947
- Σπανάκης Στ., Μνημεία της Κρητικής Ιστορίας τόμος V, Francesco Basilicata "Ralazione 1630",
- Σπανάκης Στ., «Η έκθεση του Δούκα της Κρήτης Ντολφίν Βενιέρ (1610)», Κρητικά Χρονικά 4, 1950
- Σπανάκης Στ., «Η έκθεση του Γενικού Προβλεπτή Isepo Civran του 1639»
- Σταυράκης Ν., «Στατιστική του πληθυσμού της Κρήτης», Αθήναι 1890
- Σταυρινίδης Ν., «Μεταφράσεις τουρκικών ιστορικών εγγράφων αφορώντων εις την ιστορίαν της Κρήτης», τόμοι 1, 3, 4, Ηράκλειο 1975-1985
- Σταυρινίδης Ν., «Ανέκδοτα έγγραφα της Τουρκοκρατίας εν Κρήτη. Δύο έγγραφα ρυθμιστικά του μετά

- την άλωσιν της Κρήτης φορολογικού συστήματος», Κρητικά Χρονικά 1, 1947
- Σταυρινίδης Ν., «Απογραφικοί πίνακες της Κρήτης», Κρητικά Χρονικά ΚΒ', 1970
- Στατιστική της Κρήτης, πληθυσμός 1900, εν Χανίοις 1904
- Sprat, "Travells and researches in Crete", 1865
- Τζεδάκη-Αποστολάκη Λένα, «Οικογενειακά ονόματα Τουρκοκρητικών», Πεπραγμένα Θ' Κρητολογικού Συνεδρίου, τ. Γ/1, Ηράκλειο 2005, Ε.Κ.Ι.Μ.
- Τζομπανάκη Χρ., «Θάλασσινη Τριλογία του Χάνδακα», Ηράκλειο 1997, εκδ. Δετοράκης
- Χουρμούζης –Βυζάντιος Μ., «Κρητικά», εν Αθήναις 1842
- Ψιλάκης Β., «Ιστορία της Κρήτης», τ. 1-2, Αθήναι
- Green M., «Κρήτη ένας κοινός κόσμος. Χριστιανοί και Μουσουλμάνοι στη Μεσόγειο των Πρώμων Νεότερων Χρόνων», μετάφραση - εισαγωγή Ε. Γκαρά, Αθήνα 2005, Εκδόσεις του Εικαστού Πρώτου

ΑΡΧΕΙΑ

- Ι. Μισσοτάκη, Ιστορικό Μουσείο Κρήτης
- Επίσημος Εφημερίς της Κρητικής Πολιτείας, των ετών 1900, 1902, 1911, 1912
- Βιβλιοθήκη Βουλής των Ελλήνων
- «Libro de Information delle cose publiche del Regno de Candia et Isole de Cerigho, Zante, Cefalonia et Corfu» του Pietro Castrolilaca, αντίγραφο Βικελαίας Βιβλιοθήκης (η αντιγραφή έγινε από το Στέργιο Σπανάκη)
- Κρήτη, Εφημερίς της Γενικής Διοικήσεως Κρήτης, αρ. 617, Εν Χανίοις 21 Νοεμβρίου 1881
- GIRID, Εφημερίς της Γενικής Διοικήσεως Κρήτης (στην τουρκική), 1869
- Αρχεία Γενικής Στατιστικής Υπηρεσίας Ελλάδος και Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας Ελλάδος

ΧΑΡΤΕΣ ΚΑΙ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ

- Αρχεία Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης Ηρακλείου, από την οποία χρησιμοποιήσαμε το μεγαλύτερο μέρος της βιβλιογραφίας
- Αρχεία Ιστορικού Μουσείου Κρήτης
- Φωτογραφίες Behaeddin
- Φωτογραφίες Gerola
- Εκδόσεις «Μικρός Ναυτίλος»
- «Θάλασσινη Τριλογία του Χάνδακα» της Χρυσούλας Τζομπανάκη
- Αρχείο Αλέκου Ανδρικήκη
- Αρχεία ιδιωτών

Η φωτογραφία του εξώφυλλου

Οικογένεια Χειρακάκη από τις Γούβες, σε αναμνηστική φωτογραφία γύρω στο 1907, λίγο πριν την αναχώρηση για το ταξίδι της μετανάστευσης στην Αμερική. Η φωτογραφία είναι αδημοσίευτη και τραβήχτηκε από τον R. Behaeddin.

ΕΙΔΙΚΟ ΑΦΙΕΡΩΜΑ

Κρήτης ανθρωπογεωγραφία Β' ΜΕΡΟΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ Α. ΜΥΚΩΝΙΑΤΗΣ Α.Ε.

Υπεύθυνος έκδοσης-ύλης: Αλέκος Α. Ανδρικήκης
e-mail: andrikakis@patris.gr

Φωτοσύνθεση: Μαρία Γεμιτζάκη, Σοφία Γεργιαννάκη, Ρούλα Κολοβού, Ελένη Μπουχαλάκη, Λίνα Τσινάβου

Διορθώσεις: Νίκος Ζερβουδάκης, Χρυσούλα Κιμιωνή

Σελιδοποίηση: Μαρία Σούλα.

Διανεμήθηκε δωρεάν με την εφημερίδα "ΠΑΤΡΙΣ"

Β' ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ (1841-1898)

ΠΑΓΚΡΗΤΙΑ
ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΤΙΚΗ
ΤΡΑΠΕΖΑ

Λογαριασμός Ταμιευτηρίου
Πολλαπλό κέρδος από μια απλή κατάθεση!

- Με το μεγαλύτερο επιτόκιο της αγοράς από το 1ο Ευρώ.
- Χωρίς περιορισμούς και πρόσθετες χρεώσεις στις συναλλαγές.
- Με δυνατότητα σύνδεσης πάγιων εντολών.

**ΠΑΓΚΡΗΤΙΑ
ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΤΙΚΗ**

Η ΕΝΩΣΗ ΕΙΝΑΙ ΤΟ ΚΡΕΙΤΤΟ

کتاب

۱۴ رجب سنه ۱۳۰۳

بازار ابرتسی

۷ نیسان سنه ۱۳۰۳

اعلان رسمی

نومرو

۵۹۶
۵۸۷

اشبو شهر نیسانک برنجی صالی کونی حایه شهری خارچنده واقع واروش نام مجله وقوعبولان جرح ماده سی متجاسر لری اولوب دردست ایدلش اولان اشغاسی عسا کر ضبطیه به قوه الظهر اولان عسا کر نظامیه شاهانه مفرزه می ابله عسا کر ضبطیه تک اندن جبراً المی و عسا کر نظامیه شاهانه او نیشیلندن برینی اول اتاده خفیه جرح ایستندن ملولانی کذلت دردست ایدلش اولان واروشلی آرتو ملاکی مصطفی نام کسندن با کفالت در حال سربست بر اعلمنه موفقی اوله ملک اوزره عسا کر شاهانه ابله عسا کر ضبطیه اوزر به برجم غفیر هجوم ایلد کیری تحقیق قلمشدر

هجوم واقع اوله آتانی اولانلاردن اولوق اوزره ضابطه طرفندن خبرو بریلان ریباتکی محمد وقو بوروزی ابراهیم وقادو ذاک حلیم وحسن صاری اوغلی و مرجان سورو قوقولاکی واجد چاوش اوغلاکی وحسین زرواکی وحسین ارغاکی و محمد قار میراکی نام کسندن اخذو کرفت اولندرق ایجاب نظامیه سائرینه عبرت مؤثره اولوق اوزره قانوناً مجازات شدیدیه دوچار ایندیرلمیزی ضمیمه ایجاب ایدن دوائر عدلیه به تسلیم قلمش اولوب اتبعی مخالف نظام اولان یوکی حرکات و معاملاتک تکررینه محل قالماق اوزره خصوصاً آتیه تک اعلانیه ایدار اولنوروشوبله که

اولا عسا کر ضبطیه ابله ضابطه قوه الظهر اوله رقی جمت عسکر به دن کوندیرلکه اولان عسا کر نظامیه شاهانه مفرزه ریک کنورد کیری بحرینی المی اوزره هرکم ضبطیه و عسا کر نظامیه مفرزه لری اوزرینه هجوم و یا خود بشقه درلو حرکت ایدر ایدر عسا کر ضبطیه نظامنامه سنک الی موقوفه نیمی ماده سی احکامنه توفیقاً ضبطیه لری شخص متجاسری علیه سلاح استعمال ایدر جکری کبی هجوم ایدن کسندن قانوناً دخی مؤاخذه اولنه جقدر

ثابا ذکر اولنان عسا کر نظامیه شاهانه مفصراً قانون عسکری به تابع اولوب عسا کر ضبطیه تک سلاح استعمال ایدر یله جکری احوال حقدنه نظامات مجلیه تک احکامیه مقید اولدقندن عسا کر شاهانه مفرزه ریک ایضای وظیفه اتاننده وظیفه لری بنی ایشادن منع مقصدیه اوزرله به هجوم ایدن اولور ایدر وظیفه مرتبه لری بشقه درلو ایضا ایدر مدکری حالده

اوزرله به هجوم ایدن شخصه قارشو قانون عسکری احکامنه توفیقاً سلاح ابله مقاومت ایدر جکری کبی شخص متجاسر قانوناً دخی مؤاخذه اولنه جقدر

ثابا بو باده جمت عسکری به قوماندانلیقه بالخباریه متفقاً بریلان قرار اوزرله کرک عسا کر نظامیه شاهانه و کرک عسا کر ضبطیه بالجله ضابطانه اوامر شبدیه و قطعه و پرلشدر کیفیت هرکس معلومی اولوق و ایلروده بو کامعلو ماتم یوقدر دیکمه محل قالماق اوزره اعلان کیفیت اولنور

فی ۳ نیسان سنه ۱۳۰۳
والی ولایت کرید
صوا

الویه ملحقه متصرف لری ابله قضا ل قائم مقام قلمشدر

کوندیریلان تحریرات عمومیه تک صورتیدر

عوم نومرو

۸

یکن یک اوچبوز بر سنه سنک معاملات مالیه سی حقدنه طرف ثنائوریدن مجلس اداره ولایت اعطا اولنان لایحه تک (۱) نسخ مطبوعه سندن کافی مقداری لقا ارسال قلمش اولغه جز بریک احوال حقیقه مالیه سنه عوم اها لیه کسب اطلاع اولوق اوزره لایحه مذکور تک نشر و اعلانی توصیه و اخطار اولنور

فی ۵ نیسان سنه ۱۳۰۳
والی ولایت کرید
صوا

حایه شخصانی جنه محکمه سی مدعی عومیه سی طرفندن لوی مذکور ضبطیه مابور انالکی ابله ضابطانه خطا بدر

نومرو

۱۱۲۲
۹۸۸

سلاح طاشیق ممنوعیتی حقدنه اولان ضابطه اوامری شمعی به قدر حایه

(۱) اشبو لایحه مجلس اداره ولایت یکن شهر مارتک بکر بیسنده عقد اولنان اجتماعنده قرائت اولنوب کریدر سنک مقدمی انخوده سنه درج اولنش اولدوقی کبی بشقه جمدخی رساله شکنده طبع اولنمشدر

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΤΗΣ

Σ. Γ. Σ.

ΚΡΗΤΗΣ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΘΕΙΣΑ

Ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ, ΙΒ'. Τόμ.

ΤΗΣ

ΓΕΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ.

ΥΠΟ

Μ. ΒΕΡΝΑΡΔΟΥ ΤΟΥ ΚΡΗΤΟΣ.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Κ. ΡΑΛΛΗ.

1846.

- Η μεγαλύτερη Συνεταιριστική Τράπεζα στην Ελλάδα.
- Η πιο κερδοφόρα επιχείρηση στην Κρήτη.
- Η Τράπεζα με το μεγαλύτερο δίκτυο στο νησί.
- Μια Τράπεζα με ανθρώπινο πρόσωπο, φιλική, γρήγορη, εξυπηρετική.

**ΠΑΓΚΡΗΤΙΑ
ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΤΙΚΗ**

Η δική μας Τράπεζα

Η περιγραφή της Κρήτης και των κατοίκων της από το Μ. Βερνάρδο στα 1846

Οι Κρήτες Χριστιανοί ενταφιάζουν στο κρασί τη δυστυχία τους

Ο Μανουήλ Βερνάρδος ο Κρης, όπως υπέγραφε, εξέδωσε στα 1846 την “Ιστορία της Κρήτης”, με στοιχεία για το Ηράκλειο, τα Χανιά, το Ρέθυμνο και τη Σητεία, τέσσερις πόλεις που βρίσκονταν ίσως στο χειρότερο σημείο τους, καθώς μετά την επανάσταση του 1821, η αιγυπτιακή κατοχή της δεκαετίας του 1830 και η συνεχιζόμενη τουρκοκρατία, είχαν μετατρέψει κυριολεκτικά σε ερείπια τους μεγαλύτερους οικισμούς του νησιού. Μας δίνει πληροφορίες για τους οικισμούς, τους κατοίκους της Κρήτης, Χριστιανούς και Μουσουλμάνους, τις δραστηριότητες, ακόμη και τις συνήθειες ή το χαρακτήρα τους, αλλά και τις φορεσιές τους. Όπως μας λέει ο Βερνάρδος, η Κρήτη παράγει εξαιρετικό κρασί και οι μεν Τούρκοι «δεν μπορούν να κρατηθώσιν από το να πίνουν αυτούς τους αξιολόγους οίνους, τουλάχιστον εν καιρώ νυκτός, και όταν τους πίνουν, υπάγουν εις τα υπόγεια και κρασποπωλεία». Οι δε Χριστιανοί «πίνουν ημέραν και νύκτα οίνον άκρατον και με μικρά ποτήρια, ευτυχέστατοι δε ενταφιάζοντες ενίοτε εις αυτό το ποτόν, την μνήμην της αθλιότητος και δυστυχίας των».

«Οι κάτοικοι της Κρήτης Τούρκοι και Χριστιανοί, εσίν υψηλού αναστήματος, ρωμαλαίοι, εύρωστοι, αγαπούσι πολύ την τοξευτικήν. Πάντοτε εστάθησαν περιβόητοι εις αυτήν την γύμνασιν διό και ο Παυσανίας βεβαίον ότι, αυτή η γύμνασις ην ιδιάζουσα κατ' εξοχήν εις αυτό το γένος δια τούτο επί των αρχαιοτέρων τοίχων ταύτης της νήσου δεν φαίνονται άλλα τινά σύμβολα ει μη φαρέτραν», γράφει ο Βερνάρδος, δίνοντας μας μια εικόνα των Κρητικών, Χριστιανών και Μουσουλμάνων. Και συνέχισε:

“Ο Εφορος αναφερόμενος από τον Στράβωνα μας διεφύλαξεν ένα νόμον, δια του οποίου ο Μίνως επρόσταζε να διδάσκωσι τους νέους την τοξευτικήν. Πιθανόν να μετεχειρίζοντο δια βέλη των εκείνο το μικρόν είδος των σκληρών καλάμων, το λεπτόν και ακανθωτόν, το φυόμενον εις τα παραθαλασσίους άμμους της νήσου.

Οι παλαιοί κάτοικοι μετεχειρίζοντο ομοίως την σφενδόνην, (οι νυν εσίν εμπειρότατοι και ευστοχώτατοι πάντων εις το πυροβολείν)· υπερείχον κατά τον χορόν, την θηρευτικήν, το τρέξιμον, την ιππευτικήν. Δια δε τα ήθη των εκατηγορούντο εις μερικά πράγματα από τους παλαιούς συγγραφείς· την σήμερον όμως εσίν οι τιμιώτεροι άνθρωποι. Δεν βλέπει τις εις αυτήν την νήσον, μήτε επαίτας (ζητιάνους), μήτε κλέπτας, μήτε οκνηρούς, μήτε φονείς, μήτε ληστές. Αι θύραι των οίκων κλείονται μόνον με σύρτας ξυλίνους ελαφροτάτους αντί μοχλών· όταν κλέψη Τουρκός τις (το οποίον ακολουθεί σπανίως), τον πνίγουν εις επείτα εις την ειρκτήν δια την τιμήν του γένους, τον βάλουν εις επείτα εις σακίον πλήρες πετρών, και τον ρίπτουν εις την θάλασσαν· αν δε τις Χριστιανός κλέψη, καταδικάζεται εις ραβδισμόν, ή αγχόνην εις το πρώτον δένδρον. Πολλοί των

Τούρκων της νήσου εσίν εξομώται αρνησίχριστοι, ή υιοί αρνησιχρίστων. Οι αρνησίχριστοι ούτοι εσίν ως επί το πλείστον ολιγώτερον τίμιοι από τους αληθείς Τούρκους”.

“Οι χωρικοί Έλληνες” - λέει ο Μανώλης Βερνάρδος ο Κρης - “φορούν δια κάλυμμα της κεφαλής μόνον εν φέσι κόκκινον· εις την εξοχήν δια να αποφεύγουν την καύσιν του Ηλίου, δεν έχουν άλλην βοήθειαν ειμή μια σκέπην λευκήν, ή μανδύλιον, το οποίον φορούσιν επάνω του φεσιού των, και του οποίου την μίαν άκραν ανασηκώνουν με την ράβδον των δια να σχηματίζωσιν εν είδος σκιαδίου. Οι Τούρκοι μεταχειρίζονται την αυτήν ωφέλειαν. Οι Χριστιανοί εσίν ενδεδυμένοι ελαφρά, φορούσι μόνον βρακιά κυανά από βαμβακόπανον πλατύτατα και μακρά εις τους πόδας, πλην το βάθος τούτων των βραχιών καταβαίνει κάτω πολύ περισσότερον από όσον πρέπει, και τους αποκατασταίνει αξιογελάστους (τούτο ακολουθεί μόνον εις τας πόλεις). Δεν φαίνεται εις αυτήν την νήσον κανείς όσος να μην ήναι καλώς υποδεδυμένος. Εις μεν τας πόλεις μεταχειρίζονται οι Τούρκοι εμβάδας (παπούτζια) από βύρσαν (σαχτιάνι) κοκκίνην καθαρωτάτην και ελαφροτάτην, οι δε χριστιανοί από μαύρην βύρσαν, εις δε την εξοχήν φορούσιν υποδήματα της αυτής ποιότητος διαρκούντα ολοκλήρους χρόνους, ώστε εσίν τόσο καλώς υποδεδυμένοι όσον ήσαν εις τον καιρόν του Ιπποκράτους οι παλαιοί Κρήτες. Ούτος ο περίφημος ιατρός ομιλεί περί τούτου ως περί ενός υποδήματος επιτηδαιοτάτου· Γαλήνός δε ο υπομνηματιστής αυτού βεβαίον ότι τούτο ανέβαινεν εις εις το ήμισυ της κνήμης, ότι ήτον από ωραίον δέρμα (βύρσαν), τρυπημένον εις πολλά μέρη δια να διαπερνώσιν οι μιάντες (λουρία) οι οποίοι το έσφιγχαν και δεν το άφιναν να πίπτει”.

Οι αναφορές του Βερνάρδου σχετίζονται και με τις γυναίκες, αλλά και με στοιχεία της ζωής στο νησί:

“Η ενδυμασία των γυναικών δεν σαφηνίζει καλώς το αναστήμά των, το οποίον εστί μ' όλον τούτο, το ωραιότερον από όσα φυσικά προτερήματα έχουσιν. Η ενδυμασία αυτή συνίσταται από εν φουστάνι κοκκίνου ρούχου (τζόχας) κλόνοντος προς το λινόφανον, πολύπτυχον (με πολλά διπλώματα) εξηρητημένον επί των ώμων δια πλατέων τενιών (κορδελών) ή τζιμουσών και το οποίον αφήνει τα στήθη των ολόγρυμα (αύτη η φούστα καλείται εκεί καρπέτα). Αι γυναίκες του Αρχιεπισκόπου φορούσι βρακιά, αι δε Κρήσσαι φορούσιν μόνον το υποκάμησον υποκάτω του φουστάνιου των, καλύπτουσι δε τας κεφαλάς των με εν λευκόν κάλυμμα (σκέπην, ή μπόλιαν καλούμενον εκεί)· το οποίον κρέμαται με χάριν και ωραιότητα ικανήν επί των ώμων αυτών. Σπανίως φαίνονται Οθωμανίδες, (Τούρκισσαι), εις τα πλατείας, καλύπτουσι δε το πρόσωπον αυτών και περιτυλίττουσιν όλον το σώμά των εις ένα υποχιτώνα και φερεδζέν ρούχινον.

Αι Εβραίοι φαίνονται αρκετά ορεκτικά. Αι

Αρχείο ΕΚΙΜ

Μαύραι (Αράπισσαι) εσίν αι δυσειδέστεραι γυναίκες της νήσου.

Οι κάτοικοι της Κρήτης ζώσι κάλλιστα και αβροδικαίως· τρέφοντες επί της νήσου πολλά πτηνά, περιστέρια, βόας, πρόβατα, χοίρους κ.λ.π. Πλήθος πολύ τρυγώνων, περδίκων ερυθρών, ξυλοκότων, σκαλορνίθων, συκαλίδων, ή συκοφάδων, λαγών, όχι όμως και κουνελίων, ευρίσκεται εκεί. Το των κρεωπωλείων κρέας είναι εκεί αξιόλογον, εκτος εν καιρώ του χειμῶνος· επειδή δι έλλειψιν της βοσκής εσίν υπόχρεοι εις αυτήν την ώραν του χρόνου να βόσκουν τα ποίμνια των εις τα παραθαλάσσια μεταξύ των σχοίνων, ή βρούλων, ή σπάρτων, όπου καταντούν τόσο άπαχα, ώστε το κρέας των φαίνεται ως στυπείον. Οι χριστιανοί αδιαφορούσι διόλου περί τούτου, διότι έχουσι δια προσφάγιον τας ρίζας· και τούτο έδωσεν αιτίαν εις το εξής ρητόν. “Οι χριστιανοί παχαίνουν όπου οι όνοι λιμοκτονούν”. Τούτο δ' εστί αληθέστατον κατά γράμμα, διότι οι όνοι δεν τρώγουσιν ειμή τα φύλλα των φυτών, οι δε χριστιανοί ανασπών εις και τας ρίζας (τους ασκολίμπρους).

Μ' όλον ότι αύτη η νήσος εστί ολίγον καλλιεργημένη (επειδή εστί πετρώδης και επειδή το πλείστον μέρος της εύκαρπου γης εστί πλήρες ελαιώνων) δίδει μ' όλον τούτο περισσότερον καρπόν από όσον οι κάτοικοι καταναλίσκουσιν· φέρει δε και πολύν οίνον, προμηθεύει εις τους ξένους έλαιον, μαλλίον, μετάξιον, μέλι, κηρόν, τυρία και λάδανον. Σπείρουσιν εκεί ολίγον βαμβάκιον και σιγάμιον· ο σίτος γίνεται εκεί αξιόλογος, επί πάσι δε προς το μέρος του Χάνδακος και εις τας πεδιάδας της Μεσαράς· δεν ηξέφουρουν όμως καλώς να κατασκευάζωσι τον άρτον, ειμή μίαν ζύμην μαλακήν, πλακωτήν, και τόσοσιν ωμήν (άψητον), ώστε προσκολλάται εις τους οδόντας.

Οι Γάλλοι κατασκευάζουσιν εκεί καλόν άρτον καλοψημένον και καλοανεβασμένον, τον οποίον οι Τούρκοι αγαπούσι κατά πολλά. Αν ήναι κανέν καλόν υποτακτικόν, καμμία καρποφόρος πεδιάς, ωραίοι ελαιώνες, αμπελώνες, καλλιεργημένοι, εκεί πλησίον ευρίσκεται μοναστήριον· αν όμως δεν είναι μοναστήριον, ο παπάς δεν κατοικεί μακράν απ' εκεί. Οι καλόγηροι ούτοι Έλληνες εσίν κάλλιστοι άνθρωποι, και δεν καταγίνονται ειμή εις το να καλλιεργώσι την γην.

Ο οίνος της Κρήτης είναι κάλλιστος, ερυθρός, λευκός και υποκόκκινος. Δεν είναι παρὰδοξον το να βλέπη τις παλαιά νομίσματα, εκτυπωμένα εις όνομα των παλαιών κατοίκων ταύτης της νήσου, επί των οποίων παρασταίνονται στέφανα από κισσόν περιπεπλεγμένον με βότρυας σταφυλής. Μ' όλον ότι οι οίνοι ούτοι εσίν πνευματωδέστατοι (p' eins de feu). Ο Γαλήνός τους ευρίσκε τόσοσιν συγκερασμένους ώστε επέτρεπε την χρήση αυτών εις τους θερμανομένους.

Οι Τούρκοι δεν μπορούν να κρατηθώσιν από το να πίνουν αυτούς τους αξιολόγους οίνους, τουλάχιστον εν καιρώ της νυκτός, και όταν τους πίνουν, υπάγουν εις τα υπόγεια και κρασποπωλεία. Οι Χριστιανοί πίνουν ημέραν και νύκτα οίνον άκρατον και με μικρά ποτήρια, ευτυχέστατοι δε ενταφιάζοντες ενίοτε εις αυτό το ποτόν, την μνήμην της αθλιότητος και δυστυχίας των. Όταν συγκερνώσιν αυτούς τους οίνους με ύδωρ, φαίνεται το ποτήριον πλήρες συνέφων, διαπερασμένων από κλωστάς κυματιζούσας και ως σγουρωμένων, σχηματιζομένων από την μεγάλην ποσότητα αιθερίου ελαίου, υπερέχοντος μέσα εις τούτο το υγρόν. Ευκόλως ήθελε κατασκευάζη τις αξιόλογα οινοπνεύματα από αυτούς· το εν αυτή τη νήσω και απάση τη Ανατολή πινόμενον, μ' όλον τούτο οινόπνευμα είναι αχρειότατον, επειδή είναι κακοκατασκευασμένον”.

Οι πόλεις της Κρήτης στα 1846

Στις αναφορές του, το 1846 για τις 4 πόλεις της Κρήτης ο Μανουήλ Βερνάδος είναι πολύ περιγραφικός για τα όσα επικρατούν σε Ηράκλειο, Χανιά, Ρέθυμνο και Σητεία, στα μαύρα χρόνια της σκλαβιάς.

Χάνδαξ

Πόλις πρωτεύουσα εστί της νήσου Κρήτης και μιας ιδιαιτέρας επαρχίας, καλουμένης διοίκησης, η περιφέρεια του Χάνδακος, κείται δε επί της βορείου ακτής. Ο Χάνδαξ είναι τα λείψανα μιας μεγάλης πόλεως πολυανθρώπου εν τω καιρώ των Ενετών, εμπορικής, πλουσίας και οχυρωτάτης· χωρίς του τεταρτημορίου της αγοράς, όπου οι ανωτέρας τάξεις κάτοικοι διατρίβουσιν, ήθελεν είναι την σήμερον μία ερημιά μόνον. Ολον το επίλοιπον μέρος είναι ερείπια, από τον καιρόν της τελευταίας πολιορκίας επί Ενετών, της επιστημοτέρας κατά τους καιρούς μας. Ο Χαρδίνος (Chardin) εις τας περιηγήσεις του βεβαιού ότι, εις το πάρα του μεγάλου θησαυροφύλακος (αρχιταμία) της Αυτοκρατορίας παρρησιασθέν εις τας Διβάς απομνημόνευμα, αφορόν τας παραδόξους δαπάνας, τας γενομένας κατά τους τρεις τελευταίους χρόνους της πολιορκίας του Χάνδακος, γίνεται μνεία περί 700,000 νομισμάτων (ecu νόμισμα τριών λιβρών, περίπου 5 γροσιών) μεταχειρισθέντων εις βραβεία δοθέντα εις λειποτάκτας, εξομώσαντας, εις τους ευδοκίμησαντας στρατιώτας, και εις τους παρουσιάσαντας κεφαλάς Χριστιανών, διά τας οποίας εκπλήρωναν από ένα χρυσούν (εν φλωρίον Ενετικόν) δι εκάστην. Τούτο το απομνημόνευμα εφάνερον προς τούτοις ότι είχαν ρίψει 100,000 κανονίας εναντίον του φρουρίου, ότι εφονεύθησαν εκεί 7 πασάδες, 80 αξιωματικοί, τόσον ταγματάρχαι όσον εκατόνταρχοι 10,400 Γιανιτζάροι, χωρίς τους λοιπούς στρατιώτας.

Ο λιμήν του Χάνδακος, λέγει ο Τουρνεφόρτ, χρησιμεύει μόνον δια πλοιάρια· αι δε νήες στέκονται εν ασφαλεία επί του νησιού της Δίας, κειμένης σχεδόν κατ' αντίκρυ της πόλεως προς το βορειοανατολικόν, την οποίαν κακώς οι Ευρωπαίοι Στάνδιαν ονομάζουν (από το εις την Δίαν και τροπή του η εις α Στάνδιαν). Ευκόλως ημπορεί να αποδειχθή ότι, οι Σαρακηνοί ωκοδόμησαν τον Χάνδακα επί των ερειπίων του παλαιού Ηρακλείου. Ο Στράβων περιγράφει την νήσον Θήραν, ήτις, λέγει, ανταποκρίνεται με την νήσον Δίαν, και αύτη η νήσος, κατά το αυτόν συγγραφέα, ευρίσκεται κατ' έναντι του Ηρακλείου επιπνείου, λιμένος των Κνωσίων. (Το πάλαι εκκαλείτο Απολλωνία και Μάτιον, το δε Ηράκλειον ευρίσκετο, εις την θέσιν ήδη καλουμένην Καραπίνα).

Η πόλις Candie εστί αναντιρρήτως ο Χάνδαξ των Σαρακηνών. Ο Σκυλίτζης σημειεί ότι εις την γλώσσαν του έθνους τούτου Χάνδαξ σημαίνει έμφραγμα, χαράκωμα, χανδάκι, και αναμφιβόλως εκεί δια συμβουλής ενός καλογήρου Έλληнос, από το μοναστήριον του Αγκαράθου, οι Σαρακηνοί εχαρακώθησαν εις τον καιρόν

του Αυτοκράτορος Μιχαήλ του Τραυλού.

Φαίνεται δε φυσικώτερον να ετυμολογήσῃ τις το όνομα της Κανδίας από το Χάνδαξ, ή από το Κάνδιδα, το οποίον όνομα ο Μοροζίνης έδωκεν εις αυτό το φρούριον. Ο Πινέτ, εις την από τον Πλίνιον μετάφρασίν του, δεν είχε λόγον να εκλάβῃ το Μεραμπέλον αντί του Ηρακλείου. Κατά τον Στράβωνα το Ηράκλειον ήτο κατέναντι της Δίας, και κατά τον Πτολεμαίον, πλησίον του ακρωτηρίου Σολομών. Πρέπει όμως να ακολουθήσωμεν την γνώμην του Στράβωνος σαφηνίζουσιν πολύ κάλλιον περί της θέσεως της πόλεως παρά την του Πτολεμαίου.

Οι νομίζοντες ότι ο Χάνδαξ εστί η παλαιά πόλις του Ματίου, κατακτηθέντος υπό των Σαρακηνών, δεν απομακρύνονται ίσως πολύ από την αλήθειαν, υποθέτοντες ότι εις την επαρίθμησην, την οποίαν ο Πλίνιος εποίησε των νήσων, των ουσών εις τα παράλια της Κρήτης, πρέπει να αναγινώσκωμεν, καθώς είναι πολύ το φαινόμενον, Δία αντί του Βία, ή του Σία, τα ευρισκόμενα εις τας εκδόσεις του Δαλεσχάμπου (Dalechamp και του Χρονοβίου· ο Π. Χαρδίνος αναγινώσκει Δία). Τούτου δοθέντος, η Ηρακλεία και το Μάτιον θέλει είναι ίσως η αύτη πόλις, ήτις είχε ταύτα τα δύο ονόματα ομού κατά διαφόρους καιρούς. Ο Στράβων και ο Πτολεμαίος, δεν εποίησαν ανάμνησιν περί του Ματίου· ο δε Πλίνιος αναφέρει ταύτα τα δύο ονόματα ομού. Ίσως πρέπει να αναγινώσκωμεν Μάτιον Ηρακλεία, χωρίς διαστολήν· ενδεχόμενον είναι ότι το Μάτιον και το Ηράκλειον να ήσαν δύο πόλεις διαφορετικά πλησιέσταται η μια με την άλλην, και αι οποία επομένως ανταπεκρίνοντο και αι δύο εις την νήσον της Δίας· επειδή τούτο το προς το βόρειον του Χάνδακος νησίον εδύνατο να σχηματίσῃ εν τρίγωνον ισόπλευρον με τας ρηθείσας δύο πόλεις· και ούτως ο Στράβων και ο Πλίνιος είχαν λόγον να διορίσωσι την θέσιν των δια της θέσεως της Δίας, καθώς ο Στράβων λέγει μετ' ακριβείας, ότι η Κνωσσός έχει επίνειον το Ηράκλειον· το Ηράκλειον ην ο θαλάσσιος λιμήν των Κνωσίων, του δυνατωτέρου λαού της Κρήτης, δεν είναι καμία αμφιβολία ότι ο Χάνδαξ, ο μόνος θαλάσσιος λιμήν, ο αξιολογώτερος όλων τούτων των μερών, ήτο θεμελιωμένος επί των ερειπίων του Ηρακλείου. Κατά δε το συμπέρασμα τούτο, η πόλις του Ματίου έπρεπε να ήναι ανατολικώτερον.

Μ' όλον ότι η πόλις του Χάνδακος εστί ανελημένη την σήμερον, τα τείχη της όμως εισί καλά και καλώς στερεωμένα με χώμα, τούτο δε εστί έργο των Ενετών, επειδή οι Τούρκοι μόλις εδιώρθωσαν τα χαλάσματα της τελευταίας πολιορκίας.

Επαριθμούσιν εις αυτήν την πόλιν περίπου 800 Χριστιανούς πληρώνοντας κεφαλιάτικα δοσίματα (χαράτσι). Ο αρχιεπίσκοπος εστί ο Μητροπολίτης όλου του βασιλείου· αναβιβάζουσι τον αριθμόν των Εβραίων εις τους 100. Οι Αρμένιοι έχουν μόνον μίαν εκκλησίαν, και δεν είναι περισσότεροι από τους 200 (ίσως 20)· τέσσαρες πέντε μόνον οικογένειαι Γάλλων

εσίν εκεί, εις υποπρόξενος και δύο Καπουτζίνοι, οίτινες απέκτησαν ένα οίκον πλησίον της θαλάσσης ωραιότατον· οι δε λοιποί κάτοικοι της πόλεως εισί Τούρκοι. Τα περίχωρα του Χάνδακος εισί πεδιάδες μεγάλαι και καρποφόροι, πεπλουτισμένοι από παν είδος καρπών. Είναι εμποδισμένον το να εξέλθῃ σίτος από την νήσον, χωρίς της αδείας του υποβασιλέως.

Χάνδαξ ο Νέος (ή Φορτέτσα) φρούριον της νήσου Κρήτης προς το μεσημβρινόν και σχεδόν δύο μίλια γεωγραφικά από την πρωτεύουσιν, καθώς σημειεί ο Φρεδερίκος δε Βίτ. εις τον ταύτης της νήσου γεωγραφικόν του πίνακα. Ο π. Κορονέλης δεν σημειεί τίποτε επί του εδικού του, και, διὰ να είπω εν παρόδω, ούτοι οι δύο πίνακες ομοιάζουσι τόσον ολίγον, ως αν δεν είχαν το αυτό όνομα, ημπορούσε τις να πιστεύσῃ ότι ο καθείς διαλαμβάνει περί μιας διαφορετικής νήσου. Δεν ευρίσκει τις εις τον του Π. Κορονέλη σχεδόν μήτε ένα τόπον από τους πέριξ του Χάνδακος, τους οποίους ονομάζει ο δε Βίτ. Ο Κορονέλης εις το λεξικόν του λέγει ότι οι Τούρκοι ωκοδόμησαν το φρούριον καλούμενον Νέος Χάνδαξ, διὰ να στενοχωρήσωσι την πόλιν εν τω καιρώ της πολιορκίας· προσθέτει δε ότι την άφησαν έπειτα και κατεδαφίσθη, ως άχρηστον εις αυτούς. Η γη του Χάνδακος είναι μεγάλη επαρχία της Κρήτης, της οποίας είναι και πρωτεύουσα, έχει δε το Αρχιπέλαγος προς βορράν, την Αφρικήν θάλασσα προς μεσημβρίαν, την γην της Ετείας προς ανατολάς και την της Ρηθύμνης προς δυσμάς.

Χανία

Χανία εστί πόλις Κρήτης εις το δυτικόν μέρος της βορείου πλευράς επί μιας γης Χανιώτικα καλουμένης. Τούτο εστί το δεύτερον φρούριον της νήσου. Επειδή δε είναι μικρότερον του Χάνδακος· δια τούτο ο αντιβασιλεύς ταύτης της πόλεως προστάζει τον πασάν των Χανίων καθώς και τον της Ρηθύμνης. Όλη η νήσος υπόκειται εις αυτούς τους τρεις στρατηγούς, και ο καθείς έχει την επαρχίαν του. Επαριθμούσι δ' εκεί μόνον περίπου 1500 Τούρκους, δύο χιλιάδας Έλληνας Χριστιανούς, πεντήκοντα Εβραίους, δέκα ή δώδεκα εμπόρους Γάλλους, ένα Γαλλικόν πρόξενον και δύο καπουτζίνους επαίτας. Τα οχυρώματα της πόλεως εισί καλά, τα τείχη καλώς εφοδιασμένα, καλώς στερεωμένα με χώμα υψωμένον και υπερασπιζόμενα από εν χανδάκι βαθύτατον έχει δε μόνην μίαν πύλην προς το μέρος της ξηράς. Οι Τούρκοι την εκυρίευσαν εις τους 1645 ύστερον από δύο μήνας και αφ' ου αντεστάθησαν οι ένδον εις επτά γενικάς εισβολάς.

Ο λιμήν μ' όλον ότι πολύ εκτεθειμένος εις τον βορέα, ήθελεν είναι μολοντούτο κάλλιστος, αν διετηρήτο με επιμέλειαν· εκεί φαίνονται ετι τα ερείπια ενός ναυπηγείου, ωκοδομηθέντος υπό των Ενετών, αριστερά εις το ενδότερον μέρος του όρμου (λιμένος). Δεν ευρίσκεται πλέον ειμή ο θόλος του ναυπηγείου τούτου όπου κατασκεύαζον τα κάτεργα. Οι Τούρκοι αμελούσι διόλου την διατήρησιν των λιμένων και

των τειχών των πόλεων. Η είσοδος του λιμένος, των Χανίων υπερασπίζεται αριστερά από εν μικρόν φρούριον, όπου εστί ο Φάρος. Το προς τα δεξιά, εκείθεν του πρώτου προμαχώνος, ευρισκόμενον φρούριον εστί διόλου κατηδαφισμένον. Αφ' ου διαβή τις τον φάρον ευρίσκει έναν βωμόν (δζαμί) εύμορφον, του οποίου η σκέπη είναι χαμηλή και στρογγυλή το πρόσωπό του σχηματίζεται από πολλάς αψίδας, υπό άλλων τόσων σκεπών πλαγίας όψεως (profil) καθώς και η της μεγάλης αψίδος. Ο οίκος των Καπουτζίων Γάλλων εστί πλησίον του ρηθέντος βωμού· το παρεκκλήσιον αυτών εστί εις οίκος, κάκιστα ωκοδομημένος και καχοστολισμένος, εφημερευόμενος από δύο καλογήρους από την επαρχίαν των Παρισίων, εξ ων ο εις έχει το όνομα του ηγουμένου, ο δ' άλλος παραστήνει το επίλοιπον μέρος της κοινότητος. Οι επίτροποι του εμπορίου δίδουσιν εις αυτούς εκατόν σκούδα (νόμισμα 3 λιβρών) τον χρόνον. Ο πρόξενος της Γαλλίας, οι πραγματευταί και οι ναύται τοις δίδουσιν έλεος.

Οι οίκοι των Χανίων, εισίν απλούστατοι, καθώς εις όλην την Ανατολήν· οι πλέον καλοκτισμένοι έχουν μόνον δύο πατώματα, εις ων το πρώτον, το οποίον είναι το κατώγειον, χρησιμεύει δια κάτω αίθουσιν (σάλαν), δι' αποθήκην, δια ταμείον και δια σταύλον. Οι τοίχοι εισί κτήρια από γωνίας πετρών πελεκητών. Το δεύτερον πάτωμα (εις το οποίον αναβαίνουν δια μιας κλίμακος ξύλινης πολύ ορθείας) διαίρεται εις διάφορα μέρη κατά την έκτασιν του τόπου, και σκεπάζεται από δώμα (χωματοσκέπασμα), εις το οποίον δεν μεταχειρίζονται μήτε γύψον, μήτε κεραμίδας, αλλά σανίδας από έλατον αποτελούσας την οροφήν, και καρφωμένας εις είδος θήκης από μικρά πέταυρα τετραγωνικώς εστρωμένα περίπου ενός ποδός διαμέτρου· αύτη η στέγη υποστηρίζεται από ξύλα δρύινα με τρύπας αραδιασμένα και απέχοντα δύο, η τρεις πόδας το εν από το άλλο, έξωθεν δε αι σκεπαι των οίκων εισίν ενδεδυμένοι από εν στρώμα γης διαλελυμένης ως μίγμα, κτυπημένης πολύ και εστρωμένης από μικρούς χάλικας των χειμάρρων· δεν δίδουσι δε πειρσσότερον κατήφορον εις το πρόχωμα του δώματος, ειμή όσος χρειάζεται δια το τρέξιμον των της βροχής υδάτων· εκεί αναψύχονται όταν είναι καλός καιρός, και μάλιστα κοιμώνται εκεί εν καιρώ των κυνικών καυμάτων· πρέπει δε να διορθώνωσι ταύτην την σκέπην καθ' έκαστον χρόνον· πλην η διατήρησις αυτής χρήζει περισσοτέρας δαπάνης αυτής της κατασκευής. Εκτός δε ταύτης της στρωτής σκέπης, έκαστος οίκος έχει κοινώς εν άλλο μικρόν στρώσιμον εις το δεύτερον πάτωμα, τούτο δ' εστί εις οικισκος ασκεπής (ηλιακός) στολισμένος με μερικάς γλάστρας ανθέων· αύτη η στρώσις δίδει μεγίστην βοήθειαν εις την υγείαν· επειδή των περισσοτέρων οσπητίων της πόλεως,όντων, προς βορράν, κλείουσι τα παράθυρα, όταν φυσά ο βορειος άνεμος, και ανοίγουσι την θύραν του ηλιακού (του στρωσίματος τούτου), την

ούσαν προς μεσημβρίαν. Κλείουσι δε τάν-την την θύραν και ανοίγουσι τα παράθυρα προς βορράν, όταν αρχίζει να πνέη ο μεσημβρινός άνεμος, ο τόνον επικίνδυνος εις όλην την Ανατολήν· ούτοι δε οι άνεμοι εισίν εκεί τόνον καυστικοί, ώστε πνίγουσι πολλάκις ανθρώπους εις τας πεδιάδας.

Τα πέριξ των Χανίων εισί θαυμάσια από την πόλιν εως εις τα πρώτα βουνά· η εως τον Γαλατάν εκτεινομένη πεδιάς εστί της αυτής ποιότητος· ταύτα εισί δάση ελαιών τόνον υψηλών, ως αι του Τουλών και Σεβίλλης. Δεν ξηραίνονται ποτέ εις την Κρήτην, επειδή δεν παγώνουν· ταύτα τα δάση διακόπτονται από αγρούς αμπέλων, περιβολίων, από ρύκακας οίτινες περιστοιγίζονται από μυρσίνας και ροδοδάφνας.

Οι ελαιώνες ούτε φέρουσι μεγίστην δαψίλεια ελαίου· και βεβαίως μάλιστα τινές ότι, εις τους 1699 εσύναξαν εις την Κρήτην 300,000 μέτρα ελαίου (μίστατα επιτοπίως λεγόμενα, το δε μίστατον= 12 οκαδών). Το σύνηθες μέτρον ελαίου έχει 8 οκάδες και μισήν εις τα Χανία· η οκά ζυγίζει τρεις λίτρας και δύο ουγγίας, η δε ουγγία=8 δράμια, αίτινες φέρουσι 400 δράμια, κατά τον τρόπον του μετράν εις τα ανατολικά μέρη, η λίβρα εστί=128 δρόμια, και το δράμι=60 σπυρία αίτου.

Εκτός των δασέων των ελαιών, εισί πολλά περιβόλια πέριξ των Χανίων, φυτευμένα, καθώς και τα λοιπά μέρη της Τουρκίας, χωρίς τάξιν, χωρίς συμμετρίαν, χωρίς καθαριότητα· εις αυτούς τους αμελημένους λειμώνας τα δένδρα δίδουσιν αχρεία οπωρικά· η τέχνη του εγκεντρώνειν και εμφυλλίζειν είναι εκεί άγνωστος.

Μετά εν ήμισυ μίλιον από τα Χανία εστί εν μοναστήριον του αγίου Ελευθερίου· όπου νομίζουν τινές ότι ήτον η πρωτεύουσα της Κυδωνίας, αλλ' Τουρνεφόρτ λέγει, ότι εκεί δεν είναι τελείως παλαιότατα ερείπια. Κατά τον Στράβωνα η Κυδωνία (εξακολουθεί αυτός) ην πόλιν παραθαλάσσιος, δύο μίλια

απέχουσα από την Απτέραν. Τα Χανία κείνται κυρίως εις το διάστημα από το παλαιόκαστρον, όπου ήτο βεβαίως η πόλις της Απτέρας. Μία πόλις τόνον δυνατή ως η Κυδωνία, ήτις βαρυζυγίζουσα, υπερείχεν εις τας ταραχάς της Κνωσσού και Γορτύνης, αυτή, η Κυδωνία λέγω, ήτις και ανθίστατο εις τας δυνάμεις των δύο πόλεων ενωμένων ομού, είχε χρείαν ενός καλού λιμένος και κατοίκων μετακομισθέντων εις τον τόπον εκείνον, δια να εκτείνωσι τας αλύσσους και να εμποδίζωσι τους εχθρούς των από το να κάμνουν εκεί αποβάσεις. Όθεν δεν είναι άλλος λιμήν εις εκείνα τα μέρη ειμή ο των Χανίων και ο της Σούδας. (Ιδε Κυδωνία). Κατά τον Βανδράνδ, τα Χανία απέχουσιν 28 μίλια από το (Δυκτιναιον) ακρωτήριον Σπάθα 40 από το Ρέθυμνον και 90 από την πόλιν, του Χάνδακος.

Ρηθύμνη, ή Ρέθυμνον, ή Ρέθεμνος κοινώς

Αύτη η πόλις της νήσου Κρήτης κείται επί της βορείου ακτής αυτής, περίπου δεκατοκτώ λεύγας από την πόλιν του Χάνδακος προς δυσμάς. Το Ρέθυμνον τούτο, τρίτον ον φρούριον της νήσου, εκυριεύθη από τους Τούρκους τω 1647 έτει, και από τότε διοικείται από ένα πασάν, υποκείμενον εις τον αντιβασιλέα του Χάνδακος. Έτσι δε φαιδροτέρα πόλις και χαριεστέρα από την των Χανίων, μ' όλον ότι μικρότερα και περικυκλωμένη από τείχη, αρμοδιώτερα μάλλον εις το να περικλείουν μίαν περιοχήν, ή να υπερασπίζωσι πολεμικόν φρούριον.

Η ακρόπολις έγινε μόνον δια να διατηρή τον λιμένα· έστι δι' οικοδομημένη επί βράχου τίνος κρημνώδους, προχωρούντος εις την θάλασσαν, και ήθελεν είναι δυσαλωτάτη, αν δεν υπέκητο εις ενα ομαλόν και απότομον βράχον, όντα επί της οδού του

Αλμυρού. Αύτη η ακρόπολις υπερασπίζει φρούριον τι, οικοδομημένον εις την άλλην άκραν της πόλεως δι ασφάλειαν του λιμένος. Τούτο δε το φρούριον είναι κατά το παρόν κατηδαφισμένον, ο δε λιμήν εξολοκλήρου ημελημένος. Τα πολεμικά πλοία καθορμίζοντο το πάλαι εις την Δάρσην, υποκάτω της ακροπόλεως· την σήμερον όμως μόλις πλοιάρια δύνανται να αράξουν εκεί.

Όταν οι Τούρκοι επολιώρουν την Φαμαγούσσαν εις την νήσον της Κύπρου, ο καπετάν Αλή πασάς ηθέλησε να δοκιμάση μίαν αιφνήδιον επιδρομήν εις Κρήτην· αλλ ήσαν τόνον καλώς προμηθευμένα όλα τα φρούρια, ώστε μόνον το Ρέθυμνον ελεηλατίθη από τον Βλους-αλή, ναύαρχον των βαρβαρικών πλοίων.

Η εξοχή του Ρεθύμνου είναι μόνον βράχοι προς το δυτικόν μέρος, επί δε της εις Χάνδακα αγούσης οδού εστί ωραιότατη· εις τα παράλια όλα φαίνονται περιβόλια, τα οποία ποτίζονται εκ μεγάλων πηγαδίων με ζυγούς, (γεράνια)· εκεί τρώγουσι κεράσια πρωϊώτερα από τα άλλα μέρη της νήσου· όλαι αι οπώραι εισίν ηδονικώτερα· το μετάξι, το μαλλίον, το μέλι, το κερί, ο λάδανος, τα λάδια και τα λοιπά προϊόντα εισίν εκεί αξιοζήτητα ως κάλλιστα. Τα ύδατα ταύτης της πόλεως εξέρχονται με μεγάλους αναβρασμούς από το βάθος μιας πηγής εις μίαν στενήν κοιλάδα, μετά εν τέταρτον της ώρας από την πόλιν προς μεσημβρίαν· ταύτα τα ύδατα διοχετεύονται εις την πόλιν του Ρεθύμνου. Εις την προς την κοιλάδα ταύτην άγουσαν οδόν οικοδόμησαν ένα πολύ ωραίον βωμόν (δζαμί) εις τον περίβολον του οποίου εις Τούρκος έκτισε ξενοδοχείον, δια να καταλύωσι και τρέφονται δωρεάν, όσοι οδοιπόροι φθάνουσιν εκεί αφ' ου κλεισθή η πύλη της πόλεως, ή οι σκοπεύοντες να κινήγωσι πριν ανοιχθή. Τούτο το οσπήτιον διατηρείται καλώς. Γεωργείται εκεί εν είδος φυτού της

Αιγύπτου καλουμένου pied de veaus, το οποίον οι περισσότεροι συγγραφείς νομίζουν ότι είναι η κολοκασία των παλαιών· οι κάτοικοι του τόπου τρώγουσι τας ρίζας αυτού εις ζωμόν (την σούπαν).

Η Μαλβαζία του Ρεθύμνου ετιμάτο πολύς εις τον καιρόν των Ενετών.

Σιτεία, η Σετεία και το πάλαι Ετεία

Πόλις της Κρήτης επί της βορείου ακτής πλησίον της ανατολικής αυτής άκρας, ενωμένη με ένα μικρόν κόλπον της θαλάσσης του αυτού ονόματος· κείται δε εις κάποιον διάστημα προς δυσμάς τριων μικρών νησιών, ή βράχων, καλουμένων (το πάλαι Υανες, Διουνσιάδες, νήσοι του Βάχχου, και αγνίζοντες· νυν δε Ιανισαίροι, διαφθορά της λέξεως Διουνσιάδες), τέσσερα μίλια εις το ανατολικόν της πόλεως του Χάνδακος επί μιας ανωμάλου θέσεως, προχωρούσης εις την θάλασσαν ως γλώσσα της, και περικυκλωμένης σχεδόν πανταχόθεν υπό του ύδατος. Αύτη η πόλις δεν έχει τελείως λιμένα, αλλά μόνον αιγιαλόν ανοικτόν, τον οποίον οι Ιταλοί ονομάζουσι Spiacchia όπου τα πλοία δεν ευρίσκονται διόλου εν ασφαλεία, εξ αιτίας του βορείου ανέμου, όστις εκεί φυσά ως επί το πλείστον. Τω καιρώ των Ενετών ην διάδοχος του θρόνου της αρχιεπισκοπής του Χάνδακος.

Η επαρχία αυτής διατηρείται από την του Χάνδακος δια του ποταμού Μίρτου, έτσι δε ανωμαλωτάτη, εξ αιτίας των βουνών και των κοιλάδων, εξ ων εστί πληρης· περιέχει δε εν φρούριον με εν νησίδιον περιτειχισμένον, καλούμενον Ιεράπετρα και 70 μικρά χωρία Casalia. Ιδού η έκτασις της δικαιοδοσίας του δικαστηρίου της· επί Ενετών διωρίζετο εκεί διοικητής όστις εκυβέρνη με τίτλον του Praitore.

Η περιοχή της Μονής Τοπλού

Η απογραφή του Βελή πασά το 1858

Και τα στοιχεία του πληθυσμού για το 1875, με βάση το Οθωμανικό Ημερολόγιο και τις εκθέσεις των προξένου και υποπροξένου Ελλάδας σε Χανιά και Ηράκλειο, αντίστοιχα

Το 1858, επί εποχής Βελή Πασά έγινε απογραφή προκειμένου η Οθωμανική διοίκηση να έχει εικόνα για τον αριθμό Χριστιανών και Μουσουλμάνων αλλά και για τους γνωστούς λόγους του προσδιορισμού των υπόχρεων σε φορολογία, όπως ήταν ο σκοπός όλων των τούρκικων απογραφών. Ο πληθυσμός της Κρήτης βρέθηκε στις 278.908 ψυχές, σημαντικά αυξημένος σε σχέση με την καταμέτρηση της Αιγυπτιακής διοίκησης του 1832, όταν αποδείχτηκε ότι είχαν απομείνει οι μισοί Κρητικοί μετά την επανάσταση του 1821. Οι Χριστιανοί ήταν 215.863, οι Μουσουλμάνοι 62.138 και οι Ισραηλίτες 907.

Τα στοιχεία της απογραφής που αφορούν στις επαρχίες του νομού Χανίων τα παρουσίασε ο Βελή Πασάς σε τεύχος που εξέδωσε την ίδια χρονιά στο Παρίσι με τον τίτλο «La verité sur les événements de Candie». Η πόλη των Χανίων είχε 7.655 κατοίκους, 6.124 Μουσουλμάνους, 1309 Χριστιανούς, 217 Ισραηλίτες και 5 Αρμένιους, η επαρχία Κυδωνίας 16.627 κατοίκους, 3.158 Μουσουλμάνους και 13.469 Χριστιανούς, η επαρχία Σελίνου 6.763 (2.747 Μουσουλμάνους και 4.016 Χριστιανούς), ο Αποκόρωνας 12.311 (582 Μουσουλμάνους και 11.729 Χριστιανούς) και τα Σφακιά 4.429, όλους Χριστιανούς. Το σύνολο των κατοίκων του νομού Χανίων ήταν 47.785, οι Μουσουλμάνοι 12.611 και οι Χριστιανοί 34.952. Υπήρχαν, όπως προαναφέρθηκε, 217 Ισραηλίτες και 5 Αρμένιοι στην πόλη των Χανίων.

Όπως ανέφερε ο Νικόλαος Σταυράκης στη «Στατιστική του πληθυσμού της Κρήτης», που εξέδωσε το 1890, το γενικό στοιχείο του πληθυσμού της Κρήτης το διέσωσε ο Νικόλαος Μουτσονικολάκης, από τις Κεραμειές Χανίων, ο οποίος ήταν μέλος της επιτροπής προς διανομή του τότε επιβληθέντος στρατιωτικού φόρου, και του το παρέδωσε λίγο πριν πεθάνει. Σε ιδιόχειρο σημείωμα που είχε παραδώσει ο Μουτσονικολάκης, ανέφερε:

« 1857-1858. Γενική καταμέτρησης.

Εβγήκαν οι Χριστιανοί από μιας ώρας παιδι και γέρων έως ότου να ζη ονόματα 215.863.

Εβγήκαν οι Οθωμανοί 62.138.

Εβγήκαν οι Ισραηλίται 907.

(σ.σ. σύνολον) 278.908.»

Ο Μουτσονικολάκης ανέφερε στο σημείωμα που είχε στείλει στον Σταυράκη και τον αριθμό των υπόχρεων στον στρατιωτικό φόρο, δηλαδή των Χριστιανών από 15 -60 ετών, για τις επαρχίες των Χανίων.

Στην επαρχία Χανίων υπήρχαν 3640 άτομα και ήταν υπόχρεοι να πληρώσουν 74.134 γρόσια, στην Κίσαμο 3628 και ήταν υποχρεωμένοι να πληρώσουν 73890 γρόσια, στον Αποκόρωνα 3000 (61100 γρόσια), στο Σέλινο 1265 (25763 γρόσια), στα Σφακιά και

τη Γαύδο 984 (20.401 γρόσια) και στην πόλη των Χανίων 326 (6640 γρόσια).

Έκαστο άτομο, σύμφωνα με τον Μουτσονικολάκη, υπολογιζόταν προς 20 γρόσια, 14 παράδες και 2 άσπρα.

Άλλα στοιχεία για το 1858

Στο 20ο τεύχος των «Κρητικών Χρονικών», το 1966, ο Γρ. Παπαδοπετράκης στο πλαίσιο άρθρου του με τίτλο «Ιστορία της ιεράς μονής της Αγ. Τριάδος» παρουσίασε κατάλογο όλων των επαρχιών, υποστηρίζοντας ότι τα στοιχεία ήταν από τον πρωτότυπο κατάλογο του Βελή πασά. Όμως είναι εντελώς διαφοροποιημένα από αυτά που δημοσίευσε ο Σταυράκης, τόσο σε σχέση με το σύνολο του πληθυσμού της Κρήτης, όσο και των επαρχιών του νομού Χανίων, ενώ παρουσιάζει τον πληθυσμό και των υπολοίπων επαρχιών του νησιού, που δεν είχε ο Σταυράκης. Παρά το γεγονός ότι δεν φαίνεται να είναι πραγματικοί οι αριθμοί (κάνει πάντως εντύπωση το γεγονός ότι ο Γρ. Παπαδοπετράκης επικαλείται τον πρωτότυπο κατάλογο του Βελή Πασά) τους μεταφέρουμε, ως δημοσιευθέν στοιχείο για τη συγκεκριμένη απογραφή, με την επιφύλαξη της ακρίβειας. Δεν αποκλείεται πάντως ο κατάλογος που επικαλείται ο Γρ. Παπαδοπετράκης να μην αναφέρεται στο 1858 αλλά σε άλλη χρονιά και να αποτελεί απλώς υπολογισμό της Οθωμανικής διοίκησης προκειμένου να επιβάλλει το φόρο. Οι Τούρκοι, όπως θα διαπιστώσουμε στη συνέχεια του συγκεκριμένου κεμένου, σχεδόν κάθε χρόνο ανέγραφαν στο Οθωμανικό Ημερολόγιο στοιχεία του πληθυσμού, χωρίς απογραφή, κατ' υπολογισμό, για το γνωστό φορολογικό σκοπό. Και δεν αποκλείεται να πρόκειται για μια τέτοια υπολογιστική αναγραφή είτε του 1858 είτε άλλου χρόνου της περιόδου διοίκησης του Βελή Πασά, από το 1856 μέχρι το 1858. Φυσικά και σε τέτοια περίπτωση υπολογιστικής αναφοράς του Βελή Πασά τα στοιχεία δεν μπορεί να είναι ακριβή, καθώς είναι απίθανο το 1858 η απογραφή να έδωσε πληθυσμό σχεδόν 280.000 ανθρώπους και ένα ή δύο χρόνια νωρίτερα να είχε υπολογιστεί λιγότερος κατά 40.000.

Σύμφωνα με αυτά τα στοιχεία, οι κάτοικοι της Κρήτης ήταν 239.500 και κατά τους υπολογισμούς του Παπαδοπετράκη οι Οθωμανοί ήταν λιγότεροι από 50.000. Ενώ οι κάτοικοι των επαρχιών ήταν:

Κίσαμος	16.000
Σέλινο	10.000
Κυδωνία	20.000
Πόλις Χανίων	12.000
Αποκόρωνας	16.000
Σφακιά	8.000

Ρεθύμνη	16.000
Άγ. Βασίλειος	10.000
Αυλοπόταμος	16.000
Αμάριον	7.000
Πόλις Ρεθύμνου	6.000
Ηράκλειον	20.000
Τέμενος	5.000
Μαλεβίτζι	6.000
Πεδιάς	10.000
Ρίζος	8.000
Λασιθί	4.000
Μεραμπέλον	8.000
Ωραία Θέα (:)	8.000
Καινούριον	10.000
Πυργιώτισσα	4.500
Ιεράπετρα	7.000
Σητεία	12.000
Το όλον	239.500

«Σημειωτέον δε- προσέθετε ο Γρ. Παπαδοπετράκης- ότι εκ του πληθυσμού των 239.500 κατοίκων γνωρίζομεν εν ταις πόλεσι οικούντας Οθωμανούς 23.000 εξ' ων εν Ηρακλείω 12.000, εν Ρεθύμνω 4.000 και εν Χανίοις 7 χιλιάδας. Μόλις δε καθ' ημετέρους υπολογισμούς υπάρχουν εν ταις επαρχίαις 25.000, δύσκολον λοιπόν φαίνεται ότι ο αριθμός των Οθωμανών εν Κρήτη ανέβαινε τότε εις 50.000 και όμως ο περιηγητής Σαβαρύ προ 90 ετών ηριθμεί τους όλους κατοίκους της Κρήτης εις 350.200 εξ' ων οι 200.000 Μωαμεθανοί 150.000 Έλληνες και Ευρωπαίοι».

Και παρέθετε το σχετικό απόσπασμα του Σαβαρύ: «Ποσώς δεν είναι παράδοξον ότι υπό την βάρβαρον και θηριώδη ταύτην Κυβέρνησιν των Τούρκων οι Έλληνες, οσημέρην ελκτουόμενοι, μόλις αριθμούνται σήμερον 150 χιλιάδες, των οποίων 65 χιλιάδες πληρώνουσι χαράτσιν. Καίτοι δε οι Τούρκοι κατείχον την νήσον από 120 ετών και ως μη υποκείμενον εις τας αυτάς κακώσεις επολλαπλάσιασθήσαν και εξετράφησαν επί των ερειπίων των νικηθέντων, αριθμούνται περί τας 200 χιλιάδας και οι Ιησούνται αναβάνουσιν εις 200 ψυχάς... Αύτη δε η ελάττωσις των ανθρώπων δεν αναγγέλλει άραγε την μοχθηρίαν και κακίαν, εξολοθρευτικής Κυβερνήσεως;...»

Το Οθωμανικό Ημερολόγιο

Μετά την απογραφή του Βελή Πασά και μέχρι το 1881 δεν έγινε άλλη απογραφή στο νησί. Στο πλαίσιο του αφιερώματος θα παρουσιάσουμε στις επόμενες σελίδες ανέκδοτα έγγραφα του υποπροξένου της Ρωσίας στο Ρωσίας στο Ηράκλειο **Ιωάννη Μιτισοτάκη** για την ανατολική Κρήτη. Σ' αυτά γίνονται αναφορές σε πληθυσμιακά στοιχεία, αλλά και σε μία απογραφή, η οποία μάλλον δεν ολοκληρώθηκε, του 1875.

Σημαντική πηγή όμως για τα στοιχεία του πληθυσμού της Κρήτης την περίοδο 1875-1881 ήταν το Οθωμανικό Ημερολόγιο για το οποίο έγινε λόγος νωρίτερα, αλλά και μια έκθεση του Έλληνα προξένου στα Χανιά **Αλέξανδρου Λογοθέτη** προς το υπουργείο Εξωτερικών. Ο **Σπύρος Λουκάτος** παρουσίασε το 1995 τα στοιχεία του πληθυσμού για την περίοδο αυτή, σε εισήγηση του στο Ζ' Διεθνές Κρητολογικό Συνέδριο. Θέμα της εισήγησης του ήταν «η Κρήτη κατά την κρίση του ανατολικού ζητήματος, 1875-1881, από ανέκδοτες ελληνικές προξενικές εκθέσεις». Οι αναφορές Λογοθέτη και τα στοιχεία που κάθε χρόνο καταγράφονταν στο Οθωμανικό Ημερολόγιο είχαν διαφορές, όμως ο Σπ. Λουκάτος θεωρεί ότι περισσότερο ανταποκρίνονταν στην πραγματικότητα όσα ανέφερε ο πρόξενος σε σχέση με το Ημερολόγιο.

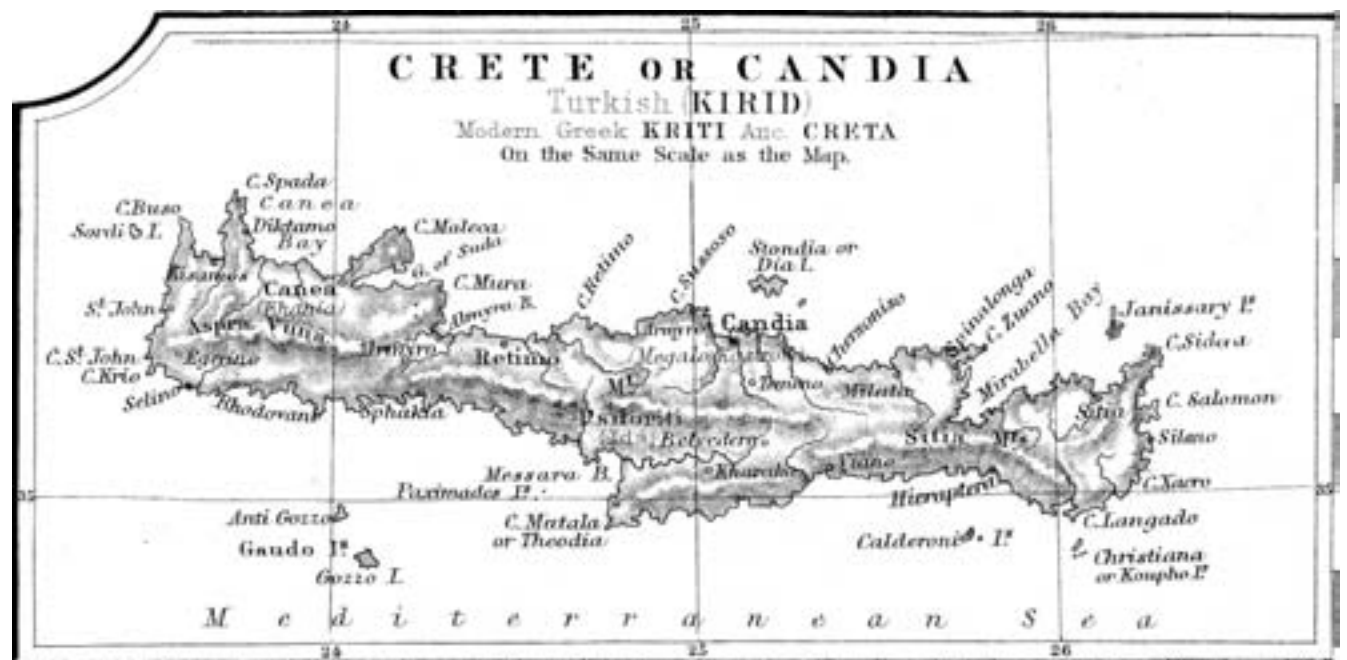
Το 1875, κατά τα στοιχεία των εγγράφων της Οθωμανικής διοίκησης, ο συνολικός πληθυσμός της Κρήτης ήταν 237.603 άτομα, από τα οποία 144.190 (60,68%) Χριστιανοί, οι 93.068 (39,17%) Οθωμανοί και 345 Εβραίοι (0,15%). Ενώ κατά την έκθεση Λογοθέτη ο συνολικός πληθυσμός του νησιού ανερχόταν σε 300.000 ανθρώπους, από τους οποίους οι 230-240.000 ήταν Χριστιανοί και οι 60-70.000 Οθωμανοί. Επίσης, όπως ανέφερε ο Σπ. Λουκάτος, ο Έλληνας πρόξενος σημείωνε ότι «τα θήλεα είναι καθ' εν όγδον περίπου ελάσσονα των ανδρών».

Στην ίδια περίοδο αναφέρεται στον πληθυσμό της ανατολικής Κρήτης ο υποπρόξενος της Ελλάδας στο Ηράκλειο **Ιωάννης Κυπαρίσσης**. Πρόξενος και υποπρόξενος έχουν διαφορές στις εκτιμήσεις τους για τους κατοίκους Ηρακλείου και Λασιθίου.

Σύμφωνα με τον Λογοθέτη ο συνολικός πληθυσμός της διοίκησης (νομού) Ηρακλείου ήταν 86.774 άτομα, ενώ κατά τον Κυπαρίσση 76.060. Ο Λογοθέτης αναφέρει ότι οι Χριστιανοί του Ηρακλείου ήταν 33.481, ενώ ο Κυπαρίσσης 47.200. Του Λασιθίου, κατά τον Λογοθέτη, ήταν 25.565, και 39.000 κατά τον Κυπαρίσση.

Ο Λογοθέτης σε σχέση με τον πληθυσμό των Μουσουλμάνων τον προσδιόριζε, για το Ηράκλειο σε 53.293 και για το Λασιθί σε 8.261, ενώ ο Κυπαρίσσης, του Ηρακλείου σε 28.155 και του Λασιθίου σε 8.750. Σύμφωνα με το Λογοθέτη ο πληθυσμός των διοικήσεων Ηρακλείου και Λασιθίου ήταν 120.000 άνθρωποι και κατά τον Κυπαρίσση 123.810.

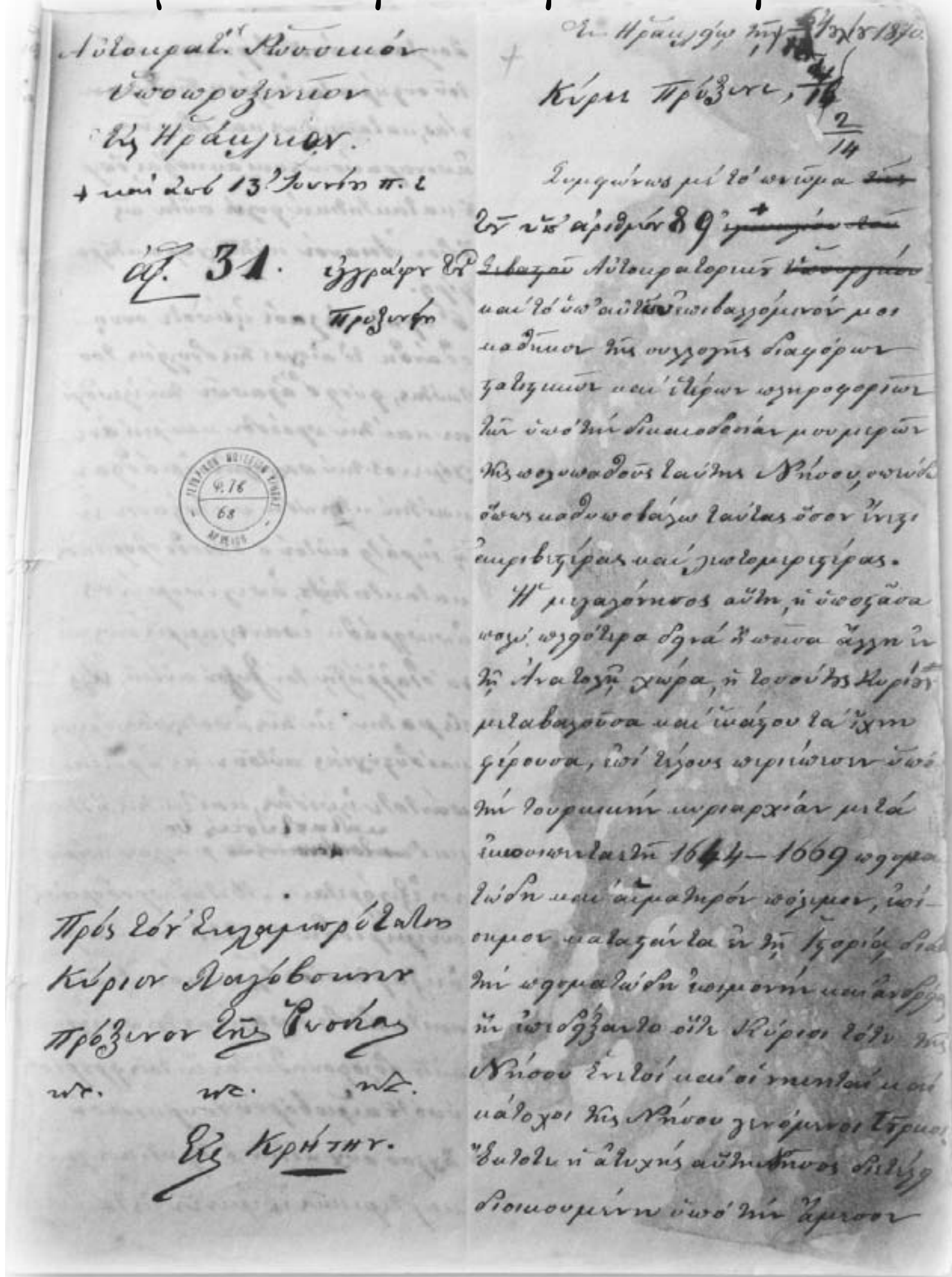
Για τον ίδιο χρόνο (1875) ο Αλέξανδρος Λογοθέτης σημείωνε ότι στη διοίκηση των Σφακιών οι Χριστιανοί ήταν 22.828, το 95,33% των κατοίκων της περιοχής που ανέρχονταν σε 23.946, στη διοίκηση του Ρεθύμνου από τους 39.459 κατοίκους οι 28.903 (73,25%) ήταν Χριστιανοί, ενώ στα Χανιά 33.413 (62,34%) στο σύνολο των 53.598 κατοίκων.

Η Κρήτη το 1861 ως τμήμα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, σε χάρτη που είχε σχεδιάσει και εκδόσει εκείνη τη χρονιά η εγκυκλοπαίδεια Keith Johnston's General Atlas

Ανέκδοτο Αρχείο

Η ανατολική Κρήτη στα 1870 μέσα από μια ανέκδοτη επιστολή του Ιωάννη Μιτσοτάκη

Η πρώτη σελίδα
της επιστολής
Μιτσοτάκη
προς τον πρόξενο της
Ρωσίας
στα Χανιά.
Ιστορικό Μουσείο
Κρήτης,
© Εταιρία Κρητικών
Ιστορικών Μελετών

Πρώτη

Στο φως μια ιστορική ανα

Ο υποπρόξενος της Ρωσίας στο Ηράκλειο αναφέρεται με δραματικό τρόπο στα πρόσφατα-τότε-γεγονότα που ακολούθησαν την επανάσταση του 1866, με τις θηριωδίες των Τούρκων, τη σφαγή πολλών Κρητικών και την καταστροφή δεκάδων χωριών.

Περιγραφή της πόλης του Ηρακλείου και όλων των επαρχιών των νομών Ηρακλείου και Λασιθίου, με στοιχεία για τον πληθυσμό, το διοικητικό, εκκλησιαστικό και εκπαιδευτικό σύστημα, την οικονομία.

Αναφορές και στην περιπέτεια των Χριστιανών της πόλης να κτίσουν το ναό του Αγίου Μηνά.

Ο Ιωάννης Μιτσοτάκης, εισοδηματίας και υποπρόξενος της Ρωσίας στην ανατολική Κρήτη. (φωτογραφία από το ιστορικό Μουσείο Κρήτης)

Του
Αλέκου Α. Ανδρικόπουλου

Μοιάζει με πραγματικό ρεπορτάζ για τα δεκάδες χωριά της ανατολικής Κρήτης και τους κατοίκους τους, που υπέστησαν τη μανία του τουρκικού στρατού και όγλου, μετά την επανάσταση του 1866. Μια ζωντανή περιγραφή των συγκλονιστικών γεγονότων, που γίνεται από τον τότε υποπρόξενο της Ρωσίας στο Ηράκλειο **Ιωάννη Μιτσοτάκη**, σε επιστολή του προς στον πρόξενο της Ρωσίας στα Χανιά. Η επιστολή έρχεται σήμερα για πρώτη φορά στο φως και αποτελεί πραγματικό ιστορικό ντοκουμέντο.

Ο Ιωάννης Μιτσοτάκης, έμπορος - εισοδηματίας της εποχής, υποπρόξενος της Ρωσίας σε Ηράκλειο και Λασιθί, σε μια μακροσκελή του αναφορά προς τον πρόξενο της ρωσικής αυτοκρατορίας στα Χανιά **Ραγκόβσκι**, ο οποίος μάλλον μόλις θα είχε αναλάβει τα καθήκοντά του, περιέγραφε με δραματικό τρόπο τις τουρκικές θηριω-

δίες που ακολούθησαν την επανάσταση του 1866. Η επιστολή με ημερομηνία 4 Ιουλίου 1870, που αριθμεί συνολικά 60 χειρόγραφα, αποτελεί τμήμα του αρχείου Ι. Μιτσοτάκη του Ιστορικού Μουσείου Κρήτης και είναι αδημοσίευτη.

Ο υποπρόξενος της Ρωσίας με την αναλυτική του αναφορά προς τον προϊστάμενό του έδινε και μια ιστορική εικόνα του νησιού, κάνοντας πολλές φορές λόγο για την Οθωμανική διοίκηση από την άλωση της Κρήτης και μετά, περιγράφοντας τις αφόρητες συνθήκες στις οποίες προσπαθούσαν να επιβιώσουν οι Κρητικοί. Ιδιαίτερο κεφάλαιο αποτελούν τα μόλις προ λίγων χρόνων -τότε- οδυνηρά γεγονότα που ακολούθησαν την επανάσταση του 1866. Με δραματικό τρόπο, καθώς τα έχει ζήσει, περιγράφει όχι μόνο τις καταστροφές των οικισμών, αλλά και των εκκλησιών ακόμη και των νεκροταφείων και τη σύλληψη των τάφων. Οι σφαγές σε πολλά χωριά περιγράφονται με τρόπο που αποτελούν πραγματική ιστορική μαρτυρία και κεφάλαιο αναφοράς για τον ερευνητή της

περιόδου. Ο υποπρόξενος γράφει για την αγριότητα που έδειξαν οι Τούρκοι αντεκδικούμενοι τους επαναστατημένους Κρητικούς. Όπως σημειώνει, τα χωριά της επαρχίας Λασιθίου αντιμετώπισαν με τον πλέον άγριο τρόπο την τουρκική εκδίκηση, καθώς στην επαρχία δεν μπόρεσαν ποτέ να κατοικήσουν οι Τούρκοι, με συνέπεια, έχοντας την ευκαιρία της εισβολής μετά τα δραματικά γεγονότα της περιόδου, να βγάλουν τα πιο βάρβαρα ένστικτά τους επί των ανυπεράσπιστων Λασιθιωτών.

Όπως λέει ο Μιτσοτάκης, γέρους, γριές και μωρά έκαιγαν ζωντανούς στα χωριά...

Μας δίνει κι ένα ακόμη χρήσιμο στοιχείο, που όμως δεν ξέρουμε αν πράγματι αποδεικνύεται με κάποιον τρόπο. Ότι δηλαδή, κατά τα γεγονότα του 1866 και μέχρι το 1869, έφυγαν 70.000 από την Κρήτη ως πρόσφυγες στην Ελλάδα.

Ντότιοι, εγκαταλείποντας στις ορέξεις του τουρκικού στρατού σπίτια και περιουσίες.

Ο ίδιος, λέγοντας ότι μεταφέρει την ελπίδα των Κρητικών, ουσιαστικά καλεί τη Ρωσική Αυτοκρατορία να δώσει τη λύση στο κρητικό ζήτημα και να βοηθήσει στην απελευθέρωση του νησιού.

Στο κείμενο, που σήμερα για πρώτη φορά έρχεται στο φως, υπάρχουν λεπτομερείς αναφορές για την κατάσταση του Ηρακλείου και περιγραφή όλων των επαρχιών, μαζί με στοιχεία για τον ελληνικό και τουρκικό πληθυσμό. Είναι χαρακτηριστικό ότι αναφερόμενος στον Άγιο Νικόλαο ενημερώνει το Ρώσο πρόξενο πως η τουρκική διοίκηση (την αναφέρει συχνά

ως κυβέρνηση του νησιού) έχει αποφασίσει να χτίσει πόλη στο σχεδόν ακατοίκητο λιμάνι τότε προκειμένου να την αναδείξει σε πρωτεύουσα του νομού (διοίκησης) Λασιθίου.

Παρέχει ακόμη σημαντικές πληροφορίες για την εκπαίδευση και τον αριθμό των μαθητών και των δασκάλων, τη λειτουργία των τραπεζών, της Ορφανικής, χριστιανικής και οθωμανικής, και του Κοινοφελούς Ταμείου, τονίζοντας ιδιαίτερα την επιτοκιακή πολιτική τους που οδηγούσε σε καταστροφή τους δανειζόμενους.

Στην αναφορά υπάρχει επίσης η παρουσίαση του διοικητικού συστήματος που εφαρμόστηκε μετά το 1858, ο τρόπος εκκλησιαστικής διοίκησης και πολλές άλλες ανάλογου αντικειμένου πληροφορίες.

Σημειώνουμε ακόμη ότι στην περιγραφή της πόλης του Ηρακλείου ο Ιωάννης Μιτσοτάκης αναφέρεται στην προσπάθεια ανέγερσης του ναού του Αγίου Μηνά, μια υπόθεση που θα πρέπει να την ήξερε πολύ καλά. Το διάστημα εκείνο οι εργασίες είχαν διακοπεί και, όπως ανέφερε, οι Χριστιανοί αναζητούσαν τρόπους να εξασφαλίσουν χρήματα για τη συνέχισή τους.

Το κείμενο, που μεταγράψαμε για πρώτη φορά, τεχνικά έχει μεγάλες προτάσεις, πολλές φορές χωρίς σημεία στίξης. Παρατίθεται αυτούσιο, χωρίς αλλαγή ακόμη και στην περίπτωση διαπίστωσης ορθογραφικών λαθών ή έλλειψης των σημείων στίξης. Σε ελάχιστες περιπτώσεις χρειάστηκε να παρέμβουμε, προσθέτοντας σημεία στίξης, ώστε το κείμενο να γίνει περισσότερο κατανοητό.

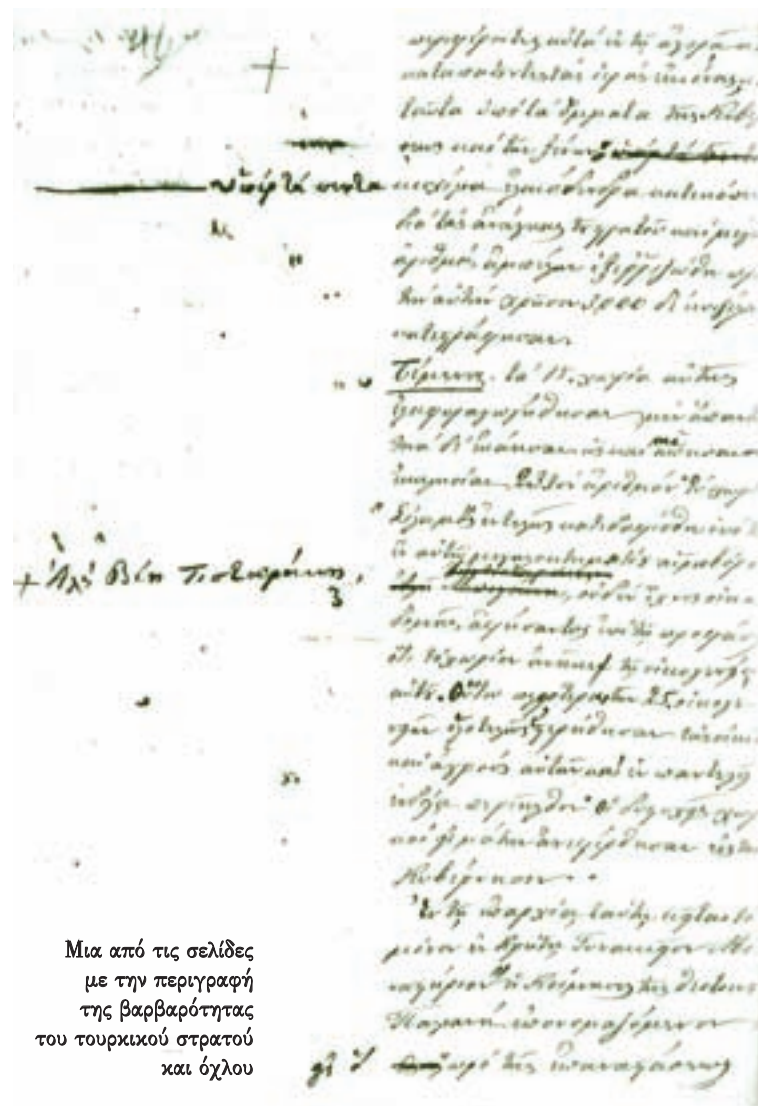
Η ΣΥΓΚΛΟΝΙΣΤΙΚΗ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΣΤΗΝ ΑΝΑΦΟΡΑ Ι. ΜΙΤΣΟΤΑΚΗ

Οι σφαγές των Χριστιανών
μετά την επανάσταση του 1866

“**Ε**κθέτω ενταύθα συνοπτικόν και ακριβή κατάλογον των πυρποληθεισών και βεβηλωθεισών εκκλησιών εν ταις υπό την δικαιοδοσίαν μου επαρχίαις.
Μαλεβύζιον. Το προ της πόλεως Ηρακλείου νεκροταφείον των Χριστιανών, υπέστη την πρώτην λυσσώδη μανίαν του τουρκικού όχλου· το ακατανόμαστον και φρικώδες τούτο κακούργημα τρανώς αποδεικνύει το θηριώδες και άγριον ήθος των Τούρκων του υπερμεσούντος 18ου αιώνος! (σ.σ. εδώ ο Ι. Μιτσοτάκης φυσικά εννοεί του 19ου αι.) Εφοδιασθείς ο όχλος με τα αναγκαία εργαλεία ώρμησεν εις το τελευταίον ιερόν της ανθρωπότητος άσυλον, το και εν αυτοίς τοις εν Πολυνησία αγρίοις σεβαστόν, κατέστρεψε τους λίθους των τάφων και χαίρων και αλαλάζων ανώρυξε τα εν σήψει σώματα των νεκρών, περιύβρισεν αυτά και τα διεσκόρπισεν· η φρικώδης και στυγηρά αύτη θηριωδία επανελήφθη και εις έτερα νεκροταφεία χωρίων, άνευ ουδενός προσκόμματος εκ μέρους της Κυβερνήσεως. Εβεβήλωσαν και κατεκρήμνισαν το παρά την πόλιν ιερόν μοναστήριον του «Εσταυρωμένου». Τα 29 χωρία της επαρχίας τούτης άπαντα μεν

ελαφυραγωγήθησαν, τινά δε ολόκληρα ή εν μέρει εκάησαν, ουδεμία όμως εκκλησία ή παρεκκλησίον διέφυγε την μισόχριστον των Τούρκων μανίαν· άπάσας εν γένει, 58 τον αριθμόν, συλήσαντες και βεβηλώσαντες επυρπόλησαν, τας ιεράς εικόνας και τα σκεύη αυτών μετακομίσαντες εις Ηράκλειον περιύβρισαν περιφέροντες αυτά εν τη αγορά και καταπατούντες τας ιεράς εικόνας, κα. Ταύτα υπό τα όμματα της Κυβερνήσεως και των ξένων. Υπέρ τα πεντάκις χίλια ελαιόδενδρα κατεκόπησαν δια τας ανάγκας του στρατού και μέγας αριθμός αμπελών εξεριζώθη προς την αυτήν χρήσιν 3.000 δε κυψέλαι κατεστράφησαν.
Τέμενος. Τα 15 χωρία αυτής ελαφυραγωγήθησαν μεν άπαντα, τινά δε εκάησαν ως και αι άπασαι εκκλησίαι 23 τον αριθμόνα το χωρίον «Σίλαμος» εντελώς κατεδαφίσθη υπό του εν αυτώ μεγαλοκτηματίου αιμοβόρου Αλή Βέη Τισταράκη, ουδέν ίχνος οικοδομής αφήσαντος επί τη προφάσει ότι το χωρίον ανήκε τη οικογενεία αυτού. Ούτω πλειότερον των 25 οικογενειών ολοτελώς εστερήθησαν τας οικίας και αγρούς αυτών και εν παντελεί ενδεία περιήλθον· οι δυστυχείς χωρικοί εις μάτην ανεφέρθησαν εις την

Κυβέρνησιν. (σ.σ. Ο Ι. Μιτσοτάκης και στις σημειώσεις της απογραφής που οργάνωσε το 1875 και την οποία επίσης φέρνομε στο φως στις επόμενες σελίδες, αναφέρεται στην υπόθεση της Σιλάμου, σημειώνοντας ότι ο Τούρκος μεγαλοκτηματίας αγόρασε, μετά από πίεση στους 36 κατοίκους της περιοχής, όλη την περιουσία τους αντί 100.000 γροσίων. Οι κάτοικοι στη συνέχεια εγκατέλειψαν το χωριό τους. Όμως αυτή η αγορά αναφέρει ότι έγινε το 1870 ή 1871, άρα το περιστατικό της βιαιότητας που αναφέρει στην επιστολή είναι προγενέστερο). Εν τη επαρχία ταύτη κείται το μόνο εν Κρήτη Γυναικείον Μοναστήριον «η Κοίμησις της Θετόκου», Παλιανή επονομαζόμενον, εις ο προ της επαναστάσεως εμόναζον 40 περίπου μοναχαί ζώσαι δια της εργασίας των αμέμπτως. Οι Τούρκοι επωφθαλμίων το Μοναστήριον τούτο· διό άμα τη ενάρξει των εχθροπραξιών αθρόοι εξελθόντες του φρουρίου ώρμησαν κατ' αυτού, αλλάι μοναχαί προλαβούσαι εγκατέλιπον αυτό καταφυγούσαι εις τα όρη. Οι Τούρκοι εν τη αποτυχία των αισχρών σκοπών των κατέκαυσαν τον Ναόν και 30 κελλιά, διήρπασαν παν το εν αυτοίς και εκ των αγίων

Μια από τις σελίδες με την περιγραφή της βαρβαρότητας του τουρκικού στρατού και όχλου

εικόνων τας μεν κατέσχισαν εις τεμάχια, τας δε σύροντες έφερον εις Ηράκλειον. Ήδη αι πλειότεραι μοναχαί επανήλθον

μεν εν τω μοναστηρίω αυτών, αδυνατούσιν όμως να

ΓΥΡΙΣΤΕ ΣΕΛΙΔΑ

Στο ιστορικό έγγραφο που φέρνομε στο φως, ο Ι. Μιτσοτάκης περιγράφει με συγκλονιστικό τρόπο τις σφαγές που ακολούθησαν την Επανάσταση του 1866 και το Ολοκαύτωμα του Αρκαδίου, γεγονότα τα οποία έζησε. Στις φωτο το ιστορικό Λάβαρο της Ολοκαύτωσης του Αρκαδίου και ο ηρωϊκός Ηγούμενος της Μονής Γαβριήλ

ανοικοδομήσωσιν αυτό δι' ἔλλειψιν χρημάτων· διότι ἡ μὲν μονὴ στερεΐται περιουσίας, τὰ δὲ πέριξ χωρία καταστραφέντα ἐπίσης δὲν δύνανται νὰ τὴν συνδράμωσιν. **Μεσαρά (Μονοφάτσιον, Καινούριον, Πυργιώτισσα).** Αἱ ἐπαρχίαι αὗται ὡς ἀπέχουσιν τοῦ Ηρακλείου δὲν υπέκειντο εἰς τὰς συγχὰς τῶν Τούρκων ἐκδρομὰς· ὅτε ὁμως κατὰ τὸν Ἰούλιον τοῦ 1867 οἱ Τούρκοι πανστρατιά ἐκστρατεύσαντες κατὰ τῶν Σφακίων διήλθον ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν τούτων, ἐπέφερον τὰς αὐτὰς καταστροφὰς οἷας καὶ εἰς τὰς λοιπὰς ἐπαρχίας, ἀτιμάσαντες καὶ κατασφάζαντες γυναῖκας καὶ παιδιὰ, κατακρεουργήσαντες ἄνδρας οὐδέποτε λαβόντας ὅπλα, κατακαύσαντες οἰκίας καὶ ὑπὲρ τὰς 30 ἐκκλησίας καταστρέψαντες τοὺς ἀγροὺς καὶ πολλὰ ελαιόδενδρα. Ταῦτα δὲ πάντα ἐτολμώντο κατὰ τῶν υποταγμένων, τῶν ἀσθενῶν καὶ τῶν ἀόπλων, οὐχὶ ἐν κρυπτῷ, ὑπὸ ἀγρίων τινῶν τοῦ ὄχλου, ἀλλ' ὑπὸ τὰ ὅμματα καὶ τὴν ανοχὴν ἀνωτάτων ἀξιωματικῶν καὶ Πασσάδων τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ. Μετὰ τὴν διάβασιν τῶν Τούρκων καταβάντες ἐκ τῶν ὁρέων οἱ χριστιανοὶ καὶ ευρόντες τὰς οἰκίας τῶν ἀποτεφρωμένων, πρὸς ἀντεκδίκησιν κατέκαυσαν καὶ αὐτοὶ τὰ τουρκικὰ χωρία καὶ τὰ ελαιοτριβεῖα αὐτῶν ὥστε καὶ τῶν ἐπαρχιῶν τούτων ὀλίγα χωρία διέφυγον τὴν πυρπόλησιν καὶ τὴν διαρπαγὴν. Ἡ ἐπαρχία **Πεδιάς** υπέστη πλείστας καταστροφὰς κατὰ τὰ χωρία αὐτῆς τὰ γειτνιάζοντα μετὰ τὸ Ηράκλειον, 40 δὲ περίπου ἐκκλησίαι ἐβεβηλῶθησαν καὶ ἐπυρπολήθησαν. Ἡ ἐπαρχία **Μεραμπέλλου** διέφυγε μὲν τὴν γενικὴν λεηλασίαν καὶ πυρπόλησιν τῶν χωρίων αὐτῆς οἱ κάτοικοι ὁμως τινῶν χωρίων υπέστησαν τρομερὰς λεηλασίας καὶ ἀτιμώσεις ὑπὸ τὰ ὅμματα τῶν Πασσάδων καὶ τῶν ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ καὶ κατὰ διαταγὴν αὐτῶν. Ἀφοῦ ὁ στρατάρχης Ομέρ ἐπὶ κεφαλῇ 30.000 τακτικοῦ καὶ ἀτάκτου στρατοῦ εἰσελεύσας (σ.σ.) εἰς Λασιθίον καὶ Μεραμπέλλον διεσκόρπισε τοὺς ἐπαναστάτας, διαπροκηρύξεώς του προσεκάλεσεν τὰς εἰς τὰ ὄρη καταφυγούσας οἰκογενείας ὅπως ἐντὸς μιᾶς ἡμέρας καταβῶσιν εἰς τὰς ἐστίας τῶν μετὰ τῶν ἐπίπλων αὐτῶν,

*“Το προ της πόλεως
Ηρακλείου νεκροταφεῖον των
Χριστιανῶν, υπέστη την
πρώτην λυσιπώδη μανίαν του
τουρκικοῦ ὄχλου· το
ακατανόμαστον καὶ φρικῶδες
τούτο κακούργημα τρανῶς
ἀποδεικνύει το θηριῶδες καὶ
ἀγριον ἦθος των Τούρκων”*

ἀλλως ἤθελε διατάξει τὸν στρατὸν νὰ ὁρμήσῃ εἰς τὰ ὄρη νὰ διαρπάσῃ καὶ ἐξολοθρεύσῃ παντὸ προστυχόν· υπέσχετο δὲ ἀσφάλειαν τιμῆς, ζωῆς καὶ περιουσίας. Αἱ δυστυχεῖς οἰκογένειαι πεισθεῖσαι εἰς τὰς δολίας τοῦ στρατάρχου υποσχέσεις καὶ ὑπὸ τῶν ὁργάνων αὐτοῦ προτρεπόμεναι

κατήλθον μετὰ τῆς κινητῆς περιουσίας τῶν, ἀλλὰ πλησίον τῶν χωρίων αὐτῶν γενόμεναι ἐλεηλατήθησαν μυριοτρόπως αἰκίσθησαν (σ.σ.) καὶ πολλὰ ἀπαχθείσαι ἠτιμάσθησαν· τὸ πρῶτον παράδειγμα τῆς κτηνώδους ἀσελγείας δους αὐτοῖς ὁ στρατάρχης τοῦ Σουλτάνου καίτοι

υπερεβδομηκοντούτης. **Λασιθίον.** Ἡ ἐπαρχία αὕτη οὐδένα Τούρκον κάτοικον περιέχουσα ἀνέκαθεν ἐμισεῖτο καὶ ἐβδελύττετο ὑπὸ τῶν Τούρκων, διό ἐν τῇ εἰσβολῇ αὐτῶν τρομερῶς ἐξεδικήθησαν οὐδενὸς φεισθέντες, τὰ 18 χωρία αὐτῆς ὀλοτελῶς κατεστράφησαν, ὑπὲρ τὰς 50 ἐκκλησίας καὶ παρεκκλησία ἐπυρπολήθησαν, ὑπερεκατονταετούτεις γέροντες καὶ γραῖαι καὶ νήπια θηλάζοντα ἀνηλεῶς κατεκρεουργήθησαν ἢ δεδεμένοι ἐπὶ τῆς πυρῆς ζῶντες ἐρρίφθησαν πρὸς πλειοτέραν δὲ τέρψιν τῶν ἀνθρωπόμορφων τούτων θηρίων ελαίῳ περιεβρέχοντο ἢ ἐν ταῖς οπαῖς αὐτῶν πιρίτις ἐναπετίθετο· ἐπὶ τῶν ἀγίων θυσιαστηρίων ἢ δεσποτικῶν εἰκόνων αἱ ἀσελγέστεραι πράξεις πρὸς περιφρόνησιν τῆς θρησκείας διεπράττοντο· τὰ βδελυκτὰ παρὰ τοὺς ὀθωμανοὺς ζῶα, οἱ χοῖροι, ἐφονεύοντο, ἡνοῖγον τὴν κοιλίαν αὐτῶν καὶ τοὺς ἐθετον κυκλῆδόν ἐπὶ τῶν ἀγίων

εἰκόνων ἀνάπτοντες λαμπάδας, καίοντες θυμίαμα καὶ προαυτῶν θέτοντες ἅγια δισκοπότηρα πλήρη ἀκαθαρσιῶν, οἱ δὲ ἀνώτεροι ἀξιωματικοὶ προσκαλούμενοι καγγάζοντες θεῶντο τὴν ἀνήκουστον καὶ ἀπίστευτον ταύτην περιύβρισιν τῆς Χριστιανοσύνης, θαυμάζοντες καὶ ἐπικροτοῦντες τὰ εἰδεχθῆ ἅμα καὶ ἀσεβῆ ταῦτα θεάματα! Ἡ δένδροτομία καρποφόρων δένδρων ἐνηγέρθη ἐνταῦθα οὐχὶ πλέον δια τὰς ἀνάγκας τοῦ στρατοῦ ἀλλὰ δι' ἀγρίαν φανατισμοῦ ἐκδίκησιν. Ἡ ἐπαρχία **Ἀρκαδία ἢ Ρίζον** υπέστη ἐπίσης μεγάλας καταστροφὰς κατὰ τὴν ἐκείθεν διάβασιν τῶν Τούρκων, οὐδενὸς φεισθέντων, 14 δὲ ἐκκλησίαι ἐβεβηλῶθησαν καὶ ἐπυρπολήθησαν. **Σιτεία καὶ Ἱεράπετρος.** Καὶ αἱ ἐπαρχίαι αὗται υπέστησαν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον τὰς αὐτὰς καταστροφὰς τῶν ἄλλων ἐπαρχιῶν· πολλὰ δὲ ἐκκλησίαι ἐσυλήθησαν καὶ ἐβεβηλῶθησαν.

“Ὑπερεκατοντούτεις γέροντες, γραῖαι καὶ νήπια θηλάζοντα ἀνηλεῶς κατεκρεουργήθησαν ἢ δεδεμένοι ἐπὶ τῆς πυρᾶς ζῶντες ἐρρίφθησαν” ἀπὸ τοὺς ὀργισμένους Τούρκους μετὰ τὸ 1866, ὅπως λέει ὁ Ι. Μιτσοτάκης (Χάρτης τοῦ Οροπεδίου τοῦ Boschini, 1651)

Ανέκδοτο Αρχείο

Η απογραφή Ι. Μιτσοτάκη το 1875

Παράρτημα Έπαρχίας.

Σταλινίτι

1875

Πρώτη δημοσίευση Η απογραφή του Ιωάννου Μιτσοτάκη το 1875

Ο υποπρόξενος της Ρωσίας στο Ηράκλειο κατέγραψε τον πληθυσμό της ανατολικής Κρήτης, για λογαριασμό της ρωσικής κυβέρνησης, που εξέφραζε μ' αυτό τον τρόπο το ενδιαφέρον της για το νησί

Του
Αλέκου Α. Ανδριανάκη

Μια ανοιχτή, όπως φαίνεται, απογραφή που έγινε στα 1874-1875 από τον υποπρόξενο της Ρωσίας **Ιωάννη Μιτσοτάκη**, φέρνουμε στο

φως σήμερα. Και αυτή η έλθεση προέρχεται από το Αρχείο Ι. Μιτσοτάκη (Ιστορικό Μουσείο Κρήτης, © Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών). Πρόκειται για μια καταγραφή των οικογενειών και των κατοίκων των οικισμών των νομών Ηρακλείου και Λασιθίου στους οποίους είχε αρμοδιότητα εκπροσώπησης της

ρωσικής κυβέρνησης ο Μιτσοτάκης. Χαρακτηρίσαμε την εργασία ανοιχτή, καθώς σχεδόν όλα τα στοιχεία της, πλην μερικών εγγράφων, είναι με πρόχειρο τρόπο γραμμένα και δεν υπάρχει συνολικός πληθυσμός είτε των επαρχιών είτε των νομών, παρά μόνο των χωριών και των οικισμών. Σε ένα από τα έγγραφα αναφέρονται και τα ονόματα των απογραφέντων, των ανθρώπων, δηλαδή, που χρησιμοποίησε ο Μιτσοτάκης για να μάθει τα στοιχεία κάθε χωριού.

Ο συνολικός πληθυσμός κάθε περιοχής προκύπτει από τον αριθμό των οικογενειών με τον πολλαπλασιασμό τους επί 5. Ουσιαστικά, δηλαδή, έχουμε υπολογισμό με βάση τις πληροφορίες κι όχι πραγματική απογραφή.

Σε μερικά έγγραφα ο κατάλογος δεν είναι συμπληρωμένος ούτε με τον αριθμό του πληθυσμού, ούτε με όλα τα ονόματα των χωριών.

Η απογραφή του 1875 αναφέρει χωριστά τον αριθμό των οικογενειών, του συνολικού πληθυσμού και, στη συνέχεια, τους χριστιανούς και τους οθωμανούς.

Στο αρχείο των εγγράφων (Φ12γ/145-160) περιλαμβάνονται δύο όμοια κείμενα στη γαλλική γλώσσα με τα οποία, σύμφωνα με τον πανεπιστημιακό Νίκο Ανδριώτη ο οποίος στο βιβλίο του για

τους οικισμούς της Ανατολικής Κρήτης από το 16ο μέχρι το 19ο αιώνα, κάνει αναφορά για την ύπαρξη των εγγράφων της απογραφής, με αποστολέα είτε τη ρωσική πρεσβεία της Κωνσταντινούπολης είτε το ρωσικό προξενείο των Χανίων. Όπως προαναφέρθηκε, τα έγγραφα είναι πανομοιότυπα, απευθύνονται στον Ι. Μιτσοτάκη και στο δεύτερο από αυτά υπάρχει η ένδειξη «λίαν εμπιστευτικό». Μ' αυτά ζητούνται στατιστικές πληροφορίες για τον πληθυσμό, το θρησκευμα και το φύλο, τη φυσική γεωγραφία του νησιού, τα προϊόντα που παράγουν τα χωριά ή οι επαρχίες κλπ.

Στην αναφορά μας δημοσιεύουμε όλες τις πληροφορίες (καταλόγους, σημειώσεις κλπ) για τον πληθυσμό των οικισμών και σημεία από άλλες πληροφορίες για τα προϊόντα. Στα έγγραφα δεν φαίνεται απογραφή της πόλης του Ηρακλείου.

Σε μερικά χωριά έχουμε, όπως αυτά της επαρχίας Αρκαδίας (Ρίζου) επανλήψεις των στοιχείων του πληθυσμού, καθώς η συγκεκριμένη επαρχία περιλαμβάνει οικισμούς από την Ιεράπετρα και το Μονοφάτσι. Και μάλιστα σε κάποιες περιπτώσεις οι αριθμοί δεν συμφωνούν μεταξύ τους. Απ' τους καταλόγους προκύπτει ότι στην επαρχία Λασιθίου δεν υπάρχει κανείς Μουσουλμάνος κάτοικος,

ενώ αντίθετα στο Μονοφάτσι πολλά χωριά έχουν μόνο Μουσουλμάνους κατοίκους.

Σε πολλές περιπτώσεις οι οικογένειες κάθε οικισμού εμφανίζονται με δύο διαφορετικούς αριθμούς. Ο ένας είναι μέσα σε παρένθεση και, όπως προκύπτει, είναι η διόρθωση του συνόλου, μετά την αναγραφή του πίνακα. Αφού, δηλαδή, ο Ι. Μιτσοτάκης έγραφε τα στοιχεία κάθε χωριού, διόρθωνε με αυτό τον τρόπο τον αριθμό των οικογενειών.

Τα ονόματα που χρησιμοποιούνται δεν είναι πάντα αυτά που επικράτησαν, αλλά δεν επιχειρούμε πάντα να θυμίσουμε αυτό που τελικά ίσχυσε, καθώς μπορεί κανείς να καταλάβει ποιόν οικισμό αφορά.

Ας σημειωθεί ακόμη ότι ανάμεσα στις σημειώσεις του υποπρόξενου της Ρωσίας υπάρχουν τουλάχιστο δύο αναφορές σε απογραφές του 1862 και 1863, οι οποίες δεν είναι γνωστές. Είναι πιθανό ο Ι. Μιτσοτάκης να αναφερόταν στους υπολογισμούς των υπόχρεων σε φορολογία που έκανε η Οθωμανική Διοίκηση, προκειμένου να προχωρήσει στον καταλογισμό και την είσπραξη των φόρων.

Το χειρόγραφο του Ι. Μιτσοτάκη με ονόματα ανθρώπων από τα χωριά που χρησιμοποιήθηκαν ως απογραφείς

Στο αρχείο της απογραφής σε ένα από τα έγγραφα υπάρχει κατάλογος των «απογραφέντων» που θα χρησιμοποιούσε ο υποπρόξενος της Ρωσίας προκειμένου να συγκεντρώσει τις πληροφορίες για τον πληθυσμό των χωριών της Ανατολικής Κρήτης. Από το έγγραφο με αριθμό 153 του συγκεκριμένου αρχείου αντιγράφουμε τα ονόματα που προφανώς ο ίδιος ο Μιτσοτάκης είχε καταγράψει:

«Ονομαστικός κατάλογος των δυναμένων να δώσωσι πληροφορίες

Επαρχία Πεδιάδος

Δημήτριος Καραπιπέρης από την Επισκοπή.
Μακάριος Αναρράζακας από την Ανώπολη.
Ματθαίος Παρλαμάς από το πέρα χωριόν της Χερσονήσου.

Οι “απογραφείς” που χρησιμοποιήθηκαν

Αναγνώστης Παπαδάκης από το Νηπιδιό.
δια πολλά χωριά.

Αναγνώστης Ρουσάκης από την Κασταμονίτσαν.

Αναγνώστης Καντζαγιαννάκης από το Καστέλι.

Χριστόδουλος Σφακιανός από τας Αγιάς Παρασκιαίς.

Σταυρούλης από το Σκαλάνι.

Αναγνώστης Αποστολάκης (γαμβρός του Κουτζο-Μαρκάκη).

(δια την Παναγιάν και τους Κασάνους και δια το Ίνι της επαρχ. Ρίζου).

Γεώργης Σταυρουλάκης από τας Γούβαις.

Δημήτριος Χρυσούλης από τον Γάλυπε.

Γεώργης Αναρράζακας από την Ανώπολη

(δια την Ανώπολη, Επάνω Βάθεια, Κάτω Βάθεια).

Ζωγράφος από το Καστέλι (γαμβρός του Παππά Ματθαίου)

(δια τους Ασκούς, Ξυδά, Αμαριανό κλ.).

Επαρχία Ρίζου

Ζαχάρης Δασκαλάκης από τον Μαχουράν.

Αναγνώστης Πρωεστάκης από τον Σχοινιάν.

Κωνσταντίνος ή Αναγνώστης Παπαδάκης από τα Καλύβια.

Αναγνώστης Μαθιαννάκης από το Αρκαλοχώρι.

Παππά Φανούριος από το Ίνι.

Εμμανουήλ Χατζής Αναγνωστάκης από την επάνω Σύμη.

Αναγνώστης Βασιλάκης Στιβακτάκης (Δραμισίτης) από τον Κάτω Πεύκον.

Αντώνιος Κονταζάκης από την Άνω - Βιάνον.

(δια το χωριόν Επάνω - Πεύκος).

Νικολής Σφακιανός από τα Καλύβια.

Ιωάννης Παπαμαστοράκης από την Άνω - Βιάνον.

Αναγνώστης Φονιαδάκης από το Καλάμι.

Αναγνώστης Καλογιαννάκης από τον Πρινιάν της επαρχ. Μονοφατισίου.

Σημ. Οι αναφερόμενοι συχνάζουν εις το Χάνι του Νικολή Καπατάκη (:) (θέσις Τερμιτζιδίκα) και εις το εργαστήριο του Ματθαίου Τερζή (θέσις Πλατεία Στράτα).

Γεώργιος Σαπουντζάκης από το Δραπέτι.

Επαρχία Μαλεβυζίου

Γεώργιος Καπνιστός

Νικόλαος Μαράκης από τον Άγιον Θωμάν.

(δια τα χωριά Ευγενικήν, Βλαχινιά κλ.).

Αναγνώστης Κιθαρηνάκης επιστάτης του χωρ. Κρουσώνος.

Νικολής Παπαδάκης επιστάτης του χωρ. Τυλίσου.

Αναγνώστης Καλησπεράκης επιστάτης του χωριού Κορφών.

Εις νέος Τυλιανάκης επιστάτης του

χωριού Μονής.

Ο υιός του Μανώλη Χατζάκη από τον Άγ. Μύρωνα (δια το ίδιον χωριόν) καθό επιστάτης

Αναγνώστης Μαρουλάκης από την Πυργού (δια το ίδιον χωριόν), καθό επιστάτης

Ιωάννης Στρατάκης και από τα Κεράσια

Νικόλαος Παπαδάκης (δια το ίδιον χωριόν και δια την «Σίβαν») καθό επιστάτης

Αναγνώστης Κριτζωτάκης από την Πυργού

(δια το χωριόν Σταυράκια)

Μανωλάκης από τας Δαφναίς =

= δια το ίδιον χωριόν καθό επιστάτης τούτος, προς δε και δια την Σίβαν ενοικιαστής ταύτης διατελέσας άλλοτε.»

Επαρχία Τεμένους

Γεώργιος Αρχανιωτάκης.

Επαρχία Μονοφατισίου

Ιωάννης Κορνάρος από τον Άγιον Θωμάν.

(δια τα χωριά Κεφάλι, Δαμάνια, Κακό-Χωριό, Αρμανώγεια, Χαράκι, Κόλαινα (όχι παλαιά), Δούλι κλπ).

Γεώργιος Πετρογιαννάκης από τον Άγιον Θωμάν (δια τα χωριά Τσιφούτ - Καστέλι, Κάτω Καστέλι, Βοργιά, Λαράνι, Κουτού κλπ.

Νικόλας Φιλιππάκης από τον Άγιον Θωμάν (δια το χωριόν «Ασμήμι»).

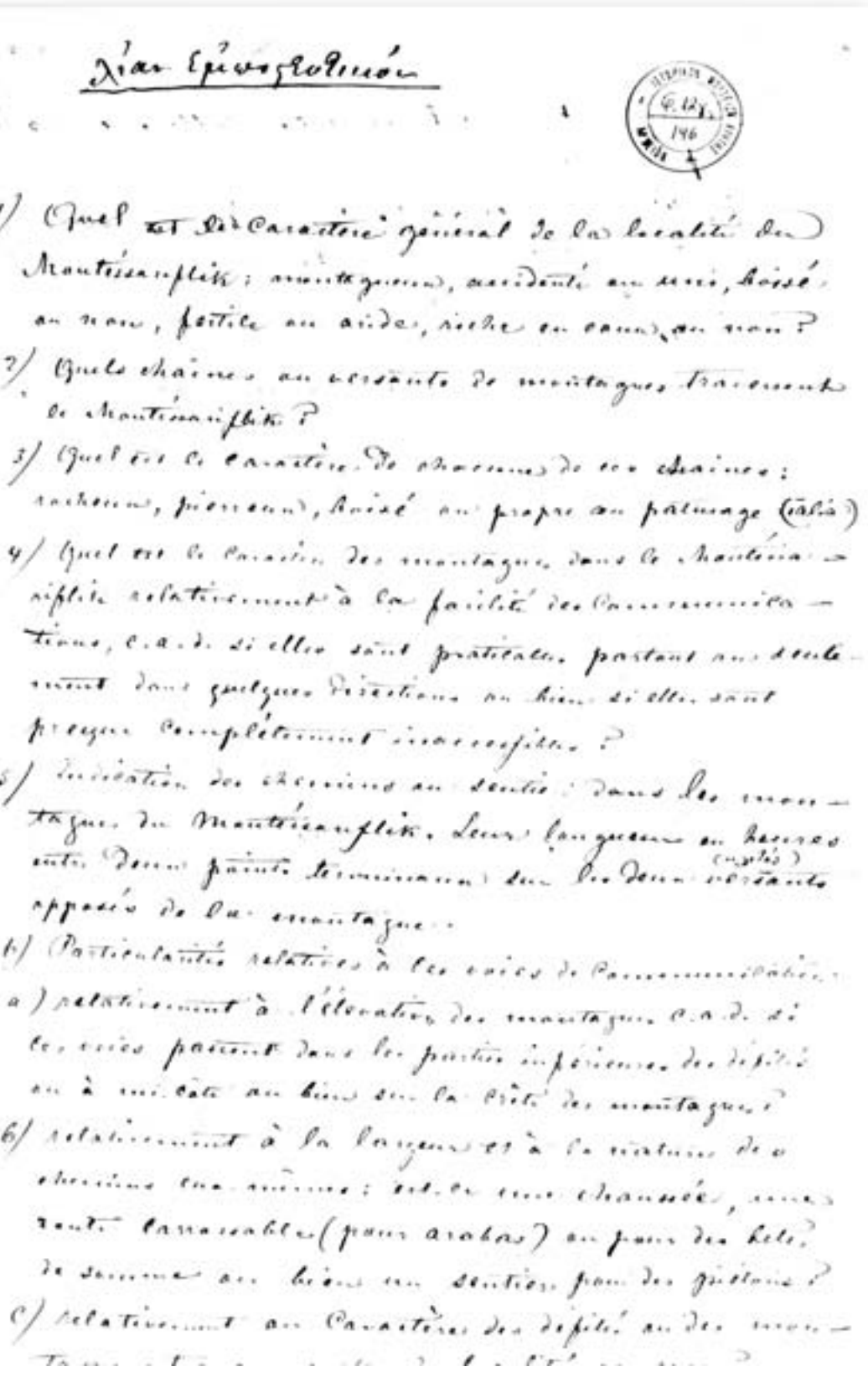
Ο πληθυσμός των επαρχιών της ανατολικής Κρήτης στην “Στατιστική του 1875 έτους” από τον Ι. Μητσοτάκη

Επαρχία Ιεράπετρας				
(σ.σ. καταγραφή των οικογενειών σε πρόχειρο, με βάση τα στοιχεία που έδιναν οι «απογραφείς»)				
Κεδρί	100 οικογ.	50 χριστ.	και	50 οθω.
Καπίστρι	20 οικογ.	άπασαι	Χριστιαν.	
Γιανίτζι	30 οικογ.	20 χριστ.	10 οθωμ.	
Κάτω Χωρίον	120 οικογ.	100 χριστ.	20 οθωμ.	
Πισκοπή	60 οικ.	άπασαι	χριστιαν.	
Επάνω Χωρίον	60 άπασαι	χριστιαν.		
Κουτζουδιανά	υπόκειται εις Χωρίον (σ. εννοεί το Επάνω Χωρίον)	20,	το όλον	80 οικ. χριστ.
Παππαδιανά	20 οικογ.	18 χριστ.	2 οθωμ.	
Βασιλική	35 οικ.	25 χριστ.	10 οθωμ.	
Καβούσι	100 οικογ.	75 χριστ.	25 οθωμ.	
Μοναστηράκι	15 οικογ.	10 χριστ.	5 οθωμ.	
Άγιος Ιωάννης	70 οικ.	άπασαι	χριστιαν.	
Μεσελέροι	30 οικ.	άπασαι	χριστιαν.	
Μακρυλιά	15 οικ.	άπασαι	χριστιαν.	
Καλό Χωρίον	55 οικογ.	άπασαι	χριστιαν.	(υπόκειται εις τη Μακρυλιά)
Καβροχώρι	20 οικογ.	άπασαι	χριστιαν.	
Ανατολή	40 οικογ.	άπασαι	χριστιαν.	
Μάλαις	80 οικογ.	78 χριστιαν.	2 οθωμ.	
Καλόγηροι (μετόχι)	19 (:)	άπασαι	χριστιαν.	(έχουσι οι Καλόγηροι νερομύλους 10....)
Καλαμαύκα	40 άπασαι	χριστιαν.		
Στο ίδιο χειρόγραφο επιχειρείται η πιο επίσημη καταγραφή των πληροφωριών που υπάρχουν, με υπολογισμό 5 μελών για κάθε οικογένεια.				
Επίσης σε χωριά (Καλό Χωριό, Ανατολή) ο αριθμός των οικογενειών είναι διαφορετικός.				
Χωρία	Οικογ.	ψυχαί	χριστ.	οθωμ.
Μεσελέροι	30	150	150	-
Αγρηλιά	10	50	50	-
Πρίνα (Επάνω και Κάτω)	45	225	225	-
Καλό Χωρίον (το χωρίον τούτον εκκλησιαστικώς μεν υπάγεται εις Ιεράπετραν, διοικητικώς δε εις Μεραιμπέλου λιμένα (Άγιον Νικόλαον)	60	300	300	-
Ανατολή	100	500	500	-
Ο πίνακας δεν ολοκληρώνεται, όμως παρακάτω διαβάζουμε έναν ακόμη της επαρχίας Ιεράπετρας με περισσότερους οικισμούς, αλλά χωρίς κι αυτός να ολοκληρώνεται. Δίπλα στο όνομα μερικών χωριών υπάρχει ένας σταυρός (+), ένδειξη πιθανώς ότι για το συγκεκριμένο τα στοιχεία θεωρούνται οριστικά. Ο υπολογισμός γίνεται κι εδώ με 5 μέλη για κάθε οικογένεια. Σε μερικές περιπτώσεις η πρόχειρη αναφορά δεν ταιριάζει με την τελική, π.χ. τα Παππαδιανά στο πρόχειρο αναφέρονται με 20 οικογένειες και στο τελικό με 32				
Χωρία	οικογ.	Ψυχαί	χριστ.	οθωμ.
Πόλις Καστέλι (σ.σ. εννοεί την πόλη της Ιεράπετρας)	350	1750	750	1000
Γιαννίτζι	30	150	75	75
Άγιος Ιωάννης	40	200	200	-
Κάτω Χωριό	142	710	585	125
Επάνω Χωριό	70	350	350	-
Παπαλιανά				
Επισκοπή	40	200	200	-
Μοναστηράκι	20	100	50	50
Βασιλική	40	200	200	-
Καβούσι	120	600	400	200
Καλό Χωριό (το ήμισυ το δ' άλλο ανήκον εις				

το Μεραιμπέλον)	50	250	250	-
Μεσελερούς (σ.σ. αναφέρεται στους Μεσελέρους που συναντάμε, σωστά, παρακάτω)				
Μακρύλια (σ.σ. πριν Μακρυλιά	20	100	100	-
Κεντρί	100	500	150	350
Καπίστρι	25	125	125	-
Άσαρη				
Καλαμαύκα	60	300	300	-
Ανατολή	50	250	250	-
Μάλαις	150	750	750	-
Καλογέρους				
Άγιος Ηλίας				
Μύρτος				

Χριστός	30	150	150	-
Μεσελέρους	33	165	165	-
Παππαδιανά	32	160	140	20
Κρούστα				
Μετόχια				
Πρίνος				
Στα χειρόγραφα σχετικά με την επαρχία Ιεράπετρας ο Μητσοτάκης κάνει αναφορά και στο Γαϊδουρονήσι για το οποίο σημειώνει ότι «απέχει της πόλεως Ιεραπέτρας 6 περίπου μίλια θαλάσσια προς νότιον μέρος» και μας πληροφορεί για την ενοικίαση εκτάσεων του προς 7-9 χιλιάδες γρόσια σε δύο Οθωμανούς. Για την ίδια επαρχία εντοπίζεται ένα ακόμη χειρόγραφο με ερωτήσεις που διατυπώνονται, προφανώς για να απαντηθούν πριν την οριστικοποίηση της απογραφής. Αξίζει τον κόπο να μεταφέρουμε τις γραπτές απορίες για μερικούς από τους οικισμούς:				
ΓΥΡΙΣΤΕ ΣΕΛΙΔΑ				

Η πρώτη σελίδα του κειμένου στη γαλλική γλώσσα με την ένδειξη “λίαν εμπιστευτικόν” με το οποίο η ρωσική πρεσβεία της Κωνσταντινούπολης ή το ρωσικό προξενείο των Χανίων ζητούσε στοιχεία για τον πληθυσμό, την παραγωγή, την κτηνοτροφία της ανατολικής Κρήτης

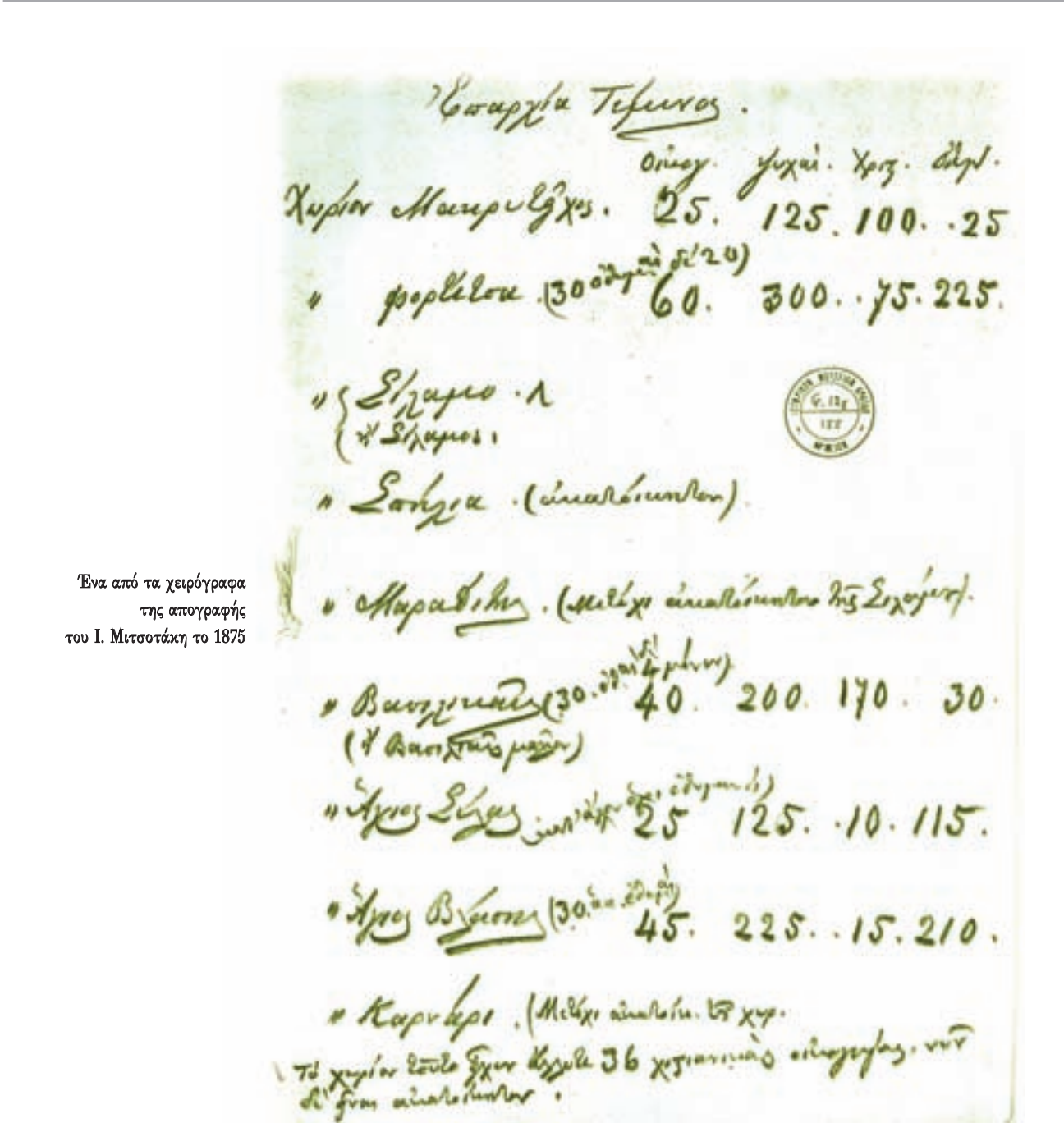

Είναι χωρίον Παπαλιάνα; Πόσοι και ποίας θρησκείας είναι οι κάτοι-
κοι των χωρίων Επισκοπής και Βασιλικής; Είναι χωρίον Άσαρη;
Είναι χωρίον Μεσελερούς ή Παπαλερούς; Είναι χωρίον Καλογέ-
ρους; Είναι χωρίον Άγιος Ηλίας; Είναι χωρίον Μύρτος; Είναι χωρίον
Χριστός ή ανήκει τούτο εις άλλην επαρχίαν; (το Ρίζον). Είναι
χωρίον Κρούστα; Είναι χωρίον Μετόχια; Είναι χωρίον Πρίνος;

Επαρχία Σιτείας				
	Οικογ.	ψυχαί	Χριστ.Οθωμ.	
Λάστρος	80	400	380	20
Σφάκκ	70	350	310	40
Τουρλωτή	80	400	400	-
Μετόχια	40	200	200	-
Μέσα Μουλιανά	85	425	415	10
Έξω Μουλιανά	120	600	500	100 ή 150
Χαμέζι	60	300	290	10
Σκοπή	(70) 55	275	265	10
Παρασπύροι	30	150	-	150
Αγλάδια	60	300	150	150
Πισκοκέφαλον	90	450	300	150
Πέρα Επισκοπή	15	75	-	75
Μετόχια Αρνικούς	50	250	250	-
Μαρουνία	25	125	125	-
Επάνω Επισκοπή	10	50	-	50
Τουρτούλους	20	100	50	50
Κανένε	30	150	150	-
Σκλάβος	20	100	95	5
Παππά Γιανννάδος	22	110	90	20
Βοροί (σ.σ. και Βορί το γράφει αλλού)	15	75	60	15
Εθιά	15	75	25	50
Αρμένους	40	200	200	-
Χανδράς	60	300	280	20
Ζίρος	120	600	300	300
Καλό Χωρίον	10	50	50	-
Απίδια (σ.σ. αλλού, Αγλάδια)	25	125	125	-
Τζο (σ.σ. αλλού Τζω)	25	125	125	-
Βόινα	10	50	25	25
Λαμνόνη	10	50	-	50
Κατελιόνα	10	50	-	50
Κατζιδόνη	25	125	125	-
Καλαμαύνη	10	50	-	50
Βαβέλους	(50) 40	200	-	200
Σαντάλη	10	50	-	50
Σφακία (σ.σ.Σφάκκ)	15	75	-	75
Ζου	5	25	-	25
Σίτανο	20	100	75	25
Καρύδι	30	150	150	-
Μαγκασά (σ.σ. αλλού Μαγκασάνα)	40	200	200	-
Ζάχρο	30	150	150	-
Παλαίκαστρον	30	150	150	-
Σπηλάκια	15	75	75	-
Παλαιόν Μιτάτον	10	50	50	-
Μοναστήριον Θεολόγος				
Μοναχοί 20				
Υπηρέται 60. (το όλον 80)				
Περβολάκια	20	100	100	-
Λιθίναις	60	300	290	10
Παλαιπέτζι	10	50	-	50
Κριγιά	30	150	125	25
Σκορδίλο	10	50	50	-
Άγιος Μάμας	10	50	-	50
Δάφνη	55	275	25	250
Ρουάκκ	110	550	150	400
Στραβοδοζάρι	90	450	430	20
Ορνό	50	250	250	-
Λάπιθο	10	50	50	-
Γρας (σ.σ. αλλού Γρηάς)	70	350	345	5
Πεύκος	60	300	300	-
Λιμήν Σιτείας έδρα της				
Διοικήσεως	50	250	125	125

Συκιά	40	200	80	120
Επαρχία Λασιθι				
	Οικ.	ψυχαί	Χριστ.Οθωμ.	
Κάτω Ποτάμοι	40	200	200	-
Επάνω Ποτάμοι (Ποτάμοι Μέσα)	30	150	150	-
Τσερμιάδο	160	800	800	-
Φαρσάνο (Φαρσάρο)	30	150	150	-
Μαρμακέτο	50	250	250	-
Άγιος Κωνσταντίνος	100	500	500	-
Μέσα Λασιθι	60	300	300	-
Μικρό Χωριδάκι (Μέσα Λασιθάκι)	20	100	100	-
Άγιος Γεώργιος (το χωρίον τούτο διαιρείται εις 4, ήτοι Άγιος Γεώργιος, Πλατυανό, Κουδουμαλιά και Αβρακόντες)	200	1000	1000	-
Πλάτανο				
Κουδουμαλιά				
Αβρακόντες				
Καμινάκι	60	300	300	-
Μαγουλά	25	125	125	-
Ψυχρό	100	500	500	-
Πλάτη	80	400	400	-
Γεροντομουρί	50	250	250	-
Κάτω Μετόχι (Μετόχι)	20	100	100	-
Λαγού	30	150	150	-
Πινακιανό	30	150	150	-
Για την επαρχία Λασιθίου στο αρχείο Μιτσοτάκη υπάρχει κατά- λογος με τα προϊόντα που παράγονται. Γεννήματα διάφορα (εισοδήματα καθ' έτος) 80.000 κοιλά Κωνστ/λεως ήτοι Σίτος κοιλά Κωνστ/λεως 60.000 Κριθή κοιλά Κωνστ/λεως 10.000 Ταγή κοιλά Κωνστ/λεως 5000 Όσπρια κοιλά Κωνστ/λεως 5000 το όλον 80.000 Μετάξι οκάδες 300 (εισόδημα κατ' έτος) Κρασί οκάδες 400.000 (εισόδημα κατ' έτος) Μήλα οκάδες 100.000 (εισόδημα κατ' έτος) Απίδια οκάδες 60.000 (εισόδημα κατ' έτος) Κυδώνια οκάδες 10.000 (εισόδημα κατ' έτος) Καρύδια κοιλά Κωνστ/λεως 1000. Τα καρύδια πωλούνται συνή- θως 15-16 Γρόσια το κοιλόν Βώδια της γεωργίας ή μη 1200 Μουλάρια 500 Όνους 500 Χοίρους 2000 Αίγες και πρόβατα 30.000 Τυρί από τα αιγοπρόβατα κατ' έτος Γρ. 35.000 Μαλλί από τα αιγοπρόβατα κατ' έτος Γρ. 10.000				
Επαρχία Τέμενος				
	Οικογ.	ψυχαί	Χριστ.Οθωμ.	
Μακρυτείχος	25	125	100	25
Φορτέτσα 225	60 (30 Οθ.)		300	75
Σίλαμο ή Σίλαμος. Το χωρίον τούτο είχεν άλλοτε 36 χριστιανικάς οικογενείας, νυν δε είναι ακατοίκητον				
Σπήλια (ακατοίκητον)				
Μαραθίτης (Μετόχι ακατοίκητον της Σιλάμου)				
Βασιλικαίς (ή Βασιλικίς μάλλον)	40 (30,οθωμ. δε 4 μόνον)		200	170
30				
Άγιος Σύλας	25 (κατ' άλλον όλου Οθωμ.)	125	10	115

Άγιος Βλάσης	45 (30 οι. Οθ.)	225	15	210
Καρνάρι (Μετόχι ακατοίκητον)				
Κανλί Καστέλι (κατ' άλλον το χωρ. έχει 95 οικογενείας, εξ ων 50 χριστιανικάι και 45 οθωμανικάι)	100	500	425	75
Δαφναίς (το ήμισυ του χωρίου τούτου ανήκει εις το Μαλεβύζι)	(136)120	600	525	75
Δρακουλιάρης (Μετόχι)	6	30	25	5
Επάνω Αρχάναις (κατ' άλλας πληροφορίας 25 μόνον Οθωμανοί)	400	2000	1950	50
Κάτω Αρχάναις (κατάλλας πληροφορίας το χωρίον τούτο έχει 80 οικογενείας 50 Χριστ. και Οθωμ. 30, συν. 80)	50	250	100	150
Πατσίδες	20	100	50	50
Βενεράτο	65	325	320	5
Βαθύπετρον	10	50	15	35
Χωριδάκι (ακατ.)				
Μετόχι (του Τζαγκαράκη) υπαγόμενον εις το Κανλί-Καστέλι	3 Οθωμ. οικογ.			
Στεριανά (Μετόχι της Σιλάμου)	5	25	-	25
Λοιμοχώρι (ακατ. μετόχι της Σιλάμου)				
Φοινικιά (διηρημένη εις πολλά μετόχια)	100	500	-	500
Αθάνatoi (μετόχι Φοινικιάς)	6	30	30	-
Γούρνες (μετόχι της Φοινικιάς)	5	25	15	10
Μετόχι του Κιλιτζή (υπαγ. εις Φοινικιάν)	4	20	-	20
Μετόχι του Κακογιάννη (υπαγ. εις Φοινικιάν)	4	20	20	-
Σινάπι (διηρημ. εις δύο)	15	75	-	75
Γέννα	(15) 25	125	-	125
Κόλαινα	8	40	-	40
Καλού	20	100	-	100
Γαλένη	15	75	-	75
Ροκάνη	(15) 20	100	-	100
Καρκαδιώτισσα	20	100	-	100
Ξηρολιά	8	40	35	5
Ρετούρι (μετόχι της Ξηρολιάς)	2	10	10	-
Ασπροχωρίον ή Σκυλοχωρίο	Ακατοίκητον υπαγόμενον εις χωρ. Δαφναίς			
Ατζίνατος	Ακατοίκητον μετόχι υπαγόμενον εις το χωρίον Δαφναίς			
Αρχαλοχωριό ακατοίκητον υπαγόμενον εις το χωρίον Δαφναίς				
Άγιος Κωνσταντίνος	(μετόχι ακατοίκητον υπαγόμενον εις το χωρ. Δαφναίς)			
Διάφορα Σημειώσεις επ. Τέμενος Η Σίλαμος είχεν χριστιανικάς οικογενείας 36 αίτινες τη επιμόνω αιτήσκει του αγά μεγαλοκτηματίου Αλή – Βέη Τιστεράκη επώλη- σαν αυτό τας αυτόθι ιδιοκτησίας των αντί Γροσίων εκατόν χιλιά- δων (αριθμός 100.000) και διεσπάρησαν ένθεν (σ.σ. ακολουθεί δυσα- νόγηστη λέξη) κατά το έτος 1870 ή 1871.				

Ένα από τα χειρόγραφα της απογραφής του Ι. Μιτσotάκη το 1875

Επαρχία Μιραμπέλο

Ενοικιάσις των προσόδων κατά τα έτη 1872 και 1873.
Χωρία- Λατσίδα, Βουλισμένη, Βραχάσι και Μίλατος Γρόσια τριακοσίας πέντε χιλιάδας (αριθ. 305.000)
Νεάπολις Γρόσια εκατόν ογδοήκοντα χιλιάδας (αριθ. 180.000)
Χωρία Χουμεριάκος, Βρύσαις, Λίμναις, Νικητιανά, Πλατυπόδι και Λακώνια Γρόσια διακοσίας πενήκοντα χιλιάδας (αριθ. 250.000)
Χωρία – Καστέλι, Κάτω Χωρίον, Επάνω Χωρίον (Φουρνή), Πινές, Ελούντα, Σπιναλόγκα, Βρουχάς, Σίλες, Σχοινιάς, Καρύδι και Δωριαιές Γρόσια διακοσίας χιλιάδας (αριθ. 200.000)
Χωρία-Κριτζά, Καλό Χωρίον, Κρούστα, Πρίνα και Μισελέροι Γρόσια τριακοσίας τριάκοντα χιλιάδας (αριθ. 330.000)
Σημειώσεις. Η επαρχία αυτή έχει ανάγκηνη εισαγωγής διαφόρων οσπρίων κατέτος τριών μέχρι πέντε χιλιάδων κοιλών Κων/λεως

	Οικογ.	ψυχαι	Χριστ.Θωμ.	
Νεάπολις	300	1500	1400	100
Βουλισμένη	120	600	550	50
Λατσίδα	120	600	590	10
Βραχάσι	300	1500	1500	-
Κοζαριανός (Μετόχι)	5	25	25	-
Μήλατος	80	400	400	-
Βρύσαις	100	500	500	-
Χουμεριάκος	150	750	600	150
Λίμναις	160	800	800	-
Πλατυπόδι	50	250	125	125
Νικητιανό	50	250	250	-
Φουρνί				
Καστέλλι (·)	120	600	600	-
Επάνω Χωρίον	50	250	230	20
Κάτω Χωρίον	100	500	450	50
Πινές	30	150	150	-
Ελούντα	150	750	750	-

Βρουχάς και Σίλες	80	(65+15)	400	400	-
Σχοινιάς	50		250	250	-
Καρύδι και Δωριαιές	60	(40+20)	250	250	-
Σπιναλόγκα	(180)	200	1000	-	1000
Κριτζά	500		2500	2500	-
Λακώνια	40		200	200	-
Καλό Χωρίον	80		400	400	-
Κρούστας	60		300	300	-
Πρίνα	50		250	250	-
Άγιος Νικόλαος	20		100	100	-

Στον κατάλογο του Μιραμπέλου αναφέρονται ακόμη άλλα χωριά (με κάποιες παρατηρήσεις), χωρίς όμως αριθμό οικογενειών ή κατοίκων:
Χοχλακιάς, Ξηρολίμνη, Φραθιά (Μέσα και Έξω), Σύσι (λήξη οπλοφορίας), Δράσι, Αμυγδαλιές ή Αμυγδαλιάς, Σούβλος ή Σούβλο, Ανώγεια, Άγιος Αντώνιος, Αμυγδαλόλακκος

Επαρχία Μαλεβύζι

Γεφυράκια (μετόχι των υιών Καλοκαιρινού) λάβε τα δέουσας πληροφορίας.
Καβροχώρι, λάβε τινάς πληροφορίας περί πληθυσμού κ.τ.λ.
Γράφε χωρίον Κεραμούτσι και ζήτησε τας περί αυτού πληροφορίας.

	Οικογ.	Ψυχαί	Χριστ.Θωμ.	
Αγλάδα	60	300	300	-
Ροδιά	70	350	350	-
Γωνιαίς	60	300	300	-
Γάζι	12	60	30	30
Καβροχώρι	25	125	100	25
Τύλισος	100	500	485	15
Κατζιλαδοχώρι				
Το χωρίον τούτο αποτελεί μέρος της Τυλίσου	22	110	100	10

Μονή	40	200	180	20
Καμάρι	(50) 35	175	125	50
Επάνω Λουτράκι. Ενταύθα υπάγεται η Μονή της Ιερουσαλήμ «Τα Εισόδια της Θεοτόκου»	15	75	75	-
Κάτω Λουτράκι	20	100	100	-
Κορφαίς	80	400	400	-
Κιθαρίδα (Κιθαρίδες δύο)	40	200	195	5
Σάρχου	50	250	250	-
Κρουσώνας	(280) 250	1250	1250	-
Επάνω Ασίταις	50	250	245	5
Κάτω Ασίταις	105	525	525	-
Βλαχινά (μετόχι)	10	50	50	-
Κεράσια	(40) 50	250	245	5
Ευγενική	70	350	320	30
Σίβα	50	250	235	15

Δαφναίς (Ίδε επαρχία Τεμένωνς)				
Πυργού	70	350	345	5
Άγιος Μύρων	(240) 180	900	895	5
Πενταμόδι	60	300	150	150
Πετροκέφαλο	50	250	150	100
Βούταις	80	400	390	10
Σταυράκια	(60) 70	350	335	15
Επάνω Καλέσια	25	125	125	-
Κάτω Καλέσια	(50) 60	300	300	-
Πρινιάς	40	200	185	15

Μονή Άγιος Αντώνιος «Σαββατιανά» υπαγομένη εις το χωρίον «Ροδιά».	Μοναχοί 5 Υπηρέται 15 άπ. Χριστ. 20
---	---

Χωρία ανήκοντα πρότερον εις την επαρχίαν Μυλοπόταμον, προσαρτησθέντα δε προ τριών ετών εις την επαρχίαν Μαλεβύζιον.

	Οικογ.	ψυχαι	Χριστ.Θωμ.	
Φόδελες	80	400	390	10
Μάραθος	25	125	125	-
Αστυράκι	30	150	150	-
Καμαράκι	8	40	40	-

Μονή του Αγίου Παντελεήμονος	Μοναχοί 15 Υπηρέται 25
------------------------------	---------------------------

Άπαντες χριστ. 50
(σ.σ. το σωστό

40
Τα χωρία τούτα Διοικητικώς μεν υπάγονται εις το Επαρχείον Μαλεβυζίου και Τεμένους, εκκλησιαστικώς δε εις την Επισκοπήν Αυλοποτάμου.

Επαρχία Μονοφάτσι

-Υπάρχει χωρίον Αποσελέμι; Είπε τις ότι το χωρίον τούτο ανήκει εις την επαρχίαν **Τέμενος** και έτι κατοικείται από **20** οθωμαν. οικογενείας.
-Μάθε πόσοι αριθμούνται οι κάτοικοι του χωρίου «Φαραγγιανά» ή μάλλον του μέρους τούτου της Σωκαράς.
-Μάθε επίσης πόσοι οι κάτοικοι του **Καλογερικού** του μέρους τούτου του **Πύργου**.
-Μάθε εις ποίον από τα δύο χωρία «Αργάθια» ανήκει εις το μετόχι **Καλικάδες**.

Δαμάνια	15	75	-	75
Κεφάλα	8	40	-	40
Αρχάδι	15	75	-	75

Κόλαινα (Γράφε «Κόλαινα» μόνον· υπάγεται δε εις το Δούλι. Μετόχι Κόλενα παλαιά). Γράφε κατόπιν «Μονή Αγ. Γεωργίου»				
Επάνω Σίφης	1	5	-	5
Δούλι	30	150	-	150
Άγιος Θωμάς	(74) 70	350	350	-
Πλάκα (μετόχι Αγ. Θωμά)	3	15	15	-
Επάνω Αργάτια (σ.σ. σημερινά Αδράχτια)	(9) 13	65	-	65
Κάτω Αργάτια	(18) 20	100	100	-

Αζέντι	50	250	-	250
Αγία Βαρβάρα (διηρημ. εις 14) Πιρουνιανά, Ζαχαριανά, Πελεκανιανά, Παρπεριανά, Παπαδιανά, Αραγουζιανά, Τιτιανά, Αληθιανά, Παρτί, (το μεγαλύτερον), Θαλασσιανά, και Καμπιτιανά λέγονται				
Αγία Βαρβάρα. + Λυδιανά	(90) 70	350	325	25
Μεγάλη Βρύση	40	200	190	10
Πρεβελιανά (Άνω και Κάτω). Τα Επάνω Πρβελιανά κατοικούνται από 8 χριστ. οικογ. τα δε Κάτω Πρεβελιανά από 7 επίσης χριστ. οικογενείας	15	75	75	-
Στράτος (Μετόχι)	7	35	-	35
Κάτω Μούλια	15	75	-	75
Ξερόκαμπος (μετόχι πλησίον εις το Βαλί και εις αυτό ανήκον)	2	10	-	10
Βαλί	15	75	-	75
Καγκάλαις	20	100	-	100
Βαγιονιά	48	240	120	120
Λούκια	(30) 20	100	100	-
Κουμάσια	10	50	50	-
Φουρνοφάραργγο	15	75	75	-
Καπετανιανά (διηρημ. εις 2) Ενταύθα μονάζουσι τρεις εντός μικράς εκκλησίας ο Αγ. Ιωάννης Πρόδρομος και διδάσκουσι παιδιάς	42	210	210	-
Άγιος Κύριλλος (Μετόχι ακατοίκητον υπαγόμενον εις Καπετανιανά)				
Καλάλαγκα (μετόχι ακατοίκητον μεταξύ Καπετανιανών και Φουρνοφάραργγου)				
Αϊνικόλας	12	60	60	-
Ζάμπρες (Μετόχι)	4	20	-	20
Πλατανιάς (Μετόχι)	5	25	25	-
Παρανύχι	12	60	60	-
Αμύγδαλο (Μετόχι)	12	60	-	60
Πρινιάς	12	60	60	-
Εθιά	22	110	110	-
Αχεντριάς	70	350	350	-
Χάρακας	73	365	300	65
Αγία Φωτιά	10	50	10	40
Χαντρά (ακατοίκητον μετόχι ανήκον εις το χωρίον Στέρναις ή εις το χωρίον «Άγιος Νικόλαος»)				
Στέρναις	26	130	130	-
Πετριάς ή Παναγία (Πετροπάναχα)	20	100	-	100
Δωράκι	40	200	10	190
Καλογερικό (μέρος του χωρίου Πύργου κατοικημένου)				
Πύργος	60	300	50	250
Ροτάσι	25	125	-	125
Μεσοχώρι	35	175	140	35
Λιγόρτυνο	30	150	-	150
Κεφαλάδος	5	25	25	-
Πλαχιότισσα (Μετόχι)	5	25	-	25
Αποσελέμι (ανήκει εις την επαρχίαν...)				
Τεφέλι	30	150	-	150
Αρμανώγια	8	40	-	40
Κακό Χωριό	25	125	-	125
Χαράκι (Μετόχι)	7	35	-	35
Πετροκεφάλι (Μετόχι τουΧαράκι)	2	10	-	10
Μαδέ	7	35	-	35

Μελιδοχώρι	7	35	-	35
Βοργιά (διηρημένη εις 2 μετοχάκια)	10	50	-	50
Κάτω Καστέλι	15	75	-	75
Τσιφούτ Καστέλι (διηρημ. εις 2)	10	50	-	50
Λαράνι (διηρημ. εις 3)	60	300	-	300
Κοντού	8	40	-	40
Βορού	5	25	-	25
Πραιτώρια	30	150	105	45
Καματιανό (μετόχι έρμηον υπαγόμενον εις το χωρ. «Πραιτώρια»)				
Δαμάντρι (μετόχι του χωρ. Πραιτώρια)	3	15	5	10
Καλαματιανά (μετόχι ακατ. εις χωρίον Πραιτώρια)				
Ασήμι	40	200	125	75
Κάργια	13	65	-	65
Διονύσι	40	200	-	200
Ακάματος	9	45	-	45
Στάβιαις	25	125	60	65
Βελούλι	7	35	-	35
Μπαμπαλιανά (μáλλον) ή Μπαμπαδιανά κείμενον μεταξύ Σωκαράς και Ασημίου	6	30	-	30
Αποϊνι	12	60	-	60
Σωκαρά (διηρημ. εις 4) μετόχι των Ματζάννιδων ομ. του Στραβορού (ακατοίκητον)	60	300	-	300
Φαραγγιανά (εν μέρος Σωκαράς)				
Μοριά (Γράφε Μουρνιά)	9	45	45	-
Κάτω Άκρια	(11) 8	40	-	40
Επάνω Άκρια	(13) 15	75	-	75
Ατσιπάδες	10	50	5	45
Λούραις	15	75	-	75
Ρίζικας (Μετόχι)	5	25	-	25
Στόλοι	20	100	-	100
Τνια	20	100	-	100
Λαγκάς (μετόχι του Λαράνι)	2	10	-	10
Καβάλο ή Τεκές (μετόχι του Λαράνι)	3	15	-	15
Καλικιάδες (Μετόχι ακατοίκητον ανήκον δε εις το χωρίον Αργάθια)				
Μοριά (μετόχι) (ή Μουριά μάλλον υπαγομένη εις Άκρια)	8	40	-	40

Επαρχία Χερρόνησος (Πεδιάς)

Βαθύ (μετόχι Μπιλαλαγά Κοντζαντζέγλη) έχουν 4 οικογενείας οθω-μανικές
Πελεκητά (μετόχι) έχουν 4 οικογενείας Χριστιανικές
Κόξαρι (διηρημ. εις δύο) έχουν 40 ή 30 χριστ. οικογενείας τα 2 τούτα μαζί (30 μάλλον)
Πέρα Μάρθα 12 οικογ. χριστιανικαί μένουν
Πόδι (σ.σ. Κάτω;) Μάρθα 10 οικ. 6 χριστ. και 4 οθωμ.
Θωμαδιανό 20 οικο. 10 χριστ. 10 οθωμ.
Ξενιάκος 24 οικογ. 23 χριστ. 1 οθωμ.
Μετόχι (Μεγάλο Μετόχι) μάθε τους κατοίκους
Μισομούρι (άγνωστον) λάβε πληροφορίας (μέρος του χωρίου Κεράς)
Μύλοι (και Πυτσαιρανό) λάβε πληροφορίας
Σκοπούς (άγνωστον) λάβε πληροφορίας
Νίρα (μετόχι ακατοίκητον) λάβε πληροφορίας
Σημ. Καραβάδο, Πέρα Μάρθα, Πόδι Μάρθα, Αφρατί ,Θωμαδια-νό, Μηλιαραδό, Ξενιάκο, Κατοφύγι και Μεγάλο Μετόχι ανήκουν (υπάγονται) εις Έμπαρον.
Ο Μηλιαράδος διαιρείται εις τρία μικρά χωρία, δηλαδή Μηλιαρά-δο, Βενιτουριανά και Καταλύματα.

	Οικογ.	ψυχαί	Χριστ.Οθωμ.
Σκαλάνι			

Αϊτάνια	50	250	245	5
Σταμνιούς ή Σθαμνοί	30	150	150	-
Επισκοπή	120	600	500	100
Επάνω Βάθεια	(40) 35	175	-	175
Κάτω Βάθεια	30	150	120	30
Εληρά				
Καρτερό				
Ανώπολις. Ενταύθα υπάρχει Μονή «Άγιος Ιω. Θεολόγος» έχουσα Μοναχούς 7 και υπηρέτας 10. Το όλον χριστ. 17	90	450	450	-
Καινούργιο Χωριό	30	150	150	-
Ασκόπουλα ή Σκόπελα	20	100	-	100
Γάλυπε	(20) 40	200	75	125
Γαλύφα	35	175	175	-
Χαρασό	12	60	60	-
Ασμάρι ή Σμάρι	50	250	250	-
Λαγού	10	50	50	-
Καλό Χωριό	60	300	300	-
Βορού ή Βορίτζιον	20	100	75	25
Επάνω Κόζαρι				
Κάτω Κόζαρι				
Σκοτεινό	10	50	40	10
Ποταμιαίς	80	400	200	200
Σφυνδύλη	20	100	100	-
Αυδού	150	800	795	5
Γωνιαίς	60	300	300	-
Μηνυτή				
Κερά	60	300	300	-
Κράσι	80	400	400	-
Μοχός	260	1300	1300	-
Μάλια	160	800	800	-
Χερσόνησος. διηρημένη εις τρία, ήτοι Μεγάλο - Χωριό	60	300	285	15
Πισκοπιανό (το δεύτερον)	25	125	125	-
Κουτουλουφάρι ή Τζαμπανιανά (το τρίτον)	25	125	125	-
Γούβαις	60	300	250	50
Γούρναις	12	60	60	-
Ασκούς ή Ασκοί	30	150	135	15
Ξυδά	60	300	300	-
Κασταμονίτσα	35	175	175	-
Αμαριανό	30	150	150	-
Μαθιά	25	125	125	-
Διαβαιδέ	25	125	75	50
Πηγαϊδούρι	25	125	100	25
Επάνω Καρουζανό	3	15	15	-
Κάτω Καρουζανό	8	40	40	-
Πιτσαριανό	8	40	40	-
Μύλοι				
Τσίκουνα (μετόχι)	6	30	30	-
Καστέλι	70	350	250	100
Καρδουλιανό	10	50	15	35
Σκλαβοδοχώρι ή Σκλαβοροχώρι και Γαλιανιανό	10	50	40	10
Επάνω Βαρβάροι	34	170	90	80
Λουλιανά (μετόχι)	10	50	50	-
Αγία Παρασκευή	15	75	75	-
Αρμάχη ή Αρμάκα	12	60	60	-
Γεράκι ή Γεράνι	30	150	150	-
Νιπηδυτό ή Νιπητό	30	150	150	-
Παναγιά	90	450	300	150
Φρατί ή Αφρατί	12	60	50	10
Έμπαρος	70	350	95	255
Μετόχι				
Κατοφύγι	18	90	90	-
Μιλιαράδο	34	170	170	-
Καραβάδο	18	90	90	-
Μάρθα				
Κασσάνοι	30	150	100	50
Αυλή	25	125	-	125
Ρουσοχώρι ή Ρουσοχώρια	35	175	-	175

Πέρι	30	150	150	-
Αληθινή	(25) 15	75	60	15
Βόμπια (σ.σ. Πόμπια)	180	900	900	-
Γαβαλιανά	9	40	40	-
Γιαλομονόχωρο	12	50	50	-
Χρυσόστομος	Ακατοίκητον			
Μετόχι των Απεζανών παλαιότερον νυν δε του Αντισκαρίου				
Οδηγήτρια Μονή η Κοίμησις της Θεοτόκου	Μοναχοί και υπηρετεί 25			
Λίσταρος	(15) 17	85	85	-
Κουσές	(35) 30	180	180	-
Πετροκεφάλι	(80) 70	350	350	-
Λειβαδιώτης Άγιος Ανάργυροι (Μετόχι της Οδηγητρίας)	δύο	10	10	-
Επάνω Μούλια	(25) 30	125	50	75
Βουρβουλίτης ή Βουρβουλίτες	(20) 15	75	-	75
Πανασσός	(20) 25	125	65	60
Γέργερη	120	600	595	5
Απομαρμάς	10	50	25	25
Ράφτης	25	125	-	125
Άγιοι Δέκα	65	325	285	40
Μητρόπολις	30 (40)	150	100	150 (σ.σ. προφανές

λάθος)				
Χουστουλιανά	40 (30)	200	200	-
Νύβριτος	25	125	75	50
Μάχραις	10	50	50	-
Καλαθιανά	8	40	40	-
Κυρμουσή	10	50	-	50
Παλιάμα	10	50	50	-
Δρόσος	6	35	20	15
Ζαρός	90 (110)	450	450(;) 100(;) (σ.σ. προφανές λάθος)	

Βορύζια	70	350	350	-
Σκούρβουλα	25	125	125	-
Παναγία	15	75	30	45
Λαλουμάς	6	30	30	-
Φαρί	10	50	40 10 (σ.σ. δυσανάγνωστο, ίσως το έσβη σε)	

Κ... (σ.σ. ; δυσανάγνωστο)	7	35	5	30
Κούρτες	30	150	-	150
Μορόνι	(45) 60	300	-	300
Πλουτή	15	75	-	75
Ρουφάς				
Ρουφιάς	15	75	-	75
Αμπελούζος	(35) 30	150	100	50
Κουστ... (σ.σ. δυσανάγνωστο)	(15) 20	100	100	-
Μακρυανά (Μετόχι...σ.σ. δυσανάγνωστο)	1	5	5	-
Σεφεριανά	35	175	-	175
Βρέλης και Άγιος Αντώνιος (σ.σ.διεγράφη;)	10	50	20	30
Γαλιά (Μετοχι Βοριζίων)	(10) 7	50	25	25
Καπαριανά (Μετόχι Ζαρού) ακατοίκητον				
Μοίραις	30	150	65	
Απόλιθος μετόχι ή Απόλιγνο μάλλα	10	50	-	50
Βρέλης (ή Μαθιανά)	15	75	-	75
Άγιος Αντώνιος (Βρέλης)	5	25	25	-
Γαλιά + μετόχι	10	55	5	50

Επαρχία Πυργιώτισσα

	Οικογ.	ψυχαί	Χριστ.Θθωμ.	
Γληγοριά	25	125	75	50
Καμάραις				

(ή Ξηροκαμάραις)	20	100	60	40
Τεμενέλι	10	50	-	50
Κισσός	25	125	-	125
Μαγαρικόρι	35	175	175	-
Καλοχωραφίτης	8	40	20	20
Σκούρβουλα	16	80	80	-
Φανερωμένη διηρημ. εις τρία	20	100	40	60
Ποταμίτης (Μετόχι ακατοίκητον ανήκον εις τους κατοίκους του χωρίου Φανερωμένης)				
Βόροι	45	225	210	15
Άγιος Ιωάννης	20	100	100	-
Τυμπάκι				
Διηρημ. εις δύο επάνω και Κάτω	250	1250	1250	-

Φαλάντρα . Μονή Άγιος Γεώργιος (παλαιόν κοινόβιον) νυν δε ερείπιον και όλως ακατοίκητον				
Συμπάλουσα. Ακατοίκητον όλως, ερημωθέν δε από τους Τυμπακιανούς κατά τα έτη 18-30 (σ.σ. προφανώς ήταν από τους 60-70 οικισμούς της Κρήτης που ερημώθηκαν μετά την επανάσταση του 1821)				
Λαγωλιό	10	50	40	10
Καμηλάρι ή Καμηλάρης	50	250	250	-
Πιτζίδια	70	350	350	-
Σίβα (Μακρά)	50	250	250	-
Καλύβια	21	105	-	105

Φωτεινόπουλο (ακατοίκητον μετόχι της Μονής Οδηγητρίας, υπαχομένης εις την επαρχίαν Καινούριον. Το Μετόχιον τούτο είναι το Γενέθλιον της Θεοτόκου)				
--	--	--	--	--

Χωρία ανήκοντα πρότερον εις το Αμάρι	Οικογ.	ψυχαί	Χριστ.	Θθωμ.
Λοχριά	15	75	75	-
Άρδακτος	17	100	-	100
Βαθυαχός (Αμάρι)	40	200	-	200
Πλάτανος	30	150	50	100
Σάτα	7	50	-	50

Κλήμα	30	150	150	-
Ρίζικα, μετόχι πλησίον της Σάτας	3	15	15	-

Τα ανωτέρω χωρία υπάγονται μεν διοικητικώς εις τα επαρχεία Καινούριον και Πυργιώτισσα εκκλησιαστικώς δε εις την επισκοπή Λάμπης.

Στις σημειώσεις και τα ερωτήματα του Ι. Μιτσοτάκη για οικισμούς της επαρχίας, διαβάζουμε:

«Είναι χωρίον Σίτζα; Αγνωστον, ιδε Σάτα. Πότε ερημώθη το χωρίον Συμπάλουσα από του Τυμπακιανούς; (Από τα 18-30 είπε τις. Εκατοικείτο δε μέχρι του 1818)

Είναι χωρίον Σκούρβουλα; Είναι κατοικημένον το Φωτεινόπουλο; (ακατοίκητον).

Πόσα χωρία του Αμαρίου και πότε προσηρτήθησαν ταύτα εις την επαρχίαν Πυργιωτίσσης; Πού ανήκει το χωρίον Φαλάντρα;») Για τα προϊόντα της περιοχής αναφέρουμε ένα στοιχείο από τα Σκούρβουλα:

«Σκούρβουλα σίτος 80 εισόδημα

Κριθάρι 300

Διάφορα όσπρια 150

Λάδι 2000

Λινάρι 20

Καπνό 20

Βώας δέκα ζεύγη και μοναί 5

Αίγες 500

Μελίσια 150

4 μολάρια και φοράδες

Όνους 15

Χοίρους 15»

Διάφοροι επαρχίαι

Στο κεφάλαιο αυτό γίνεται αναφορά σε μια προηγούμενη απογραφή του 1862, για την οποία όμως δεν είναι γνωστά κάποια στοιχεία. Ο Ι. Μιτσοτάκις κάνει τη γενική σύνοψη της απογραφής αυτής που επικαλείται, για το νομό του Ηρακλείου, παρουσιάζοντας τον αριθμό των οικογενειών ανά επαρχία:

«Χριστιανικάι οικογένειαι της πόλεως Ηρακλείου 712

Χριστιανικάι οικογένειαι επαρχίας Τεμένους 405

Χριστιανικάι οικογένειαι Μαλεβυζίου 1079

Χριστιανικάι οικογένειαι Μονοφατσίου 348

Χριστιανικάι οικογένειαι Καινουρίου 779

Χριστιανικάι οικογένειαι Πυργιωτίσσης 395

Το όλον των χριστιανικών οικογενειών 3718 των επαρχιών των αποτελουσών την εκκλησιαστικήν περιφέρειαν του Μητροπολίτου Κρήτης κατά την απογραφήν του έτους 1862. Εκτοτε άλλη δεν εγένετο 1875 Ιανουαρίου 23» .

Η Μονή του Άη-Γιώργη Επανωσήφη στα τέλη του 19ου, αρχές του 20ου αιώνα (Φωτογραφία R. Behaeddin)

Δερβίσηδες το 19ο αιώνα (Επιστολικό δελτάριο Max Fruchterman - Επανέκδοση "Μικρός Ναυτίλος"

Η μοναδική ολοκληρωμένη απογραφή επί Τουρκοκρατίας, το 1881

Η μοναδική οργανωμένη και πλήρης απογραφή πληθυσμού της Οθωμανικής Διοίκησης έγινε το 1881, 17 χρόνια πριν απελευθερωθεί η Κρήτη από τον τουρκικό ζυγό. Η απογραφή εκείνη, στην οποία αναζητήθηκαν σημαντικά στοιχεία των κατοίκων του νησιού (επαγγέλματα, ηλικίες, εγγράμματοι και αγράμματοι κλπ) δεν ανακοινώθηκε όμως ποτέ επισήμως. Η διαδικασία της καταγραφής έγινε το καλοκαίρι του 1881 επί Φωτιάδη πασά με την ευθύνη του Νικολάου Σταυράκη, που ήταν τότε γενικός γραμματέας της γενικής Διοικήσεως Κρήτης, και μια πρώτη εικόνα δόθηκε στη δημοσιότητα στις 15 Νοεμβρίου του ίδιου χρόνου. Η “Κρήτη”, που ήταν η «Εφημερίς

Οι κάτοικοι της Κρήτης έφτασαν τους 280.000 από τους οποίους οι Χριστιανοί ήταν 202.934 και οι Μουσουλμάνοι 72.353 Είχαν καταγραφεί και 10.000 βιομήχανοι σε όλο το νησί!

της Γενικής Διοικήσεως Κρήτης», δημοσίευσε τα γενικά στοιχεία του πληθυσμού, προαναγγέλλοντας ότι «προσε-

χώς εκδοθήσεται φυλλάδιον περιέχον λεπτομερώς τα αριθμητικά διδόμενα της απογραφής κατά Τμήματα, Επαρ-

χίας, δήμους χωρία κτλ». Αυτό όμως δεν συνέβη ποτέ και ο Ν. Σταυράκης, μετά τη συνταξιοδότησή του, συγκέντρωσε όλα τα στοιχεία και τα παρουσίασε το 1890 στο βιβλίο του «Στατιστική του πληθυσμού της Κρήτης». Στην έκδοση αυτή ο πρώην αξιωματούχος της γενικής διοίκησης του νησιού μας δίνει όλες τις πληροφορίες για τον πληθυσμό και διορθωμένο το συνολικό αριθμό. Το 1881 στην «Κρήτη» είχε ανακοινωθεί ότι ο πληθυσμός ήταν 279.192 άνθρωποι, ενώ το τελικό, και μάλλον επίσημο, στοιχείο που έδωσε το 1890 ο Σταυράκης ήταν ελαφρώς διαφοροποιημένο, φτάνοντας τους 279.165 κατοίκους, 141.602 άνδρες και 137.563 γυναίκες. Οι Χριστιανοί ήταν 202.934 και οι Μουσουλμάνοι 72.353. Ο νομός Χανίων είχε 264 χωριά και 61.473 κατοίκους, ο νομός Σφακιών 117 χωριά και 30.887 κατοίκους, ο νομός Ρεθύμνης 209 χωριά και 46.591 κατοίκους, ο νομός Ηρακλείου 339 χωριά και 87.965 κατοίκους και ο νομός Λασιθίου 163 χωριά και 52.249 κατοίκους. Η Κρήτη είχε συνολικά 23 επαρχίες, 88 δήμους και 1092 χωριά.

Εκτός από τους Χριστιανούς και του Μουσουλμάνους καταγράφηκαν 647 Ισραηλίτες, 253 Καθολικοί, 13 Διαμαρτυρόμενοι και 8 Αρμένιοι.

Στην ανάλυση του ίδιου του Σταυράκη αναφερόταν ότι «τον ανώτερον πληθυσμόν έχει η επαρχία Πεδιάδος, 24.059, τον δε κατώτερον η της Πυργιωτίσσης, 3.953».

Ο Σταυράκης στην παρουσίαση της απογραφής ανέφερε και τον πληθυσμό των πόλεων και κωμοπόλεων. Σύμφωνα με αυτήν, το Ηράκλειο είχε 21.368 κατοίκους, τα Χανιά 13.812, το Ρέθυμνο 9.274, η Επισκοπή Πεδιάδος 5.659, τα Περιβόλια Κυδωνίας 5.629, το Καστέλλι Πεδιάδος 5.595, ο Μοχός 5.194.

Από τα στοιχεία προέκυπτε ότι η κάθε χριστιανική οικογένεια είχε μέσο όρο 4,6 μέλη ενώ η κάθε μουσουλμανική 3,98.

Ιδιαίτερα ενδιαφέροντα είναι τα στοιχεία για την επαγγελματική απασχόληση των Κρητικών. Φαίνεται από αυτά ότι σχεδόν 10.000 ήταν οι βιομήχανοι στο νησί! Προφανώς δεν αναφερόμαστε στην έννοια

Η επίσημη εφημερίδα της γενικής διοικήσεως «Κρήτη» (η ελληνόγλωσση έκδοση) της 15ης Νοεμβρίου 1881 με τα πρώτα αποτελέσματα της απογραφής. Άλλα στοιχεία ποτέ δεν ανακοινώθηκαν επίσημα.

του βιομηχάνου όπως την ξέρουμε σήμερα.

Τα επαγγέλματα των Κρητικών ήταν τα εξής:

- Βιομήχανοι 9908,
- Έμποροι 3814,
- Ναυτικοί 1183,
- Κτηματίες 2822,
- Γεωργοί 40795,
- Ποιμένες 7469,
- Εργάτες 6475,
- Δάσκαλοι 428,
- Μαθητές 13.939,
- Γιατροί 98,
- Χειρουργοί 21,
- Φαρμακοποιοί 22,
- Δικηγόροι και δικολάβοι 68,
- Δημοσιογράφοι 4,
- Καλλιτέχνες 60,
- Μηχανικοί 10,
- Κληρικοί 846,
- Υπάλληλοι 1492,
- Υπηρέτες 2477.

Τα επαγγέλματα των γυναικών ήταν τα εξής:

- Διδασκάλισσες 113, Μαίες 362, Υπηρέτριες 2645, ενώ υπήρχαν και 5623 μαθήτριες. Το σύνολο των ανδρών που είχαν επάγγελμα ήταν 91.931 και των γυναικών 8844. Υπήρχαν ακόμη 753 καλόγεροι και 151 καλόγριες, 147 διαμένοντες στους τουρκικούς τεκέδες, 480 άνδρες και 14 γυναίκες φυλακισμένοι, 1397 χωρο-

φύλακες, ενώ στα νοσοκομεία, ως εργαζόμενοι, είχαν καταγραφεί 49 άνδρες και 26 γυναίκες. Άνευ επαγγέλματος ήταν 137.109 Κρητικοί, 101.579 Χριστιανοί και 35.530 Μουσουλμάνοι. Τα αναλυτικά στοιχεία για τα επαγγέλματα σε κάθε περιοχή του νησιού παρουσιάζονται στους πίνακες που ακολουθούν στις επόμενες σελίδες.

Σε σχέση με την εκπαίδευση των Κρητικών, οι 242.114 ήταν αγράμματοι, οι 181.021 Χριστιανοί και οι 61.093 Οθωμανοί. Οι αγράμματοι, σύμφωνα με τα στοιχεία που παρουσιάζονται στους πίνακες που ακολουθούν, ήταν το 81% των Χριστιανών και το 80% των Μουσουλμάνων. Ενώ στις γυναίκες το 96% των Χριστιανών και το 88% των Μουσουλμάνων.

Στις επόμενες σελίδες παρουσιάζονται οι πίνακες της απογραφής για τον πληθυσμό σε κάθε νομό, επαρχία, δήμο, πόλη και χωριό, τα επαγγέλματα, τους διαμένοντες σε κάθε μονή και τεκέ, την εκπαίδευση του πληθυσμού σε κάθε περιοχή, και φυσικά τους κατοίκους ανά θρήσκευμα.

ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΚΡΗΤΗΣ						
ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ						
1881						
ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΚΑΤΑ ΔΙΟΙΚΗΣΕΙΣ						
ΔΙΟΙΚΗΣΕΙΣ	Αριθμός			ΠΛΗΘ. ΤΩΝ ΔΙΟΙΚΗΣΕΩΝ		
	Επαρχιών	Δήμων	Χωριών	Αρρένων	Θηλέων	Ολικός
1. Χανίων	4	17	264	31,413	30,060	61,473
2. Σφακιών	3	14	117	15,729	15,158	30,887
3. Ρεθύμνης	4	16	209	23,356	23,235	46,591
4. Ηρακλείου	7	21	339	44,736	43,229	87,965
5. Λασιθίου	5	20	163	26,368	25,881	52,249
Σύνολον	23	88	1,092	141,602	137,563	279,165

ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΚΡΗΤΗΣ						
ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΣ ΚΑΙ ΜΟΥΣΟΥΛΑΜΑΝΙΚΟΣ						
ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1881						
ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΣ ΚΑΙ ΜΟΥΣΟΥΛΑΜΑΝΙΚΟΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ						
ΔΙΟΙΚΗΣΕΩΝ ΚΑΤ' ΑΤΟΜΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ						
ΑΤΟΜΑ						
ΔΙΟΙΚΗΣΕΙΣ (Departements)	Χριστιανοί			Μωαμεθανοί		
	Άρρενες	Θήλεις	Σύνολον	Άρρενες	Θήλεις	Σύνολον
Χανίων	21.538	21.191	42.729	8.804	8.491	17.295
Σφακιών	14.915	14.680	29.595	527	478	1.005
Ρεθύμνης	16.256	16.766	33.022	6.511	6.420	12.937
Ηρακλείου	27.189	27.098	54.287	16.752	15.990	32.742
Λασιθίου	21.620	21.681	43.301	4.247	4.127	8.374
Σύνολον	101.518	101.416	202.934	36.841	35.512	72.353

Τα οριστικά στοιχεία της απογραφής παρουσίασε ο Νικόλαος Σταυράκης, που είχε την ευθύνη όλης της διαδικασίας, στο βιβλίο που εξέδωσε το 1890. Στον πρώτο πίνακα φαίνονται τα γενικά στοιχεία του πληθυσμού και στο δεύτερο ο χωρισμός του με βάση το θρήσκευμα

Το Ηράκλειο στα τέλη του 19ου αιώνα

Ο φοιτητής της εποχής Ευάγγελος Νικολαΐδης περιέγραψε την πόλη στα 1892

Μια συνοπτική περιγραφή της πόλης του Ηρακλείου, με ιστορικά στοιχεία, αλλά και αναφορές στον πληθυσμό, μας δίνει ο **Ευάγγελος Νικολαΐδης**, φοιτητής της νομικής σχολής το 1892. Ο Νικολαΐδης είχε παρουσιάσει την περιγραφή σε διάλεξη στην αίθουσα της Φοιτητικής Ενώσεως Αθηνών και στη συνέχεια την εξέδωσε σε ένα μικρό βιβλίο. Ο πληθυσμός της πόλης ήταν, όπως έλεγε ο ομιλητής και συγγραφέας, 25.000, με μόλις 7.000 Χριστιανούς και σχεδόν όλους τους υπόλοιπους Μουσουλμάνους. Παράλληλα έδινε τις πληροφορίες που είχε για τα παρελθόντα χρόνια.

Από το βιβλίο, που είχε τίτλο «Περί της Κρήτης και ιδία της πόλεως Ηρακλείου», αναδημοσιεύουμε ένα τμήμα που αφορά στο λιμάνι αλλά και στους περιπάτους των Οθωμανίδων, οι οποίες, όπως λέει, αναγκάζονται να πηγαίνουν μακριά από την πόλη για το μπάνιο τους προκειμένου να αποφεύγουν τα βλέμματα των περιέργων!

«Περίξ του λιμένος, έχοντος σχήμα ωσειδές και ομοιάζοντος μάλλον προς λάκκον βαθύν, υπάρχουν εν τη προκυμαία ρυπαρά τινά τουρκικά στεγάσματα, εύρηται δε και τινά ευπρεπή ελληνικά καφενεία με μικράν ξυλίνην επί της θαλάσσης προέκτασιν, μη έχουσαν βεβαίως αξιώσεις φαληρικής εφελίδος. Εκεί παρά το Μ. μέρος σώζονται έτι τα θολωτά νεώρια των Ενετών και αποτέρω το τελωνείον και το υγειονομείον, παρέκει δε τα παραπήγματα των θερινών λουτρών, η μεθ' ων συγκοινωνία εκτελείται δια λέμβων. Αι σεμνότεροι όμως Οθωμανίδες, όπως αποφεύγωσι τα βλέμματα και τους πειρασμούς των εν τω λιμένι περιπατητών, υποβάλλονται εις μακρινήν οδοιπορίαν, λουόμεναι εν υπαίθρῳ ἔξωθι της πόλεως παρά θιν' αλός πολυφλοίσβοιο. Ευρεία περιοχή περί το σκανδαλώδες τούτο μέρος είναι απροσπέλαστος εις

πάντα εκ του ισχυρού φύλου διότι χωροφύλακες κατ' αποστάσεις αποφράττουσι ως κέρβεροι την δίοδον. Εν τούτοις εις τας επάλξεις του τείχους δύναται τις να διακρίνη πολλάς διόπτρας με όμμα λυγρέως κατοπτεύουσας τον γυμνόν εκείνον εσμόν. Εκεί παρά τον αιγιαλόν, όπου ηδυπαθώς εκπνέει το κύμα, δύναται τις να φαντασθή οποιόν τι το αριστούργημα του Πραξιτέλους της εκ του αφρού αναδυομένης Αφροδίτης, και να αναπολήση εν συναισθηματική απολαύσει τα φανταστικώτερα ειδύλλια της αρχαίας μυθολογίας.

Πάσαι αι περί την στεφάνην του τείχους κανονικαί κρόσσαι έφερον άλλοτε πυροβόλα, αλλ' οι Τούρκοι θεωρήσαντες αυτά άχρηστα προυτίμησαν μάλλον να τα στείλωσιν εις το χυτήριο του Νομισματοκοπείου. Εσχάτως όμως επί του κατ' έτος 1885 ελληνοτουρκικού ζητήματος το παραλιακόν μέρος ωπλίσθη δι ενός μεγάλου περιστροφικού πυροβόλου Κρουπ και τινών άλλων ετέρου συστήματος δια τον φόβον των Ιουδαίων. Επισκευάσαντες δε και το συνεχώς υπό της θαλάσσης υποσκαπτόμενον θεμέλιον, εξετέλεσαν προσφάτως εκ φόβου επιδρομής του ελ. στόλου και γυμνάσια σκοποβολής εν μεγάλη πομπή και παρατάξει. Αι σφαίραι όμως αστόγως βαλλόμεναι εσπαταλήθησαν εις μάτην, όπερ ηνάγκασε τον εκμανέντα Πασσάν να απλώση κατά τον ανατολικόν τρόπον αμφοτέρας τας παλάμας κατά πρόσωπον του λαμπρού αυτού επιτελείου.

Το Ηράκλειον απερισπάστως προσείλκυσε την γενικήν προσοχήν κατά τα μακρά έτη της υπό των Τούρκων πολιορκίας. Η πολιορκία αρζαμένη τω 1648 εξηκολούθει ανενδότως ένεκα της ερωμένης των Ενετών αντιστάσεως. Ο

παιπάλιμος στρατηγός Μοροζίνης, ο απαισίας μνήμης καταστροφεύς του Παρθενώος, γενναίως απέκρουε τας εφόδους του μεγαλοπράγμονος Αχμέτ Πασσά Κυπρισλή, αλλ' επί τέλους η στρατηγική δεινότης και τα έντεχνα αυτού αμυντικά μέσα εδέησε να υποκύψωσιν εις την υπεροχήν και την υπερβάλλουσιν δύναμιν του ευσταθούς πολιορκητού. Η ζέσις των Ενετών, μετά την εκ φιλονεικίας μάλιστα αναχώρησιν του δια της μεσολαβήσεως του Πάπα προς επικουρίαν ελθόντος δουκός Ιδ Νάζαάβ'οδ, εξητμήσθη πλέον, αφ' ού διέρρευσαν είκοσιν όλα έτη λυσσώδους αγώνος και εν εντελεί εξαντλήσει περιελθόντες ηναγκάσθησαν να υπογράψωσι τω 1669 την συνθήκην της παραδόσεως. Αι κλείδες της πόλεως προσεφέρθησαν επί αργυρού δίσκου εις τον νικητήν και μετά εικοσαήμερον προπαρασκευήν, καθ' ην αντηλλάγησαν μυρία εκατέρωθεν φιλοφροσύναι, η ενετική φρουρά επιβάσα του στόλου απήρεν εν συντριβή του λιμένος. Τοιούτρόπως η αιματοβαφής ημισέληνος, ήτις ανέτρεψεν από των θόλων της Αγίας Σοφίας τον σταυρόν, κατέρριψεν και εκ της προ του ναού του Αγ. Μάρκου εν Βενετία πλατείας τον ερυθρόν στύλον, όστις απαστράπτων εκ των χρυσών εμβλημάτων της Δημοκρατίας παρίστα την επί της Κρήτης κραταιάν εξουσίαν των Δογών.

Οι κατακτηταί παρέλαβον την πόλιν εν ερειπίοις και αφορήτως απόζουσιν εκ των πτωμάτων. Τα δεινά του πολέμου και η παντελής ερήμωσις των κατοίκων παρίστων ζωηροτάτην και φρικώδη εικόνα των δυστυχιών ας επιφέρει η αγρία μεταξύ των ανθρώπων πάλη προς απόκτησιν τεμαχίου τινός γης! Δια της αλώσεως του Ηρακλείου συνεπληρούντο αι κατακτήσεις

Το εξώφυλλο του βιβλίου «Περί της Κρήτης και ιδία της πόλεως Ηρακλείου» του Ευαγγέλου Γ. Νικολαΐδου, στα 1892

των εξ Ασίας εξορμησάντων σιφών και πανίσχυρος ιδρύετο η οσμανική Αυτοκρατορία, ήτις επικινδύνως συνετάραζε σύμπαντα τον ευρωπαϊκόν κόσμον. Το πυρ όμως άμα ως εκλείψη η καύσιμος ύλη αποσβέννυται και οι κατακτητικοί επίσης λαοί άμα σταματήσωσι μαραίνονται και φθίνουσι. Και τεκμήριον έστω η Τουρκία, ήτις ανίκανος ούσα προς διοίκησιν αποσυντίθεται ήδη καθ' εκάστην αποβάλλουσα τας ευρείας αυτής κτήσεις δυνάμει της απαρχαράπτου ελευθερίας των λαών, και γενναίως

υφίσταται ακρωτηριασμούς, αναγεννωμένων των υπό τον καταθλιπτικόν αυτής ζυγόν υπαχθεισών εθνικοτήτων, κατά το παράδειγμα της Ελλάδος.

Κατά την περιώνυμον ταύτην πολιορκίαν είναι αμύθητος ο δαπανηθείς πλούτος, απωλέσθησαν δε προς τούτοις 30.000 Ενετών και 120.000 Τούρκων, όπερ εξώθει τον ευφάνταστον Βύρωνα μέχρι του σημείου να μη διστάση να παραβάλη ταύτην προς την πολιορκίαν του Ιλίου.

Η πόλις έχει πληθυσμόν 25.000 κατοίκων, ων οι 7 μόλις εισίν Έλληνες. Ο αριθμός ούτος ως εκ της συνεχούς των πραγμάτων μεταβολής κυμαίνεται εν τη ιστορία. Κατά την επί των Ενετών υπό του Μάρκου Γραδενίγου ενεργηθείσαν απογραφήν εν έτει 1628 εσημειούντο εν Χάνδακι 11.474

Κατά τας παρατηρήσεις δύο Άγγλων περιηγητών κατά τας αρχάς του 1821 κατωκείτο υπό 26.000. Αι σφαγαί όμως της επαναστάσεως και η φυγάδευσις εις το εξωτερικόν ηλάττωσαν τον αριθμόν εις 12.500 κατά την απογραφήν του 1832.

Η επανελθούσα ισορροπία διεταράχθη και πάλιν κατά το 1866, ήδη όμως επιστρεψάντων των πλείστων μεταναστών και μετοικησάντων και άλλων εκ των επαρχιών ο πληθυσμός ανήλθεν εις 25 περίπου χιλιάδας».

Ηράκλειο, λιμάνι (φωτο Gerola)

ΚΡΗΤΙΚΑ

ΗΤΟΙ

ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΟΔΟΙΠΟΡΙΚΑ

ΤΗΣ ΝΗΣΟΥ ΚΡΗΤΗΣ

ΕΠΙΤΟΠΙΟΣ ΜΕΛΕΤΗ

ΓΠΟ

ΝΙΚΟΣΤΡΑΤΟΥ Σ. ΚΑΛΟΜΕΝΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΝΘΥΠΟΛΟΧΑΓΟΥ ΤΟΥ ΠΕΖΙΚΟΥ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Σ. Κ. ΒΛΑΣΤΟΥ

14 ΟΔΟΣ ΝΙΚΗΣ 14 — 100 ΟΔΟΣ ΕΡΜΟΥ 100

1894

Fontaine

Τα Λιοντάρια στα τέλη του 19

Venitienne à Candia — Crète

Βικελαιία Βιβλιοθήκη
Κρήτης Ανθρωπογεωγραφία - Εφ. "Πατρίς"

Edit. Behaeddin, photogr. Candia — Crète. — No. 83

Τα αγροτικά προϊόντα, η κτηνοτροφία και η βιομηχανία, κατά Καλομενόπουλο

Η καλλιέργειαν των δημητριακών εν Κρήτη διατελεί έτι και σήμερα εν νηπιώδη κατάστασιν. Από αιώνων ήδη ουδεμία επινέχθη βελτίωσις, ή στασιμότης δε αυτή, ή έλλειψις συγκοινωνιών, αι επανειλημμέναι καταστροφαι, αι φυγαδεύσεις των κατοίκων κλ. κλ. επέφερον τοιαύτην ελάττωσιν εις την παραγωγήν, ώστε εν ω επί των Ρωμαϊκών χρόνων μεγίστη εγένετο εξαγωγή και η Κρήτη απετέλει μετά της Σικελίας τον σιτοβολώνα της Ρώμης σήμερα μόλις η παραγωγή επαρκεί, και εν περιπτώσει καλής ευφορίας, εις την διατροφήν των κατοίκων κατά τα 2/3 του έτους.

Ο Σίτος καλλιεργείται πανταχού της νήσου ιδίως όμως εν ταις πεδιάσι της Μεσαράς και της Πεδιάδος, εν Αποκορώνω, εν Κισάμω και εν Σητείας. Καλλιτέρας ποιότητος είναι ο της Μεσαράς.

Η Κριθή καλλιεργείται αφθονώτερον καθ' ότι εκ τούτης ως επί το πλείστον κατασκευάζει τον άρτον αυτού ο αγροτικός πληθυσμός, μετά δε του αχύρου αποτελεί την τροφήν των ίππων, ημιόνων και όνων. Κριθή πανταχού της νήσου παράγεται, από των υψηλοτέρων οροπεδίων των χθαμαλοτέρων κοιλάδων, ιδίως όμως εν Μεσσαρά και εν ταις επαρχίαις της Σητείας, Πεδιάδος, του Αποκορώνου, της Κισάμου και του Μυλοποτάμου. Καλλιτέρας ποιότητος είναι η της Μεσσαράς.

Βρόμη, παράγεται πανταχού της νήσου, πλην των Σφακιών.

Σύκαλη, ωσαύτως παράγεται αλλά πολύ ολιγώτερας ποσότητος.

Αραβόσιτος παράγεται εις τας πεδινάς χώρας του Ηρακλείου.

Βάμβαξ παράγεται πανταχού της νήσου ιδίως όμως εν Μεσσαρά, Σητεία, Μεραμπελλώ, Πεδιάδι, Αγ. Βασιλείω κλ.

Λίνον παράγεται ωσαύτως πανταχού της νήσου αφθονώτερον όμως εν Μεσαρά (ένθα παράγεται το 1/2 σχεδόν της παραγωγής) και εν ταις επαρχίαις Μυλοποτάμου και Αποκορώνου.

Η Άμπελος πανταχού της νήσου ευδοκιμούσα αποτελεί μετά την ελαίαν τον κυριώτερον πλούτον της χώρας, διότι πλην της υπό των εγχωρίων καταναλισκόμενης και της εκτός της νήσου εξαγομένης μεγίστης ποσότητος των νωπών σταφυλών εξάγεται και μεγίστη ποσότης σταφίδας και ιδίως οίνου. Εις απάσας τας εποχάς οι Κρητικοί οίνοι εφημίζοντο ως άριστοι και άφθονοι, επί δε των Ενετικών χρόνων μεγάλων εξετιμώντο οι λεγόμενοι μαλβουζιάι οίνοι εξ ων ποσά μέγιστα αποστέλλοντο μέχρι της Βορ. Γερμανίας και αυτής της Αγγλίας. Κατά την μεγάλην του 1821 επανάστασιν αι άμπελοι της Κρήτης εντελώς κατεστράφησαν, παρόμοιαι δε καταστροφαι επανειλημμένως έλαβον χώραν εν τη ατυχεί νήσω και μάλιστα κατά την επανάστασιν του 1866. Κατά τα τελευταία όμως έτη επικρατησάσης σχετικής τινός ησυχίας εν τη νήσω η άμπελοφυτεία έλαβε μεγίστην διάδοσιν, τελειοποιηθεισών των μεθόδων, και εγερθέντων μεγάλων εργοστασίων οينوποιίας· η οينوπαραγωγή ηυξήθη καταπληκτικώς και οι οίνοι της Κρήτης έλαβον μεγίστην διάδοσιν εν τη Ανατολή και εν τη Ευρώπη, άφθονον πλούτον τη χώρα εισκομίζοντες.

Ευφορώτεροι εις οίνον επαρχίαι εισίν ή του Μαλεβυζίου και η της Κισάμου.

Η ελαία ευδοκιμούσα πανταχού της νήσου είναι ο κυριώτερος της χώρας πλούτος, αποτελεί απέραντα δάση καλύπτοντα της νήσον απ' άκρου εις άκρον. Και της ελαίας η καλ-

Δερριτζής ή γανωματής (Συλλογή Τζάνη)

λιέργεια καθώς και η περισυλλογή των καρπών διατελούν έτι εις νηπιώδη κατάστασιν, μολονότι δε κατά τα τελευταία έτη εισήχθησαν τελειότεραι προς εξαγωγήν του ελαίου μηχαναι και ήυξησε κατά τι η εξαγομένη ποσότης, εν τούτοις η ποσότης αυτού υστερεί εισέτι κατά πολύ ως εκ της κακής του καρπού συλλογής. Μικρά βελτίωσις του τρόπου της συλλογής των ελαίων και η εισαγωγή πλειοτέρων και τελειοτέρων συνθλιπτικών μηχανών δύναται, κατά τους ειδήμονας, να τριπλασιάση την αξίαν της παραγωγής.

Αμύγδαλα παράγονται πανταχού της νήσου, μεγάλη όμως εξαγωγή γίνεται εκ των ανατολικών επαρχιών.

Κεράτια παράγονται αφθόνως εν Ρεθύμνη, Μυλοποτάμω, Μεραμπελλώ και Σητεία.

Κάστανο παράγουσιν άφθονα και άρίστης ποιότητος αι επαρχίαι Κισάμου και Σελίνου επί των ταλικικών εδαφών των οποίων εξόχως ευδοκιμούσι και αναπτύσσονται εκτεταμένα δάση εκ πελωρίων και βαθυσκίων καστανεών.

Βαλανίδια παράγονται άφθονα εν τη επαρχία της Ρεθύμνης εξ ης μεγίστη γίνεται εξαγωγή.

Η Συκαμινέα χρήσιμος εις την σειροτροφίαν και την κατασκευήν ρακής πανταχού ευδοκίμει.

Πορτοκάλια, Λεμόνια κλ. πανταχού της νήσου παράγονται ιδίως όμως εν ταις επαρχίαις Κυδωνίας, Μυλοποτάμου, Μαλεβυζίου, Τεμένους και

Σητείας από των οποίων μεγίστη γίνεται εξαγωγή. Παράγει προσέτι η Κρήτη σύκα και διάφορους καρπούς, συνάμα δε γεώμηλα, κουκιά κλ. εν τω τόπω καταναλισκόμενα.

Δάση. Πλην των εκτεταμένων δασών εξ ελαιών, καστανεών, κερατεών, βαλάνων κλ. η Κρήτη καλύπτεται και υπό συχνών δασών εκ πευκών, πλατάνων, πρίνων, κυπαρίσσω, ερεικών, κομάρων, ροδοδαφνών, μυρσινών κλ. εκ των οποίων εξάγεται ξυλεία ναυπηγήσιμος και των οικοδομών, ξυλάνθρακες, ρητίνη, φλοιοί πεύκης και φύλλα μυρσίνης δια την βυρσοδεψικήν κλ.

Κτηνοτροφία

Ίπποι. Ο Κρητικοί ίπποι εφημίζοντο παρά τοις αρχαίοις δια την ταχύτάτην και την ευκινήσιαν αυτών, οι σημερινοί εισί μετρίου αναστήματος και ισχυράς κατασκευής, μετά προεχόντων μυών, ταχύτατοι, λιτοί, εσκληραγωγημένοι και βαδίζουσι μετά της αυτής ευκολίας εις τε τας πεδιάδας και εις τα ορεινότερα και δυσβατότερα εδάφη. Τους καλλίστους ίππους διατρέφουσιν αι πεδινάι επαρχίαι του Ηρακλείου και μάλιστα αι της Μεσαράς.

Ημίονοι. Ως εκ του ορεινού του εδάφους και της παντελούς ελλείψεως αμαξιών οδών εν Κρήτη οι ημίονοι προτιμώνται των ίππων υπό των κατοίκων και συνεπώς ο αριθμός αυτών είναι πολύ μεγαλείτερος.

Οι ημίονοι της Κρήτης εισίν γένει άριστα ζώα, έχουσι μικράν κεφαλήν, μακρόν και κυρτόν αυχένα, στήθος ευρύ, νώτα πλατέα και ισχυρά, πόδας λεπτούς και ξηρούς, βήμα δε αναπαυτικόν, ταχύ και ασφαλές. Εισίν εν γένει ισχυροτάτης κατασκευής και ειθισμένοι εις μακράς και κοπιωδεστάτας πορείας επί αποτομωτάτων και βραχυδών χωρών, τέλος δε αποτελούσι το μόνον μεταγωγικόν κατά ξηράν μέσον.

Οι Όνοι εισί το μεταγωγικόν μέσον των πτωχοτέρων γεωργικών τάξεων, χρησιμεύουσι δε προσέτι και εις την αροτρίασιν αντί βοών.

Βόες, αίγες, πρόβατα. Το κλίμα της Κρήτης, θερμόν ον τον χειμώνα και δροσερόν κατά το θέρος, και αι απέραντοι εκτάσεις (2/3 της όλης νήσου) αίτινες ελλείψει βραχιόνων αφιένται εις την νομήν των ποιμνίων, συμβάλλονται μεγάλως εν Κρήτη εις την ανάπτυξιν της κτηνοτροφίας, μολονότι ριζηδόν αυτή εκάστοτε καταστρέφεται υπό των συχνών επαναστάσεων και της συνεχούς αναρχίας.

Τω 1837 ήτοι 7 μόλις έτη μετά καταστροφικήν του 1821 επανάστασιν ο αριθμός των αιγοπροβάτων υπελογίζετο εις 600 χιλ. τω δε 1844 εις 908 χιλ. Η επανάστασις του 1865 επέφερε πλήρη αυτής καταστροφής έκτοτε όμως πάλιν θυμασίαν έλαβεν ανάπτυξιν.

Η Σειροτροφία μεγάλως καλλιεργείται εν Κρήτη μάλιστα δε εν ταις επαρχίαις της Σητείας, Πεδιάδος, της Μεσσαράς και της Κυδωνίας. Η Μελισσοτροφία ωσαύτως καλλιεργείται, εξάγεται δε αρκετή ποσότης κηρού και μέλιτος.

Βιομηχανία

Κατά τα τελευταία έτη η βιομηχανία επετέλεσε προόδους τινάς εν Κρήτη μολονότι η μεταίωρος πολιτική της νήσου κατάστασις, η αναρχία και η εν γένει κακοδιοίκησις μεγάλως παρακωλύουσι την ανάπτυξιν αυτής. Εν ταις πόλεσιν υπάρχουσι βυρσοδεψία, εν μηχανικόν σιδηρουργείον, εις ατμόμυλος κλ. Αξία όμως ιδιαίτερας μνείας είναι η επιτευχθείσα εις την κατασκευήν των οίνων πρόοδος εγερθέντων εν Ηρακλείω μεγάλων εργοστασίων οينوποιίας εν τοις οποίοις εις μεγίστας ποσότητας παράγονται κατά τας τελειοτάτας μεθόδους άριστοι οίνοι και κονιάκων η εις το εξωτερικόν μεγίστη κατανάλωσις μέγαν πλούτον εις την χώραν εισκομίζει.

Αλλά την κυριωτάτην βιομηχανίαν εν Κρήτη αποτελεί η σαπωνοποιία. Η κατασκευή του σάπωνος ήτο άγνωστος εν Κρήτη, μόλις δε περί τα τέλη του παρελθόντος αιώνος, Γάλλος εκ Προβηγγίας εδίδαξεν αυτήν εις τους Κρήτας οίτινες έκτοτε μέγαν πλούτον εξ αυτής αρύονται. Η ετησία παραγωγή του σάπωνος υπερβαίνει την αξίαν των 10 εκατομ. φράγκων.

Εν τοις χωρίοις η οικιακή βιομηχανία είναι κοινή πανταχού. Εν εκάστω οίκω κατασκευάζονται υπό των χωρικών υφάσματα βαμβακερά, μάλλινα και μεταξωτά δι' ενδύματα, τάπητας, κλινοσκεπάσματα, σάκκους δια τα διάφορα προϊόντα (σάπωνος κλ. κλ.). Εκ τούτων των ειδών εξάγονται μόνον τάπητες, κλινοσκεπάσματα, μικρά ποσότης μεταξωτών υφασμάτων και σάκκοι των προϊόντων· τα λοιπά είδη καταναλίσκονται εν τω τόπω.

Εις τина χωρία της Κρήτης υπάρχουσιν αγγειοπλαστεία εν οίς κατασκευάζονται χονδροειδή μόνον αγγεία εν χρήσει παρά τοις χωρικοίς.

Η Κρητική Πολιτεία

Behaeddin

CANDIA

CRETE

Η πρώτη απογραφή του πληθυσμού από

Τα στοιχεία ανακοινώθηκαν επίσημα δύο φορές, αλλά διαφορετικά: αρχικά το Σεπτέμβριο του 1900 και, στη συνέχεια, το 1904. Ο χριστιανικός πληθυσμός αυξήθηκε σημαντικά σε σχέση με το 1881, όμως ο μουσουλμανικός μειώθηκε περίπου στο μισό. Απογράφηκαν και 168 κάτοικοι που δήλωσαν ότι η ηλικία τους ήταν πάνω από τα 100 χρόνια, ήταν δηλαδή υπεραιώνобιοι!

Η πρώτη απογραφή της Κρητικής Πολιτείας έγινε 1,5 χρόνο μετά την εγκατάσταση του ιδιότυπου καθεστώτος της αυτονομίας. Στις 4 Ιουνίου 1900 διεξήχθη η γενική της νήσου απογραφή, κατά την οποία, όπως ήταν φυσικό, ο πληθυσμός βρέθηκε αυξημένος σε σχέση με την τελευταία επίσημη απογραφή του 1881. Ο συνολικός πληθυσμός του νησιού βρέθηκε 303.543, από τους οποίους οι Χριστιανοί αποτελούσαν τη συντριπτική πλειοψηφία, με 269.319 ψυχές, οι Μουσουλμάνοι έφτασαν τους 33.469 και η παροικία των Ισραηλιτών 728. Η αύξηση του πληθυσμού έφτασε τα 24.378 άτομα, καθώς ο επίσημος πληθυσμός του 1881 279.165. Η αύξηση των Χριστιανών ήταν 64.035, ενώ οι Μουσουλμάνοι μειώθηκαν εντυπωσιακά (39.738). Οι Ισραηλίτες αυξήθηκαν κατά 81.

Πάντως είναι άξιο λόγου το γεγονός ότι τα αποτελέσματα της απογραφής ανακοινώθηκαν επισήμως δύο φορές, με διαφορετικά, αλλά παραπλήσια στοιχεία! Το Σεπτέμβριο του 1900 η Κρητική Πολιτεία, δια του τότε Συμβούλου των εσωτερικών Μανούσου Κούνδουρου ανακοίνωνε στην επίσημη εφημερίδα του κράτους ότι ο συνολικός πληθυσμός είχε διαμορφωθεί στους 301.273, από τους οποίους οι 267.266 ήταν Χριστιανοί, οι 33.281 Μουσουλμάνοι, ενώ απογράφησαν και 726 Ισραηλίτες. Τα οριστικά αποτελέσματα ανακοινώθηκαν για δεύτερη φορά, το 1904, σε μια ειδική έκδοση της Κρητικής Πολιτείας, αυξάνοντας τον αριθμό κατά 2.270. Ενώ σε επίσημο, επίσης, έγγραφο του Δεκεμβρίου του 1900 το τελικό αποτέλεσμα της απογραφής εμφανίζεται, για τρίτη

φορά, διαφοροποιημένο, καθώς το σύνολο των κατοίκων αναγράφεται ως 302.349. Εμείς παίρνουμε ως επίσημο και τελικό στοιχείο αυτό που υπάρχει στην ολοκληρωμένη στατιστική του 1904, η οποία δεν άλλαξε στη συνέχεια!

Η νέα κατάσταση που είχε διαμορφωθεί ήταν φυσικό να αλλάξει και τη σχέση των ομάδων του πληθυσμού, με την εντυπωσιακή αύξηση του χριστιανικού στοιχείου και τη δραματική μείωση του μουσουλμανικού. «Την ελάττωσιν του Μουσουλμανικού πληθυσμού αποδοτέαν εις την γενομένων υπ' αυτών μετανάστευσιν», εξηγούσε ο Σύμβουλος (υπουργός) επί των Εσωτερικών Μανούσος Κούνδουρος παρουσιάζοντας για πρώτη φορά τα αποτελέσματα της επίσημης καταμέτρησης του πληθυσμού στην Επίσημη Εφημερίδα της Κρητικής Πολιτείας, το Σεπτέμβριο του 1900. Με την ίδια διαδικασία επιχειρήθηκε και η διόρθωση των ονομάτων των οικισμών, που στην πορεία του χρόνου, όπως ήταν φυσικό, άλλαζαν ή παραφράζονταν, είτε από τον προφορικό λόγο είτε κατά την αναγραφή τους σε επίσημα έγγραφα της Ενετοκρατίας και της Τουρκοκρατίας. Την παράλληλη αυτή εργασία είχε αναλάβει ο καθηγητής γλωσσολογίας του Εθνικού Πανεπιστημίου Γεώργιος Χατζηδάκις.

Όπως προαναφέρθηκε, η απογραφή έγινε στις 4 Ιουνίου 1900. Με προκήρυξή του ο Υπάτος Αρμοστής Πρίγκιπας Γεώργιος στις 17 Απριλίου είχε καλέσει τον πληθυσμό να συμβάλει στη διαδικασία και να μην φοβάται ότι τα αποτελέσματα θα χρησιμοποιηθούν για την επιβολή φόρων! «Πάντα τα πεπολιτισμένα Κράτη απογράφουσι

ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΚΑΤΑ ΝΟΜΟΥΣ POPULATION PAR DEPARTEMENTS ΚΑΤΟΙΚΟΙ (Habitants)				
Ανδρ. αριθμ. Νομών	NOMOI DEPARTEMENTS	Αρρενες Sexe masculin	Θήλειες Sexe feminin	Σύνολον Total
1.	Χανίων Chania	37.785	34.979	72.764
2.	Σφακίων Sphakia	12.333	12.624	24.957
3.	Ρεθύμνης Rethymne	29.858	29.433	59.291
4.	Ηρακλείου Heracleion	46.713	44.515	91.228
5.	Λασηθίου Lasethi	27.749	27.554	55.303
	Σύνολον Total	154.438	149.105	303.543

Ο επίσημος πληθυσμός της Κρήτης το 1900, όπως ανακοινώθηκε το 1904, φαίνεται στον πάνω πίνακα. Στον κάτω, από την Επίσημη Εφημερίδα της Κρητικής Πολιτείας εμφανίζεται η πρώτη ανακοίνωση που είχε γίνει τον Σεπτέμβριο του 1900, αλλά ανακλήθηκε καθώς τα στοιχεία ήταν λανθασμένα

ΕΠΙΣΗΜΟΣ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ Α-ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΚΑΤΑ ΝΟΜΟΥΣ A-POPULATION PAR DEPARTEMENTS				
Αριθμ. Ατόμων Nombres	NOMOI DEPARTEMENTS	ΚΑΤΟΙΚΟΙ (Habitants)		
		Αρρενες Sexe masculin	Θήλειες Sexe feminin	Σύνολον Total
1	Χανίων Chania	37.918	34.853	72.761
2	Σφακίων Sphakia	12.376	12.598	24.974
3	Ρεθύμνης Rethymne	29.915	29.413	59.328
4	Ηρακλείου Heracleion	46.707	44.525	91.232
5	Λασηθίου Lasethi	26.613	26.385	53.028
	Σύνολον Total	153.529	147.314	300.873

τους κατοίκους των, διότι δια της απογραφής εξακριβούται ο πληθυσμός αυτών, εξελέγχεται η ζωτικότητα και η αύξησης αυτού, εξάγεται η λήψις αναγκαίων προς το καλόν του τόπου μέτρων και διευκολύνεται εν πολλοίς η Κυβερνητική εργασία», ανέφερε η προκήρυξη του πρίγκιπα. Και για να διαψεύσουν οι επιφυλάξεις ή οι φόβοι σχετικά με το σκοπό της απογραφής, πρόσθετε: «Αλλ' επειδή πολλάκις τινές εξ εσφαλμένων προλήψεων αποφεύγουσι ν' απογραφώσι νομίζοντες, ότι δια της απογραφής επιδιώκεται η επιβολή φόρων ή άλλων βαρών, είναι ανάγκη να γνωσθή και κατανοηθή καλώς ότι αύτη ουδεμίαν προς την φορολογίαν έχει σχέσιν, ιδία μάλιστα εν Κρήτη, ένθα το Σύνταγμα ρητώς απηγόρευσε την επιβολήν παντός νέου φόρου κατά την πρώτην από της δημοσιεύσεως αυτού διετίαν». Μάλιστα τη συνεργασία του πληθυσμού ο Γεώργιος την χαρακτήριζε ως «νέον δείγμα φιλοπατρίας, νοημοσύνης, φιλονομίας και προόδου».

Τα αποτελέσματα

Ο τρόπος της απογραφής ήταν ο εξής: οι ομάδες των απογραφέντων πέρασαν στις 3 Ιουνίου και άφησαν τα δελτία της απογραφής σε κάθε σπίτι ή χώρο όπου υπήρχε πληθυσμός (μονές, τεκέδες, φυλακές, ξενοδοχεία, φιλοπρωπικά ιδρύματα) και την 4η Ιουνίου

πέρασαν και τα συγκέντρωσαν συμπληρωμένα.

Τα αποτελέσματα αυτής της συστηματικής εργασίας παρουσιάστηκαν σχολιασμένα τόσο από τον Κούνδουρο στην εισαγωγή της πρώτης επίσημης δημοσίευσης, το Σεπτέμβριο του 1900, σαν ένα «ρεπορτάζ» επί των στοιχείων. Και στην τελική έκδοση του 1904 από τον Αντώνιο Σκαμνάκη, «Διευθυντή του εν τη Ανωτέρα Διευθύνσει των Εσωτερικών γραφείου της Απογραφής προς κατάταξιν των αριθμητικών δεδομένων».

Πριν παραθέσουμε τα στοιχεία, μέσω της εισαγωγής του Σκαμνάκη, άξιο λόγου είναι και το γεγονός ότι στην ηλικιακή απογραφή στην Κρήτη εμφανίζονται 168 κάτοικοι πάνω των 100 ετών (!) στοιχείο που προκαλεί ερωτηματικά για την αξιοπιστία του. Από τους εμφανιζόμενους υπεραιώνобιους, οι 75 ήταν γυναίκες και οι 93 άνδρες.

Στην προεισαγωγή, όπως την ονόμαζε, ο Αντώνιος Σκαμνάκης παρουσίαζε τα στοιχεία της απογραφής ως εξής:

“Αύξεις του πληθυσμού

Κατά την γενομένην απογραφήν του 1900 ο πληθυσμός της Νήσου περιλαμβανομένων και των ανδρών της Χωροφυλακής ανέρχεται εις 303, 543 εξών Χριστιανοί 269,319,

την Κρητική Πολιτεία τον Ιούνιο του 1900

Μουσουλμάνοι 33,496 και Ισραηλίται 728.

Ο αριθμός ούτος παραβαλλόμενος προς τον δια της απογραφής του 1881 εξακριβωθέντα εις 279,165 παρουσιάζει αύξησιν, κατά 24,378 άτομα, ήτις αναλογεί εις ετησίαν αύξησιν 1283 ατόμων.

Συγκρίνοντας τον πληθυσμόν της Νήσου κεχωρισμένως, παρατηρούμεν, ότι ο Χριστιανικός πληθυσμός της Νήσου της τελευταίας απογραφής 269.319 παραβαλλόμενος προς τον της απογραφής του 1881 όστις ην 205,284 παρουσιάζει αύξησιν 64,035, ο δε Μουσουλμανικός ελάττωσιν 39,738 εν συγκρίσει προς την απογραφήν του 1881 του Μουσουλμανικού πληθυσμού ανερχομένου εις 73,234 και ο Ισραηλιτικός αύξησιν κατά 81. Την ελάττωσιν του Μουσουλμανικού πληθυσμού αποδοτέαν εις την γενομένην υπ' αυτών μετανάστευσιν. Προσθέτοντες δε τον αριθμόν των μεταναστευσάντων ανερχόμενον περίπου εις 40,464 εις την εξακριβωθείσαν δια της απογραφής αύξησιν του πληθυσμού ήτοι 24,378 έχομεν αύξησιν 64,841 ήτις αναλογεί εις ετησίαν αύξησιν 3.413 ατόμων. Η δια της νέας απογραφής πιστοποιουμένη από του έτους 1881 αύξησις υποδεικνύει τον διπλασιασμόν του ημετέρου πληθυσμού εις έτη 72. Κατά τον δημοσιευόμενον πίνακα η αύξησις παρουσιάζεται εις απάσας τας επαρχίας, πλην επαρχιών τινων ένθα παρετηρήθη ελάττωσις τις, ήτοι των επαρχιών Ρεθύμνης κατά 133 άτομα, Μονοφατισίου 4,193, Τερμένους 61, Ιεραπέτρας 24 και Σητείας 93.

Εκ των 89 Δήμων της Νήσου συνεχωνεύθησαν 3 ο της Χαλέπας εις τον Δήμον Χανίων, του Τεφελίου της Επαρχίας Μονοφατισίου εις τους Δήμους Χάρακα, Μεγάλης Βρύσεως, Σκιινιά και Αρκαλοχωρίου, και ο της Σπιναλόγκας εις τον Δήμον Αγίου Νικολάου - Κρητσάς της Επαρχίας Μεραμπέλου.

Μετωνομάσθησαν δε οι της Σπηλιάς εις Κολυμπαρίου, των Βουκολιών εις Δρομονέρου, Εννέα Χωρίων, εις Ινναχωρίων. Μαθέ εις Γεωργιουπόλεως, Αργουρούλεως εις Λαππαίων, Χρωμοναστηρίου εις Βρυσιναίων, Αμνάτου εις Αρκαδίου, Μαργαριτών εις Ελευθερναίων, Μοναστηραχίου εις Πανακραίων, Μοχού εις Λαγκάδος, Αμπελούζου εις Γόρτυνος, Κισσών εις Βόρρων, Λιμένος Σητείας εις Σητείας, Καρυδιού εις Ιτάνου και Χανδρά εις Πραισού.

Εις 21 εξ αυτών παρουσιάζεται ελάττωσις του πληθυσμού ήτοι Περιβολίων κατά 298 άτομα, Ακρωτηρίου 1302 (α) Καντάνου 551, Ασκήφου 112, Νίμπρου 169, Βρυσιναίων 361, Ατσιποπούλου 463, Πηγής 208, Λάμπης 49, Μέρωνα 734, Δαφνών 54, Αρχανών 7, Αγίων

Η προκήρυξη του Πρίγκηπα με την οποία καλούσε τους Κρητικούς να συμμετάσχουν στην πρώτη απογραφή του πληθυσμού από την Κρητική Πολιτεία, χωρίς να φοβούνται ότι τα στοιχεία της θα χρησιμοποιηθούν για την επιβολή φορολογίας!

Παρασκιών 953, Αρκαλοχωρίου 1254, Παναγιάς 78, Μεγάλης Βρύσεως 898, Σκιινιά 381, Χάρακα 221, Τζερμιάδων 115, Βιάννου 233, Ιεραπέτρου 332, Καβουσιού 174, Ρουκκάκας 221 και Πραισού 397 εις άπαντας δε τους λοιπούς δήμους παρουσιάζεται αύξησις του πληθυσμού.

Πληθυσμός κατά την Διοικητικήν Διάρθρωσιν

Ο πληθυσμός της Νήσου διανέμεται μεταξύ 5 Νομών, 23 Επαρχιών μετά των τριών πόλεων και 86 δήμων.

Εκ των Νομών τον ανώτερον πληθυσμόν έχει ο του Ηρακλείου 91,228, τον δε ελάχιστον ο των Σφακίων 24,957.

Εκ των 23 Επαρχιών έχουσι πληθυσμόν 5 άνω των 20.000, 8 άνω των 10.000, 10 άνω των 5.000.

Τον ανώτερον πληθυσμόν έχει η Επαρχία Πεδιάδος 24,874, τον δε μικρότερον η του Λασηθίου 5,058.

Οι 86 Δήμοι τάσσονται ως εξής: 2

άνω των 20.000, 9 άνω των 5.000, 9 άνω των 4.000, 20 άνω των 3.000, 28 άνω των 2.000, 14 άνω των 1.000, 4 άνω των 600.

Ο μέσος πληθυσμός των δήμων υπολογίζεται εις 3,529 αντί 3,160 εις όσους υπελογιζέτο επί τη βάσει της απογραφής του 1881.

Πληθυσμός κατά τετραγωνικά χιλιόμετρα

Εις 7.800 τετραγωνικά χιλιόμετρα υπολογιζομένης της όλης εκτάσεως της Νήσου, αναλογούσιν εις έκαστον χιλιόμετρον κάτοικοι 38.91.

Ως εκ της ελλείψεως δε τακτικής καταμετρήσεως της περιφερείας των Νομών και Επαρχιών δεν δυνάμεθα να δώσωμεν ομοίας ειδικάς πληροφορίας.

Πληθυσμός κατά θρήσκευμα και φύλον

Κατά την απογραφήν του 1900 ο

πληθυσμός της Νήσου διανέμεται κατά θρήσκευμα ως εξής:

Χριστιανοί 269,319, Μωαμεθανοί 33,496, Ισραηλίται 728, Σύνολον 303,543.

Κατά φύλον δε: Άρρενες 154,438, Θήλεις 149,105. Σύνολον 303,543.

Ήτοι επί 100 κατοίκων αναλογούσιν Άρρενες 50.87.

Ήτοι επί 100 κατοίκων αναλογούσιν Θήλεις 49.13.

Κατά την απογραφήν του 1881 η αναλογία ήτο επί μεν των αρρένων 50.75 επί τοις 100, επί δε των θηλέων 46.25.

Η υπεροχή του άρρενος φύλου παρατηρείται παρ ημίν εις απάσας σχεδόν τας Επαρχίας, πλην των Επαρχιών Αποκορώνου, Σφακίων, Αγίου Βασιλείου, Αμαρίου, Πεδιάδος, Λασηθίου και Βιάννου, εις ας έχει την υπεροχήν το θήλυ φύλον.

Η Παρατηρουμένη εξαίρεσις της υπεροχής των θηλέων εις τας ανωτέρω επαρχίας δεν δύναται να θεωρηθή ως πραγματική, αλλά παρουσιάζεται αυτή, διότι μέρος του άρρενος πληθυσμού αυτών αποδημεί προσωρινώς εντός και εκτός της Νήσου ιδίως δε εκ των επαρχιών Σφακίων και Αποκορώνου.

Μοναί και Τεκέδες

Καθ' άπασαν της Νήσον υπάρχουσι 53 Μοναί εξ ων γυναικείαι 3.

Εκ των Μονών τούτων εν τω Νομώ Χανίων ευρίσκονται 10, Νομώ Ρεθύμνης 12, Ηρακλείου 13 και Λασηθίου 18.

Εις απάσας τας Μονάς ταύτας απεγράφησαν 1237 άτομα εξ ων, Μοναχοί 391, Μοναχαί 78. Σύνολον 469.

Κοσμικοί: Άρρενες 572, Θήλεις 196. Σύνολον 768.

Πλην των εν ταις Μοναίς διαιωμένων Μοναχών ευρέθησαν τοιούτοι αμφοτέρων των φύλων εγκατεσπαρμένοι εις διάφορα της Νήσου χωρία.

Τεκέδες. Οι εν τη νήσω Τεκέδες ανέρχονται εις 27 εξ ων 7 εν Χανίοις, 1 εν Ρεθύμνη, και 19 εν Ηρακλείω εις άπαντας τους τεκέδες τούτους απεγράφησαν 294 άτομα, ων

Άρρενες 140, Θήλεις 154. Σύνολον 294.

Χριστιανοί μη ορθόδοξοι

Εκ των απογραφέντων καθ' άπασαν την Νήσον Χριστιανοί μη ορθόδοξοι απεγράφησαν:

Καθολικοί 751, Διαμαρτυρόμενοι 35, Αρμένιοι 60. Σύνολον 846.

Εκ των Καθολικών απεγράφησαν εν τω Νομώ Χανίων 542, Σφακίων 8, Ρεθύμνης 20, Ηρακλείου 168 και Λασηθίου 13.

Εκ των διαμαρτυρομένων 22 εν τω Νομώ Χανίων και 13 εν τω Νομώ Ηρακλείου. Και εκ των Αρμενίων 16 εν τω Νομώ Χανίων, 3 εν τω Νομώ Ρεθύμνης, 40 εν τω του Ηρακλείου και 1 εν τω Νομώ Λασηθείου.

Δημόται και οικογένειαι

Εν τη απογραφή του πληθυσμού εκάστης χώρας μεταξύ των άλλων ζητουμένων πληροφοριών, δέον να διακρίνηται ο νόμιμος πληθυσμός (population de droit), δηλαδή εκείνοι, οίτινες έχουν την νόμιμον αυτών κατοικίαν εν τω τόπω της απογραφής, ή, καθ' ημάς, οι δημόται έκαστου δήμου.

Η διάκρισις δε της κατηγορίας ταύτης του πληθυσμού έχει παρ' ημίν πρακτικήν αξία και σπουδαιότητα, διότι δια της εξακριβώσεως του αριθμού των δημοτών εκάστου δήμου προσδιορίζεται ο αριθμός των δημοτών, η γνώσις, του οποίου χρησιμεύει ως βάσις προς εκτέλεσιν διαφόρων της Πολιτείας νόμων.

Κατά τον ΣΤ' Πίνακα ο νόμιμος πληθυσμός επί τη βάσει της ενεργηθείσης απογραφής εξηκριβώθη εις 297, 430, ήτοι κατά 6,113 (αριθμός των εν τη Νήσω αλλοδαπών) κατώτερος του ολικού πληθυσμού της Νήσου, ήτοι του πραγματικού πληθυσμού.

Κατά τον αυτόν πίνακα απεγράφησαν:

Εν τοις οικείοις Δήμοις 272,768

Εν άλλοις Δήμοις 24, 662.

Εν όλω 297,430.

Οικογένειαι: Παν άτομον έγγαμον ή ου μετά ή άνευ τέκνων εν ιδία κατοικία ενδιαιτώμενον εθεωρήθη αποτελούν ιδίαν οικογένειαν.

Οθεν ο εξακριβωθείς αριθμός των εν τη Νήσω οικογενειών δια της απογραφής του 1900 ανέρχεται εις 77,875 απέναντι 48,046 κατά την απογραφήν του 1881, ήτοι επί πλέον κατά 29,829 οικογενείας.

Εκ των 77,875 οικογενειών 68,161 εισί Χριστιανικάί, 9,550 Μωαμεθανικάί και 164 Ισραηλιτικάί.

Συγκρινόμενος δε ο αριθμός των οικογενειών 77,875 προς τον όλον αριθμόν των κατοίκων 303,543 αποδεικνύει, ότι την οικογένειαν παρ' ημίν αποτελούσι κατά μέσον όρον 3.89 άτομα, απέναντι 4,4 ατόμων κατά την απογραφήν του 1881.

Και παρά μεν τοις Χριστιανόις την οικογένειαν αποτελούσι 3.95 άτομα, παρά τοις Μωαμεθανόις 3.50 απέναντι 4.6 παρά τοις Χριστιανόις και 3.98 παρά τοις Μωαμεθανόις κατά την απογραφήν του 1881 παρά δε τοις Ισραηλίταις την οικογένειαν αποτελούσι 4.44 άτομα.

Κατά Νομούς αναλογούσιν εκάστη οικογενεία άτομα.

Χανίων 4.1, Σφακίων 3.89, Ρεθύμνης 3.94, Ηρακλείου 3.91, Λασηθείου 3.69.

Κατ' Επαρχίας δε αναλογούσιν εκάστη οικογενεία άτομα τα εν τω επωμένω πίνακι αναφερόμενα.

Χανίων 3.89, Κυδωνίας 4.03, Κισσάμου 4.04, Σελίνου 4.18, Αποκορώνου 3.84, Σφακίων 4.06, Ρεθύμνης (πόλεως) 3.74, Ρεθύμνης

(επαρχίας) 3.84, Αγίου Βασιλείου 3.94, Αμαρίου 3.99, Μυλοποτάμου 4.11, Ηρακλείου 3.81, Τεμένους 4.21, Μαλεβυζίου 4.09, Πεδιάδος 3.89, Μονοφατίου 3.79, Καινουρίου 4.05, Πυργιωτίσσης 3.62, Μεραμπέλλου 3.77, Λασηθείου 3.70, Βιάννου 3.50, Ιεραπέτρας 3.43, Σητείας 3.83.

Κατά τον ανωτέρω πίνακα εις τα επαρχίας Κυδωνίας, Κισσάμου, Καινουρίου, Σφακίων, Μαλεβυζίου, Μυλοποτάμου, Σελίνου, Τεμένους ο μέσος αριθμός των ατόμων των αποτελούντων την οικογένειαν είναι ανώτερος, άτομα 4.03 – 4.21, εις δε τα επαρχίας Ιεραπέτρου, Βιάννου, Πυργιωτίσσης, Λασηθείου, Ρεθύμνης (πόλεως) Μεραμπέλλου, η οικογένεια αποτελείται εξ ολιγοτέρων ατόμων (3.43-3.74).

Πληθυσμός αλλοδαπών κατ' εθνικότητα

Κατά την απογραφήν ο εξακριβωθείς αριθμός των αλλοδαπών καθ' άπασαν την νήσον ανήλθεν εις 6.113.

Εκ τούτων οι πλείστοι απεγράφησαν εις τους δήμου Χανίων (3.018: ων Έλληνες 1814, Ηρακλείου (1563), Έλληνες 993, Ρεθύμνης (336), Έλληνες 306, Περιβολίων (190), Έλληνες 173.

Οι εις τους διαφόρους Δήμους απογραφέντες αλλοδαποί τάσσονται ως εξής κατά την εθνικότητα αυτών.

(πίναξ Ζ')

Άγγλοι (Anglais) 141

Αμερικανοί (Americains) 13

Αυστριακοί (Autriciens) 73

Βέλγοι (Belges) 3

Βούλγαροι (Bulgares) 34

Γάλλοι (Francais) 136

Γερμανοί (Allemands) 9

Ελβετοί (Suisse) 3

Έλληνες (Sujets Hellenes) 3977

Ισπανοί (Espagnoles) 5

Ιταλοί (Italiens) 555

Μαυροβούνιοι (Montenegrins) 8

Οθωμανοί υπήκοοι (Sujets Othomans) 1075

Πέρσαι (Perses) 45

Ρωμούνοι (Roumains) 16

Ρώσσοι (Russes) 17

Σουηδοί (Suedois) 3

Σύνολον (Total) 6113

Εκ των Οθωμανών υπηκόων οι πλείστοι εισίν Έλληνες εκ της γείτονος χώρας.

Ο αριθμός ούτος των κατά τον χρόνον της απογραφής ευρεθέντων αλλοδαπών 6,113 αναλογεί εις 2,01 τοις 100 προς τον όλον πληθυσμόν της Νήσου απέναντι 0.58 κατά την απογραφήν του 1881.

Πηγές: - Επίσημος Εφημερίς της Κρητικής Πολιτείας 1900

- Στατιστική της Κρήτης. Πληθυσμός 1900, εν Χανίοις 1904 (Βιβλιοθήκη Βουλής. Η “Στατιστική” φυλάσσεται στη βιβλιοθήκη της Βουλής και τέθηκε στη διάθεσή μας με τη βοήθεια του καθηγητή κ. Νίκου Ανδριώτη, τον οποίο και ευχαριστούμε).

Πληθυσμός κατ' επαγγέλματα

Δια της απογραφής του 1900 εξηκριβώθη το επάγγελμα και επιτήδευμα αρρένων 100,322 κατοίκων και θηλέων 4.130, οι δε λοιποί 198,991 εχαρακτηρίσθησαν άνευ επαγγέλματος, μεταξύ των τελευταίων τούτων καταλέγονται ου μόνον τα βρέφη και τα φοιτώντα και μη εις τα σχολεία ως και οι άνευ ή αγνώστου επαγγέλματος αλλά και ολόκληρος ο αριθμός των θηλέων, πλην εκείνων δι' α εξηκριβώθη ίδιον επάγγελμα ή επιτήδευμα.

Μετά τας εξηγήσεις ταύτας η απογραφή του 1900 παρέχει ημίν τα εξής διδόμενα περί των επιτηδευμάτων των κατοίκων.

Επαγγέλματα	Άρρενες		Θήλεις	
	Εν όλω	επί τοις %	Εν όλω	επί τοις %
Κατηγορία I Εκμετάλευσις της επιφανείας του εδάφους	61.922	40.49	266	0.17
Κατηγορία II Εξόρυξις ορυκτών υλών	66	0.04		
Κατηγορία III Βιομηχανία	11.897	7.80	536	0.36
Κατηγορία IV Μεταφορά	1406	0.91	1	
Κατηγορία V Εμπόριον	6.518	4.32	28	0.01
Κατηγορία VI Δημοσ. Δύναμις	1373	0.88		
Κατηγορία VII Διοίκησις	1317	0.83		
Κατηγορία VIII α. Ελεύθερα επαγγέλματα. Κλήρος	971	0.72	180	0.12
β. Δικαστικά επαγγέλματα	430	0.37		
γ. Ιατρικά επαγγέλματα				
συμπεριλαμβανομένων των διδασκαλ. επαγγελμάτων	1172	0.88	496	0.33
Κατηγορία IX Εισοδηματίαι	2.478	1.80	13	
Κατηγορία X Οικιακαί εργασίαι	225	0.36	100.372	67.55
Κατηγορία XI Γενικαί Δηλώσεις	5.368	3.70	2.606	1.98
Κατηγορία XII Αεργοι αγνώστου επαγγέλματος	54.116	36.88	44.408	29.48

Εκ των δεδομένων τούτων προκύπτει, ότι το επάγγελμα του γεωργού είναι το επικρατέστερον 40.09 τοις 100 περιλαμβανομένων των ποιμένων, των αλιέων και των εν τη θήρα ασχολουμένων, μέρους των κτηματιών και των εργατών δυναμένων και τούτων να υπαχθώσιν εις την κατηγορίαν της γεωργικής τάξεως, εξ ων οι εκ της καλιεργείας της γης αποζώντες υπολογίζονται εις το ήμισυ του πληθυσμού.

Μετά το επάγγελμα των εκμεταλευτών της επιφανείας του εδάφους, το επικρατέστερον είναι το του βιομηχάνου 7.70 τοις 100 και του εμπόρου 4.32 τοις 100.

Πληθυσμός καθ’ ηλικίαν

Η μάλλον αβεβαία πληροφορία, ην δύναται τις ν’ αρυσθή δια της απογραφής του πληθυσμού αναντιρ-ρήτως είναι η εξακριβωσις της ηλικίας των κατοίκων. Και εν τούτοις η ακριβής γνώσις αυτής κέκτηται δια τε την διοίκησιν και την επιστήμην μεγίστην σπου-δαιότητα.

Εν τω επομένω πίνακι εμφανίζονται αι ηλικίαι των κατοίκων κατά πενταετείς περιόδους διακρινομένου του φύλου.

Εκ του πίνακος τούτου προκύπτει ότι

α’). Η ηλικία 5-10 ετών μας παρέχει τον ανώτερον αριθμόν 12.22 τοις 100.

β’). Μέχρι της ηλικίας του 15 έτους το άρρεν φύλον έχει την υπεροχήν κατά 0.95.

γ’). Δια τας ηλικίας 15-35 την υπεροχήν έχει το θήλυ φύλον (κατά 2.42 τοις 100).

δ’). Από της ηλικίας του 35 έτους, πλην μικράς τινος διαφοράς δια τας από 40-45, 50-55, 60-65, 90-95 και των άνω τοις 100 ηλικίας την υπεροχήν έχει αύθις το άρρεν φύλον κατὰ 1.47 τοις 100.

Εκ των της απογραφής πιστοποιουμένων αριθμών των διαφόρων ηλικιών του ημετέρου πληθυσμού εξά-γονται τα εξής συμπεράσματα:

α) Τα μέχρις ηλικίας 5 ετών τέκνα αποτελούσι το

1/8 του όλου πληθυσμού.

β) Οι έχοντες ηλικίαν μέχρι 15 ετών αποτελούσι το 1/3 περίπου του όλου πληθυσμού

γ) Οι από 15-20 ετών αποτελούσι το 1/10

δ) Οι από 20-60 το 1/3

ε) Τέλος οι από 60 και άνω το 1/11.

Και αλλαχού η μεν μέχρι 5 ετών ηλικία αποτελεί το 7ον ή το 8ον του όλου πληθυσμού η μέχρι 15 ετών όπου ο πληθυσμός είναι στάσιμος αποτελεί ως και παρ’ ημίν το 3ον αλλαχού δε του ήμισυ του πληθυ-σμού. Ο αριθμός των εχόντων ηλικίαν 15-20 ετών μεταβάλλεται μεταξύ του 1/8 και 1/11 του πληθυ-σμού. Οι δε έχοντες ηλικίαν 60 και άνω κυμαίνονται εν άλλοις κράτεσι μεταξύ 1/11 1/12 και 1/13 του όλου πληθυσμού.

Εκ της συγκρίσεως ταύτης εξάγεται, ότι τα εκ του ημετέρου πληθυσμού εξαγόμενα εισί σύμφωνα προς τας επί των ηλικιών και άλλων πληθυσμών γενομέ-νας αναλογίας, όπερ αποτελεί ένδειξιν, ότι αι περί της ηλικίας των απογραφέντων γενόμεναι δηλώσεις δεν αψίστανται κατά πολύ της ακριβείας.

Ηλικία	Ολικός αριθμός			Επί τοις 100		
	Αρρένων	Θηλέων	Αμφοτέρων των φύλων	Αρρέων	Θηλέων	Αμφοτέρων των φύλων
0-5 Ετών	17821	17141	34962	11.53	11.49	11.51
5-10	19234	17713	36947	12.58	11.87	12.22
10-15	18320	17394	35714	11.86	11.66	11.76
15-20	14537	15731	30268	9.40	10.55	9.98
20-25	11950	12600	24550	7.73	8.45	8.09
25-30	11937	11756	23693	7.72	7.88	7.80
30-35	9158	9421	18579	5.92	6.31	6.12
35-40	9929	8526	18455	6.43	5.72	6.08
40-45	8380	8792	17172	5.42	6.00	5.70
45-50	6897	6214	13111	4.46	4.16	4.31
50-55	6624	7112	13736	4.28	4.76	4.52
55-60	4744	3855	8599	3.06	2.58	2.82
60-65	5555	5120	10975	3.59	3.63	3.61
65-70	2992	2287	5279	1.93	1.53	1.73
70-75	3171	2469	5640	2.05	1.65	1.85
75-80	1237	786	2023	0.80	0.52	0.66
80-85	962	861	1823	0.61	0.57	0.59
85-90	239	182	421	0.15	0.12	0.13
90-95	205	225	430	0.13	0.15	0.14
95-100	77	62	139	0.05	0.04	0.05
100 & άνω μη εξακριβωθείσα	75	93	168	0.04	0.06	0.05
Σύνολον	154438	149105	303543	100.00	100.00	100.00

ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΣ ΚΑΤΑ ΦΥΛΟΝ ΚΑΙ ΗΛΙΚΙΑΝ ΚΑΤΑ ΝΟΜΟΥΣ												
Χανίων			Σφακίων		Ρεθύμνης		Ηρακλείου		Λασηθείου		Σύνολον	
Ηλικία	Αρρενες	Θήλεις	Αρρενες	Θήλεις	Αρρενες	Θήλεις	Αρρενες	Θήλεις	Αρρενες	Θήλεις	Αρρενες	Θήλεις
0-12 μηνών	639	547	207	192	392	360	772	780	414	419	2424	2298
1 έτους	887	803	303	285	808	729	1119	1077	705	706	3822	3500
2 ετών	905	835	309	299	717	741	1200	1122	839	757	4000	3754
3 ετών	801	744	386	332	677	670	1117	1138	728	680	3709	3564
4 ετών	889	891	343	357	704	705	1197	1193	736	779	3866	3925
5 ετών	942	915	351	353	791	692	1278	1117	706	747	4068	3824
6 ετών	984	890	427	340	795	733	1450	1066	744	723	4100	3752
7 ετών	880	879	337	338	704	674	1107	1080	625	613	3653	3584
8 ετών	1115	910	301	377	929	819	1366	1216	867	685	4678	4007
9 ετών	732	660	256	236	496	525	801	697	450	428	2735	2546
10 ετών	1151	961	363	419	983	942	1563	1381	873	900	4933	4603
11 ετών	647	601	508	177	484	452	642	638	374	344	2355	2212
12 ετών	1095	1043	373	396	982	909	1471	1389	858	797	4779	4534
13 ετών	745	756	284	251	623	609	927	862	577	523	3156	3001
14 ετών	812	829	262	298	623	562	905	852	495	503	3097	3044
15 ετών	901	844	305	334	830	843	1331	1319	805	757	4172	4097
16 ετών	750	809	241	276	508	617	837	948	446	497	2782	3147
17 ετών	643	659	181	221	420	477	644	747	377	479	2265	2583
18 ετών	948	985	300	390	689	897	1213	1354	626	847	3776	4473
19 ετών	441	400	131	124	282	261	420	388	268	258	1542	1431
20 ετών	933	1224	286	470	788	1098	1421	2047	736	1147	4164	5986
21 ετών	320	227	102	89	205	180	332	203	224	162	1183	861
22 ετών	728	636	218	221	594	621	926	919	523	622	2989	3019
23 ετών	646	403	209	139	372	274	540	406	274	239	2041	1461
24 ετών	507	376	121	111	292	251	420	330	233	205	1573	1273
25 -30 ετών	3225	2718	904	1026	2151	2181	3642	3627	2015	2204	11937	11756
30-35 ετών	2323	2174	622	732	1575	1859	2927	2936	1711	1720	9158	9421
35-40 ετών	2341	2085	643	658	2003	1741	3114	2449	1828	1593	9929	8526
40-45 ετών	2106	2043	626	675	1722	1790	2477	2688	1449	1596	8380	8792
45-50 ετών	1688	1535	498	507	1373	1295	2076	1704	1262	1173	6897	6214
50-55 ετών	1501	1579	487	559	1299	1455	2124	2199	1213	1320	6624	7112
55-60 ετών	1149	917	419	393	989	791	1302	1032	885	722	4744	3855
60-65 ετών	1270	1310	439	302	1019	1134	1735	1586	1092	988	5555	5420
65-70 ετών	727	564	272	202	608	456	837	606	548	459	2992	2287
70-75 ετών	699	556	244	209	698	556	939	709	591	439	3171	2469
75-80 ετών	262	201	105	74	295	141	302	187	273	183	1237	786
80-85 ετών	194	189	75	55	205	178	301	275	187	164	962	861
85-90 ετών	62	52	19	23	51	35	53	35	54	37	239	182
90-95 ετών	40	43	18	17	44	43	55	78	48	44	205	225
95-100 ετών	16	18	8	12	19	8	17	15	17	9	77	62
Ανω των 100					17	23	21	25	18	14	75	93
μη εξακριβω-θείσα ηλικία	126	144	46	48	75	106	92	95	55	72	394	465
Σύνολον	37785	34979	12333	12624	29858	29433	46713	44515	27749	27554	154438	119105

ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΚΑΤ' ΑΣΤΙΚΗΝ ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΝ						
Κατά την αστικήν κατάστασιν ο πληθυσμός της Νήσου διαιρείται ως εξής:						
Αρρενες			Θήλεις			
Ολ. αριθ.	επι τοις 100		Ολ. αριθ.	επι τοις 100	Ομού	επί τοις 100
Εγγαμοι	52789	34.18	51281	34.39	104070	34.29
Αγαμοι	96638	62.57	81.043	54.35	177681	58.53
Εν <i>χηρεία</i>	4598	2.97	16234	10.89	20832	6.86
Εν διαζυγίω	313	0.22	489	0.33	802	0.26
Μη εξακριβωθείσα	100	0.06	58	0.04	158	0.06
ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ						
Εγγαμοι	46199	33.82	45302	34.14	91501	33.97
Αγαμοι	86258	63.14	73599	55.45	159857	59.36
Εν <i>χηρεία</i>	3847	2.82	13476	10.16	173.23	6.44
Εν διαζυγίω	222	0.16	310	0.23	532	0.19
Μη εξακριβωθείσα	80	0.06	26	0.02	106	0.04
ΜΩΑΜΕΘΑΝΟΙ						
Εγγαμοι	6465	37.03	5860	36.53	12325	36.79
Αγαμοι	10141	58.08	7249	45.19	17390	51.91
Εν <i>χηρεία</i>	741	4.30	2726	1699	3467	10.36
Εν διαζυγίω	89	0.50	174	1.09	263	0.78
Μη εξακριβωθείσα	20	0.09	31	0.20	51	0.16

1900: ΑΡΙΘΜΟΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ ΜΗ ΟΡΘΟΔΟΞΩΝ											
Επαρχίαι	Δήμοι	Καθολικοί	Διαμαρτυ- ρόμενοι	Αρμένιοι	Σύνολον	Επαρχίαι	Δήμοι	Καθολικοί	Διαμαρτυ- ρόμενοι	Αρμένιοι	Σύνολον
ΝΟΜΟΣ ΧΑΝΙΩΝ Χανίων Κυδωνιάς Κισιάμου	Χανίων	507	12	13	542	ΝΟΜΟΣ ΡΕΘΥΜΝΗΣ Ρεθύμνης Π. Μυλοποτάμου ΝΟΜΟΣ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ Ηρακλείου Μαλεβιζίου Καινουρίου	Ρεθύμνης	11	...	3	14
	Σούδας	23	...	1	24		Μελιδονίου	9	...	...	9
	Πύργου Ψηλονέρου	7	...	...	7		Σύνολον	20	...	3	23
	Καστελλίου	1	...	...	1		Ηρακλείου	160	13	39	212
	Ινναχωρίων	1	...	...	1		Τυλίσσου	8	...	...	8
ΝΟΜΟΣ ΣΦΑΚΙΩΝ Αποκορώνου	Πανεθύμου	3	...	...	3	ΝΟΜΟΣ ΛΑΣΗΘΕΙΟΥ Ιεράπετρας Ανατολής Σητείας	Γόρτυνος	...	...	1	1
	Κολυμπαρίου	...	...	2	2		Σύνολον	168	13	40	221
	Σύνολον	542	22	16	580		Ιεράπετρας	3	...	1	4
	Γεωργιουπόλεως	2	...	...	2		Ανατολής	1	...	...	1
	Αρμένων	6	...	...	6		Σητείας	9	...	...	9
		Σύνολον	8	...	8			Σύνολον	13	1	14
								Γενικόν Σύνολον	751	35	846

Αναλογία αγραμμάτων επί του πληθυσμού κατ' Επαρχίας και Θρήσκευμα												
Αρρενες							Θήλεις					
	Εγγράμματοι		Αγράμματοι		Επί τοις εκατό Αγράμματοι		Εγγράμματοι		Αγράμματοι		Επί τοις εκατό Αγράμματοι	
ΕΠΑΡΧΙΑΙ	Χριστιαν.	Μωαμεθ.	Χριστιαν.	Μωαμεθ.	Χριστιαν.	Μωαμεθ.	Χριστιαν.	Μωαμεθ.	Χριστιαν.	Μωαμεθ.	Χριστιαν.	Μωαμεθ.
Χανίων	4429	1216	1897	3346	29.98	73.34	1998	675	2630	3833	56.82	85
Κυδωνιάς	4805	157	5445	1119	53.17	87.69	1279	61	8515	1013	86.94	94.32
Κισσάμου	5306	6	5358	29	50.24	80.55	1189	61	9298	1013	88.66	-
Σελίνου	2272	24	1748	49	43.48	67.12	356	61	3488	1013	90.73	-
Αποκορώνου	4158	6	5510	25	56.99	80.64	889	2	8961	12	90.97	85.71
Σφακίων	1168	6	1466	25	55.65	80.64	426	2	2334	12	84.56	85.71
Ρεθύμνης πόλεως	1458	838	542	1838	27.10	68.68	718	459	999	2440	58.18	84.16
Ρεθύμνης	2909	47	3937	534	57.50	91.91	864	21	5762	375	86.96	94.69
Αγ. Βασιλείου	2133	8	2889	51	57.52	86.44	408	21	4748	17	92.80	94.69
Αμαρίου	1594	7	2250	80	58.53	91.95	355	2	3606	45	91.30	95.74
Μυλοποτάμου	3134	5	5566	29	63.97	85.29	401	2	8205	1	95.34	100
Ηρακλείου	3662	1522	2252	4201	38.70	73.40	1825	710	3014	5226	62.28	88.30
Τεμένους	1083	9	1635	316	60.15	97.22	468	4	2135	190	82.20	97.93
Μαλεβιζίου	2481	17	3755	89	60.21	83.96	801	6	5428	65	87.14	91.54
Πεδιάδος	4781	38	7193	213	60.70	84.86	858	-	11743	48	93.19	100
Μονοφατισίου	1373	34	3127	612	69.48	91.38	201	-	3850	65	95.30	100
Καινουρίου	2175	4	3459	46	61.30	92	388	1	4954	65	92.73	100
Πυργιωτίσσης	1068	2	1517	13	58.68	86.66	411	1	2090	65	83.56	100
Μεραμπέλλου	4309	69	5075	76	54.80	52.41	1053	50	8314	81	88.75	61.83
Λασηθείου	951	-	1564	-	62.18	-	165	-	2378	-	93.51	-
Βιάννου	1449	7	2083	25	52.57	78.43	378	-	3371	-	89.91	-
Ιεραπέτρου	1724	136	2267	218	56.80	61.58	514	18	3374	273	86.78	93.81
Σητείας	3102	420	4392	182	58.60	60.26	622	40	6830	193	91.65	82.66

Κατά τας παρά της Ανωτέρας επί της Παιδείας Διευθύνσε-ως χορηγηθείσας ημίν πληροφορίας 1901 λειτουργούσι καθ' άπα-σαν την Πολιτείαν δημοτικά Σχολεία αρρένων χριστιανών 338 με μαθητάς 20.857, θηλέων δε 38 με μαθήτριάς 5.953, αρρένων Μωαμεθανών 10 με μαθητάς 1846 και θηλέων 4 με μαθητριάς 574· ήτοι εν όλω 390 Σχολεία με μαθητάς 29.230.

Επομένως επί 10,000 αρρένων Χριστιανών κατοίκων αναλο-γούσι Σχολεία άρρεν 24.74, θηλέων δε 2.86, επί 10.000 αρρένων Μωαμεθανών κατοίκων αναλογούσι Σχολεία 5.73, θηλέων 2.49. Επί του συνόλου του πληθυσμού της Νήσου άνευ διακρίσεως

θρησκείματος και φύλου αναλογούσιν επί 10.000 κατοίκων σχο-λεία 12.84 κατά δε Σχολείον μαθηταί 75.

Επί 100 κατοίκων αναλογούσιν εν γένει μαθηταί δημοτικών Σχολείων 9.63· ήτοι επί μεν των Χριστιανών 9.95, επί δε των Μωαμεθανών 7.22.

Καθ' άπασαν την Πολιτείαν εισίν ιδρυμένα 524 δημοτικά σχο-λεία, εκ τούτων 134 δεν λειτουργούσι δι' έλλειψιν διδασκάλων.

Ο αριθμός του διδακτικού προσωπικού κατά τας πληροφο-ρίας της Ανωτέρας επί της Παιδείας Διευθύνσεως, ανέρχεται εις 491 (διδάσκαλοι 410, διδασκάλισσαι 81). Συγκρίνοντες τον αριθ-

μόν τούτον προς τον αριθμόν των εν γένει μαθητών των δημο-σίων δημοτικών Σχολείων άνευ διακρίσεως του φύλου και θρη-σκείματος του διδάσκοντος και μαθητεύοντος, ευρίσκωμεν, ότι εις διδάσκαλος αναλογεί επί 59 μαθητών ή κατά φύλον 1 διδά-σκαλος επί 55 μαθητών και 1 διδασκάλισσα επί 81 μαθητριών.

Η υπό της Πολιτείας ετησία δαπάνη δια την δημοτικήν εκπαι-δευσιν ανήλθεν εις 334.396 δραχμάς αναλογούσα κατά κάτοικον μεν εις δραχμάς 1.10, κατά μαθητήν δε εις δραχμ. 11.45.

Μέση εκπαίδευσις. Αύτη αποτελείται εκ δύο Γυμνασίων Χανίων και Ηρακλείου, 2 Ημιγυμνασίων Ρεθύμνης και Λαση-

θείου, 21 Ελληνικών Σχολείων, ενός Διδασκαλείου, ενός Ιεροδι-δασκαλείου και τριών Ανωτέρων Χριστιανικών Παρθενωγωγεί-ων εν ταις τρισί πόλεσι.

Εις ταύτα φοιτώσι μαθηταί 2291 και μαθήτριάι 170 ήτοι εν όλω 2461. Διδάσκουσι δε εν αυτοίς 73 Καθηγηταί και Ελληνο-διδάσκαλοι και 3 διευθύντριάι εν τοις ανωτέρας Παρθενωγωγεί-οις. Η από του Δημοσίου καταβαλλομένη δαπάνη δια την μέσσην εκπαίδευσιν ανέρχεται εις 200.000 δραχμάς αναλογούσα εις 81.25 κατά μαθητήν και 0.65 κατά κάτοικον. (1901-1902).

Μια άγνωστη καταμέτρηση του πληθυσμού το 1902

Μια άγνωστη καταμέτρηση πληθυσμού, το 1902, παρουσιάζει η “Π” στο πλαίσιο του αφιερώματος. Η καταμέτρηση δεν προκύπτει φυσικά από νέα απογραφή, μετά απ’ αυτήν του 1900, τα στοιχεία της οποίας είναι διαφορετικά, και αναφέρεται στην “οικονομική στατιστική των δήμων” για το 1901 και 1902.

Η στατιστική δημοσιεύτηκε σε διαδοχικά φύλλα της Επισήμου Εφημερίδας της Κρητικής Πολιτείας το 1902. Τον Μάιο για τους δήμους του Ρεθύμνου, τον Ιούλιο για τους δήμους των νομών Ηρακλείου, Σφακίων και Λασιθίου.

Αντίστοιχη στατιστική για τους δήμους του νομού Χανίων δεν εντοπίστηκε, τουλάχιστον τα έτη 1901 και 1902. Είναι προφανές ότι υπήρξε, αλλά η μη δημοσίευσή τους δεν αποκλείεται να οφείλεται σε λάθος, καθώς στα περιεχόμενα της Επισήμου Εφημερίδος περιλαμβάνεται η στατιστική για τα Χανιά, όχι όμως και σχετικοί πίνακες.

Η “οικονομική στατιστική των δήμων” για το 1901-2, εκτός από πληροφορίες για τον αριθμό των κατοίκων και των οικογενειών για κάθε δήμο αναφέρει τα ζώα που υπάρχουν σε κάθε δήμο, τα καρποφόρα δέντρα που υπήρχαν πριν το 1896 και πόσα καταστράφηκαν την περίοδο 1896-7 τα νέα δέντρα που φυτεύτηκαν, τα εισοδήματα που υπάρχουν από την καλλιέργεια των δέντρων ή την εκτροφή και το εμπόριο των ζώων.

Όλοι οι δήμοι εμφανίζουν άλλο πληθυσμό, στις περισσότερες περιπτώσεις αυξημένο, απ’ αυτόν της απογραφής του 1900. Γι’ αυτό το λόγο θεωρούμε ότι η στατιστική μας δίνει μια επιπλέον εικόνα για τον αριθμό των κατοικούντων σε κάθε δήμο, στους οποίους υπάρχουν και αλλαγές που προκύπτουν από συγχωνεύσεις ή διασπάσεις όσων υπήρχαν το 1900.

Η εικόνα για τους 4 νομούς είναι η παρακάτω:

Κρητικό ανδρόγυνο στα 1900 (Συλλογή Τζαχή)

ΔΗΜΟΙ ΝΟΜΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ	Άτομα	Οικογένειαι	ΔΗΜΟΙ ΝΟΜΟΥ ΛΑΣΗΘΙΟΥ	Άτομα	Οικογένειαι	Αρκαδίου	2.789	692
ΕΠΑΡΧΙΑ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ			ΕΠΑΡΧΙΑ ΜΕΡΑΜΒΕΛΛΟΥ			Βρυσιναίων	3.030	639
Δήμος Ηρακλείου	22.774	5.694	Δήμος Νεαπόλως	5.104	1.245	Ατσιποπούλου	5.087	1.138
ΕΠΑΡΧΙΑ ΜΑΛΕΒΥΖΙΟΥ			Δήμος Βραχασίου	2.250	570	Εν όλω	24.171	5.279
Δήμος Τυλίσσου	4.514	1.007	Δήμος Φουρνής	3.605	952	ΕΠΑΡΧΙΑ ΜΥΛΟΠΟΤΑΜΟΥ		
Δήμος Κρουσώνος	4.636	1.044	Δήμος Χουμεριάκου	3.630	933	Μελιδωνίου	3.780	829
Δήμος Αγίου Μύρωνος	4.939	1.126	Δήμος Αγίου Νικολάου	4.825	1.195	Γαράζου	3.294	316
Εν όλω	14.489	3.177	Εν όλω	19.414	4.895	Ανωγείων	4.565	858
ΕΠΑΡΧΙΑ ΚΑΙΝΟΥΡΙΟΥ			ΕΠΑΡΧΙΑ ΛΑΣΗΘΙΟΥ			Ελευθερναίων	3.948	950
Δήμος Γόρτυνος	1.909	381	Δήμος Τζερμιάδων	2.894	646	Εν όλω	16.217	3.453
Δήμος Ζαρού	3.895	779	Δήμος Ψυχρού	3.368	712	ΕΠΑΡΧΙΑ ΑΓ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ		
Δήμος Πλατάνου	5.505	1.172	Εν όλω	6.262	1.358	Λάμπης	3.788	824
Εν όλω	11.306	2.332	ΕΠΑΡΧΙΑ ΒΙΑΝΝΟΥ			Μελάμπων	4.366	946
ΕΠΑΡΧΙΑ ΠΥΡΓΙΩΤΙΣΣΗΣ			Δήμος Βιάννου	2.031	411	Φοίνικος	2.851	604
Δήμος Τυμπακίου	5.163	1.032	Δήμος Αγίου Βασιλείου	3.028	823	Εν όλω	10.975	2.474
ΕΠΑΡΧΙΑ ΠΕΔΙΑΔΟΣ			Δήμος Μουρνιών	1.793	488	ΕΠΑΡΧΙΑ ΑΜΑΡΙΟΥ		
Δήμος Παναγιάς	3.379	769	Εν όλω	6.852	1.722	Μέρωνος	4.347	906
Δήμος Λαγκαάδος	6.185	1.622	ΕΠΑΡΧΙΑ ΙΕΡΑΠΕΤΡΟΥ			Πανακραίων	4.490	1.027
Δήμος Αγ. Παρασκιών	3.425	844	Δήμος Ιεραπέτρου	3.341	898	Εν όλω	8.837	1.933
Δήμος Καστελλίου	6.770	1.499	Δήμος Ανατολής	2.991	782	ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΙΣ		
Δήμος Επισκοπής	5.660	1.116	Δήμος Κάτω Χωρίου	2.918	736	Επαρχία Ρεθύμνης	24.171	5.279
Εν όλω	25.419	5.850	Εν όλω	9.250	2.316	Επαρχία Μυλοποτάμου	16.217	3.453
ΕΠΑΡΧΙΑ ΜΟΝΟΦΑΤΣΙΟΥ			ΕΠΑΡΧΙΑ ΣΗΤΕΙΑΣ			Επαρχία Αγ. Βασιλείου	10.975	2.474
Δήμος Αρκαλοχωρίου	1.593	375	Δήμος Σητείας	3.467	895	Επαρχία Αμαρίου	8.837	1.933
Δήμος Μεγ. Βρύσεως	2.438	549	Δήμος Τουρλωτής	3.222	725	Εν όλω	60.200	13.139
Δήμος Χάρακος	4.131	1.045	Δήμος Ιτάνου	2.245	575	ΔΗΜΟΙ ΝΟΜΟΥ ΣΦΑΚΙΩΝ		
Δήμος Σκινιά	1.874	475	Δήμος Ρουκάκας	2.647	683	ΕΠΑΡΧΙΑ ΑΠΟΚΟΡΩΝΟΥ		
Εν όλω	10.036	2.444	Δήμος Πραισού	3.809	904	Δήμος Φρέ	5.345	1.169
ΕΠΑΡΧΙΑ ΤΕΜΕΝΟΥΣ			Εν όλω	15.390	3.782	Δήμος Γεωργιουπόλεως	5.588	1.050
Δήμος Αρχανών	3.519	776	ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΙΣ			Δήμος Βάμου	5.520	1.116
Δήμος Δαφνών	2.534	513	Επαρχία Μεραμβέλλου	19.414	4.895	Δήμος Αρμένων	4.404	956
Εν όλω	6.053	1.289	Επαρχία Λασηθίου	6.262	1.358	Εν όλω	20.827	4.291
ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΙΣ			Επαρχία Βιάννου	6.852	1.722	ΕΠΑΡΧΙΑ ΣΦΑΚΙΩΝ		
Δήμος Ηρακλείου	22.774	5.694	Επαρχία Ιεραπέτρου	9.250	2.316	Δήμος Ανωπόλεως	2.294	436
Επαρχία Μαλεβυζίου	14.089	3.177	Επαρχία Σητείας	15.390	3.782	Δήμος Ανατολικός	3.387	662
Επαρχία Καινουρίου	11.306	2.332	Εν όλω	57.168	14.073	Εν όλω	5.681	1.098
Επαρχία Πυργιωτίσσης	5.163	1.032	ΔΗΜΟΙ ΝΟΜΟΥ ΡΕΘΥΜΝΗΣ			ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΙΣ		
Επαρχία Πεδιάδος	25.419	5.850	ΕΠΑΡΧΙΑ ΡΕΘΥΜΝΗΣ			Επαρχία Αποκορώνου	20.827	4.291
Επαρχία Μονοφατσίου	10.036	2.444	Πόλεως Ρεθύμνης	9.361	1.882	Επαρχία Σφακίων	5.681	1.098
Επαρχία Τεμένους	6.053	1.289	Λαππαίων	3.904	928	Εν όλω	26.508	5.389
Εν όλω	94.840	21.818						

ΚΡΗΤΙΚΗ ^{III/L75}
A
ΧΩΡΟΓΡΑΦΙΑ

ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ, ΙΣΤΟΡΙΑ, ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ,
ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ, ΑΠΟΣΤΑΣΕΩΝ ΚΤΛ.

ΕΓΚΕΚΡΙΜΕΝΗ

ΥΠΟ

ΙΩΑΝΝΟΥ ΕΜΜ. ΝΟΥΧΑΚΗ

ΔΟΧΑΓΟΥ ΤΟΥ ΠΕΡΙΚΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΚΔΟΤΗΣ

ΣΠΥΡ. ΚΟΥΣΟΥΛΙΝΟΣ

ΚΡΗΤΟΛΟΓΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΣΤΕΡΓΙΟΥ Γ. ΣΠΑΝΑΚΗ
ΑΡΙΘ. ΕΙΣΑΓ. 45376

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΠΑΡΑ ΤΩ ΕΚΔΟΤΗ ΣΠ. ΚΟΥΣΟΥΛΙΝΩ

ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ || ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ

ΠΑΡΑ ΤΩ ΧΑΩ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΘΕΟΔΩΡΩΝ

◀ 1903 ▶

Τα προϊόντα εισαγωγής και εξαγωγής στην Κρητική Πολιτεία

Μια εικόνα της εμπορικής δραστηριότητας της Κρήτης κατά την περίοδο της Κρητικής Πολιτείας, και πιο συγκεκριμένα των προϊόντων που εξήγαγε και εισήγαγε το μικρό κρητικό κράτος, θα έχουμε στη συνέχεια, με βάση τα επίσημα στοιχεία της Ανωτάτης Διευθύνσεως Οικονομικών (υπουργείο Οικονομικών) της Κρήτης για το 1901. Την περίοδο εκείνη λειτουργούσαν στο νησί 16 τελωνεία και υποτελωνεία, στα κυριότερα λιμάνια ή λιμενικές εγκαταστάσεις στα οποία μπορούσε να καταπλεύσει ή να πλησιάσει ένα πλοίο, να φορτώσει και να εκφορτώσει εμπορεύματα. Τα εμπορεύματα τα οποία έκανε εξαγωγή η Κρητική Πολιτεία ήταν γεωργικά ή βιομηχανικά, με τα σαπούνια να είναι ένα προϊόν χαρκτηριστικό της Κρήτης των αρχών του 20ου αιώνα, καθώς σε όλο το νησί υπήρχαν αρκετά εργοστάσια παραγωγής. Το κρασί, το λάδι και τα εσπεριδοειδή, ήταν τα αγροτικά προϊόντα που και τότε στήριζαν την αγροτική οικονομία.

Τα προϊόντα εξαγωγής και εισαγωγής

Από τα επίσημα δελτία της εμπορικής κίνησης για το 1901 πληροφορούμαστε ότι τα προϊόντα που γίνονταν **εξαγωγή ήταν τα παρακάτω:**
Κουκούλια, μέταξα,
Σταφίδαι ξανθιά, σταφίδαι μαύραι,
Αμυγδαλόψυχα γλυκειά,
χαρούπια, έλαιον εδώδιμον,
Πυρηνέλαιον, ελαιοπτηρήνες,
Οίνος, υποστάθμη οίνου,
Σάπωνες κοινοί, σάπωνες εκ πυρηνελαίου,
Δέρματα αιγοπροβάτων ακατέργαστα,
Λεμόνια,
Οπώρα νωπά μανδαρίνια,
Οπώρα νωπά πορτακάλια,
Οπώρα νωπά κίτρα,
Βαλανίδιον,
Ζώντα εν γένει ζώα,
Κτηνοτροφικά εν γένει προϊόντα,
Αλιείας εν γένει προϊόντα,
Γεωργικά εν γένει προϊόντα,
Ελαίαι και ελαιώδεις ουσίαι,
Δασικά εν γένει προϊόντα,
Φυτικά βαφαί και βυρσοδεφικά ύλαι,
Ορυκτά και μέταλλα ακατέργαστα,
Φαρμακευτικά είδη και χημικών τεχνών προϊόντα,
Έπιπλα και λοιπά εκ ξύλου είδη,
Ζαχαροποιΐας, ζαχαροπλαστικής και φυρματοποιΐας είδη και τινά εδωδιμα,
Ποτά διάφορα,
Νήματα και υφάσματα,
Είδη εκ σπάρτου καννάβεως, ινών αθανάτου, ως και προϊόντα γναφικής και πιλοποιΐας, άνηθ μημιτά, σχοινοπλοκίας προϊόντα, αλιευτικής είδη,
Αγγειοπλαστικής και υαλουργικά προϊόντα,
Κατεργασμένα ορυκτά και μέταλλα,
Μουσικά όργανα και επιστημονικά εργαλεία (σ.σ.! πάντως αν και αναφέρονται στον κατάλογο προς εξαγωγή ειδών, τέτοια εξαγωγή δεν καταγράφεται με ποσότητα),
Τέχνη χάρτου, τυπογραφικής, χαλκογραφικής, φωτογραφικής, είδη και αντικείμενα των ωραίων τεχνών.
Είδη σύμμικτα εκ διαφόρων υλικών.
Τα είδη που γίνονταν εισαγωγή ήταν:

Αλώνισμα στο Καστέλι Πεδιάδας, γύρω 1900. Φωτο Behaeddin

Τα πορτοκάλια (πορτακάλια, όπως τα ανέγραφαν επίσημα στους καταλόγους των τελωνείων) ήταν ένα από τα κύρια προϊόντα εξαγωγής της Κρήτης στις αρχές του 20ου αιώνα. Φωτο Nelly's, 1926.

Βόες, βούτυρον μαγειρικής χρήσεως ηλατισμένον,
Βακαλός, κριθή,
Άλευρα, όρυζα,
Όσπρια εν γένει,
Καφές, καπνός εις φύλλα,
Τουμπεκίον,
Ξυλεία οικοδομικής,
Θείον, γαιάνθρακες,
Πετρέλαιον, σίδηρος,
Δέρματα αρνίων (τομάρια κατειργαμένα),
Ζάχαρις,
Νήματα αλεύκαστα εστριμμένα,
Υφάσματα βαμβακερά αλεύκαστα ή λευκασμένα (κάποτ Αμερικής λευκόν ή χασέδες),
Υφάσματα βαμβακερά νηματοβαφή, τετυπωμένα, ελαιοβαφή,
Υφάσματα βαμβακερά κεχρωματισμένα (δρίλια και τα παρεμφερή τούτοις, ρηγαδιά, μίσκια, διπλάρια, αλατζάδες, νταμωτά ή φόδρες),
Χνουδωτά (φέλπαι ή φελποειδή) βαμ-

βακερά κρετόν, σατέν πικέδες,
Υφάσματα μάλλινα,
Χνουδωτά (βελούδινα μάλλινα).

Χώρες εισαγωγής και εξαγωγής

Οι χώρες με τις οποίες συναλλασσόταν η Κρητική Πολιτεία, εισάγοντας ή εξάγοντας τα κυριότερα προϊόντα ήταν, με τη σειρά ποσοτήτων εισαγωγής ή εξαγωγής:
Εισαγωγές:
Υφάσματα αλεύκαστα ή λευκασμένα: Ελλάδα, Αγγλία, Ιταλία, Γαλλία, άλλοι χώροι.
Υφάσματα νηματοβαφή: Ελλάδα, Ιταλία, Αγγλία, άλλοι χώροι.
Άλευρα εκ σίτου: Τουρκία, Ελλάδα, Ρουμανία, Γαλλία, άλλοι χώροι.
Φύλλα καπνού: Ελλάδα.
Τουμπεκίον: Ελλάδα
Δέρματα βοών και μοσχारीων: Ελλάδα, Σάμος, Τουρκία, Γαλλία, άλλοι χώροι.
Δέρματα προβάτων: Τουρκία, Ελλάδα,

Αριθμ. ληξιαρχ. (No. d'ordre)	Κατηγορία (Κατηγορία)	(Catégorie)	Αριθμ. ληξιαρχ. (No. d'ordre)
1	Είδη ζώων ζωντανά	Animaux vivants en général	1
2	Κτηνοτροφικά ζώα κρετόν	Produits d'élevage en général	2
3	Αλιείας εν γένει προϊόντα	Produits de pêche en général	3
4	Είδη ζώων ζωντανά	Produits agricoles en général	4
5	Είδη ζώων ζωντανά	Produits des bêtes en général	5
6	Είδη ζώων ζωντανά	Produits des bêtes en général	6
7	Είδη ζώων ζωντανά	Produits des bêtes en général	7
8	Είδη ζώων ζωντανά	Produits des bêtes en général	8
9	Είδη ζώων ζωντανά	Produits des bêtes en général	9
10	Είδη ζώων ζωντανά	Produits des bêtes en général	10
11	Είδη ζώων ζωντανά	Produits des bêtes en général	11
12	Είδη ζώων ζωντανά	Produits des bêtes en général	12
13	Είδη ζώων ζωντανά	Produits des bêtes en général	13
14	Είδη ζώων ζωντανά	Produits des bêtes en général	14
15	Είδη ζώων ζωντανά	Produits des bêtes en général	15
16	Είδη ζώων ζωντανά	Produits des bêtes en général	16
17	Είδη ζώων ζωντανά	Produits des bêtes en général	17
18	Είδη ζώων ζωντανά	Produits des bêtes en général	18
19	Είδη ζώων ζωντανά	Produits des bêtes en général	19
20	Είδη ζώων ζωντανά	Produits des bêtes en général	20

Ο πίνακας με τις εξαγωγές των προϊόντων της Κρητικής Πολιτείας, από τον Ιανουάριο μέχρι το Σεπτέμβριο του 1901 (Επίσημος Εφημερίς Κρητικής Πολιτείας)

Βούβαλοι, βόες, μόσχοι: Τουρκία.
Ζάχαρις: Αυστροουγγαρία, Ελλάδα, Αίγυπτος.
Όρυζα: Αίγυπτος, Αγγλία, Ελλάδα, Ιταλία, άλλοι χώροι.
Καφές: Αυστροουγγαρία, Αίγυπτος, Ελλάδα.
Κλωστόι βαμβακερά, μη συμπεριλαμβανομένων των του ραψίματος: Ελλάδα, Αγγλία.
Πετρέλαιον: Ρουμανία, Τουρκία, Αγγλία.
Θείον: Ιταλία, Αυστροουγγαρία, Τουρκία.
Βακαλός: Ελλάδα, Αγγλία.
Υφάσματα μάλλινα, συμπεριλαμβανομένων και των αναμειγμένων μετά βάμβακος ή μετάξης: Ελλάδα, Γερμανία, Αγγλία, Αυστροουγγαρία, άλλοι χώροι.
Εύλα προς οικοδομήν: Αυστροουγγαρία, Τουρκία.
Κριθή: Τουρκία, Ελλάδα.
Όσπρια: Τουρκία, Αίγυπτος, Ελλάδα, άλλοι χώροι.
Βούτυρον: Τουρκία, Βουλγαρία, Ιταλία, Ελβετία, άλλοι χώροι.
Υφάσματα μεταξωτά: Γερμανία, Αγγλία, Αυστροουγγαρία, Ιταλία, άλλοι χώροι.
Σιδηρος ακατέργαστος και σίδηρος εις

ράβδους: Αγγλία, Ελλάδα, Ελβετία, Γερμανία, άλλοι χώροι.
Γαιάνθρακες: Αγγλία.
Βρώμη: Τουρκία, Ελλάδα.
Ενώ τα κυριότερα προς εξαγωγή προϊόντα είχαν τους εξής προορισμούς:
Έλαιον εδωδιμον: Αίγυπτος, Αγγλία, Τουρκία, Τρίπολις (σ.σ. Λιβύη), άλλοι χώροι.
Σάπων: Τουρκία, Αίγυπτος, Τρίπολις, άλλοι χώροι.
Χαρούπια: Γαλλία, Αγγλία, Ρωσία, Τρίπολις.
Οίνος: Αγγλία (κυρίως Μάλτα), Αίγυπτος, Τουρκία, άλλοι χώροι.
Μανδαρίνια, πορτακάλια, κίτρα, λεμόνια: Αυστροουγγαρία, Ελλάδα, Τουρκία, άλλοι χώροι.
Τέλος τα 16 τελωνεία και υποτελωνεία τα οποία υπήρχαν στα μικρά και μεγαλύτερα λιμάνια της Κρήτης γύρω στο 1901 ήταν τα παρακάτω:
Χανίων, Σούδας, Καλυβών, Χώρας Σφακιών, Παλιούχωρας Σελίνου, Καστελλίου Κισσάμου, Κολυμπαρίου, Ρεθύμνης, Καστελλίου Μυλοποτάμου (σ.σ. προφανώς είναι το Πέραμα), Αγίου Γαλήνη, Ηρακλείου, Χερσονήσου, Ματάλλων, Αγίου Νικολάου, Σητείας, Ιεραπέτρας.

Οι 10.620 Κρητικοί μετανάστες στην περίοδο της Κρητικής Πολιτείας

Έφυγαν 8.412 Χριστιανοί και 2.208 Μουσουλμάνοι για την Αμερική, την Αυστραλία, την Τουρκία, την Αφρική και την Ευρώπη, συμπεριλαμβανομένης της Ελλάδας

Περισσότεροι από 10.000 Κρητικοί αναγκάστηκαν να γίνουν μετανάστες την πρώτη δεκαετία του 20ου αιώνα, αναζητώντας μια καλύτερη μοίρα στην ξενιτιά. Η μεγάλη τους πλειοψηφία δεν επέστρεψε ποτέ, ενώ μερικοί από αυτούς δεν κατάφεραν καν να φτάσουν στον τελικό προορισμό τους, καθώς χάθηκαν σε ναυάγια... Ο προορισμός στον οποίο πολλοί επεδίωξαν να βρεθούν ήταν η Αμερική, ενώ οι μισοί από τους Μουσουλμάνους της Κρήτης επέλεξαν την Τουρκία για μόνιμη εγκατάσταση. Υπήρξαν όμως και 11 άνθρωποι που αποφάσισαν να κάνουν το παράτολμο εγχείρημα να βρεθούν στο πιο μακρινό από την Ελλάδα σημείο του πλανήτη, την Αυστραλία. Η Κρητική Πολιτεία είχε καταγράψει τη μεταναστευτική κίνηση των ετών 1900-1909 και δημοσίευσε τα στοιχεία στην Επίσημη Εφημερίδα το Μάρτιο του 1911. Ο διευθυντής του Γενικού Λογιστηρίου της Κρήτης Α. Πρέκας, που είχε την ευθύνη της συγκέντρωσης των πληροφοριών, δεν αναγράφει χώρες προορισμού, αλλά μόνο τις Ηπείρους. Μπορούμε όμως να συμπεράνουμε ότι όταν αναφέρεται στην Ασία εννοεί κυρίως την Τουρκία, ή όταν κάνει λόγο για την Ωκεανία, η αναφορά του σχετίζεται με την Αυστραλία. Η Αμερική ως προορισμός περιλαμβάνει κυρίως τις Ηνωμένες Πολιτείες, όμως και σε άλλες χώρες της αμερικανικής Ηπείρου, κυρίως της Λατινικής Αμερικής (Αργεντινή, Βραζιλία, Βενεζουέλα) έφτασαν οι Κρητικοί. Όσον αφορά στην Αφρική θα πρέπει κυρίως να αναφερόμαστε στην Αίγυπτο, ενώ η Ευρώπη ως προορισμός περιελάμβανε τότε και την Ελλάδα, καθώς η Κρήτη είχε το ιδιότυπο καθεστώς του ανεξάρτητου κράτους της Κρητικής Πολιτείας. Επίσημα μετανάστες από το 1900

μέχρι το 1909 ήταν 10.620 Κρήτες από τους συνολικά 303.543 απογραφέντες κατοίκους του νησιού το 1900.

Από αυτούς οι 8412 ήταν άνδρες και οι 2.208 γυναίκες, ενώ σε σχέση με το θρήσκευμα οι 7529 ήταν Χριστιανοί και οι 3091 Μουσουλμάνοι. Οι περισσότεροι από τους μετανάστες ήταν κάτοικοι του νομού Ηρακλείου, όπως θα παρακολουθήσουμε στη συνέχεια. Κι αυτό ήταν φυσικό, καθώς ήταν και τότε ο πολυπληθέστερος νομός του νησιού. Αυτό που είναι εντυπωσιακό είναι ο αριθμός των μεταναστών από το νομό Σφακίων, καθώς ήταν ο τρίτος σε μεταναστευτική κίνηση την πρώτη δεκαετία του 20ου αιώνα, αν και με τους λιγότερους κατοίκους. Από τους 25.000 κατοίκους μετανάστευσαν οι σχεδόν 1900. Και μάλιστα κυρίως για την Αμερική, για την οποία αναχώρησαν περισσότεροι από 1600. Ενώ από τους 19500 κατοίκους της επαρχίας Αποκορώνου της επαρχίας Σφακίων μετανάστευσαν οι 1837. Παραθέτουμε τα στοιχεία που προσδιορίζουν τη μετανάστευση από την Κρήτη, ανά προορισμό, θρήσκευμα, ηλικία, προέλευση, κλπ.

Τόποι προορισμού και μετανάστες

Από τους 10.620 Κρητικούς που μετανάστευσαν, οι 3672 είχαν προορισμό την Αμερική και ήταν κυρίως άνδρες (3640) που προφανώς πήγαιναν για εργασία, με μόλις 32 γυναίκες. Για την Ασία έφυγαν 1809 (1318 άνδρες και 491 γυναίκες), για την Αφρική 1407 (1170 άνδρες και 237 γυναίκες), για την Ευρώπη, συμπεριλαμβανομένης της Ελλάδας, 3321 (2275-1446) και για τη μακρινή Ωκεανία 11 Κρητικοί, 9 άνδρες και 2 γυναίκες. Για το πόσοι Χριστιανοί και πόσοι Μουσουλμάνοι αναχώρησαν αναφέρεται μόνο το συνολικό

στοιχείο, χωρίς να συγκεκριμενοποιείται η χώρα προορισμού. Πάντως οι μετανάστες Μουσουλμάνοι ήταν περίπου το 10% του συνολικού αριθμού όσων διέμεναν στο νησί. Από τους 33.496 που είχαν απογραφεί το 1900, μετανάστευσαν οι 3091.

Ανάμεσα στους μετανάστες ήταν 307 παιδιά μέχρι 10 ετών, οι 2286 από 10-20 ετών, οι 4294 20-30 ετών, οι 1876 από 30-40 ετών και οι 1857 πάνω από 40 ετών.

Ενδιαφέρον επίσης έχει το πόσοι είναι οι μετανάστες από κάθε επαρχία και ποιο προορισμό είχαν.

Για την Αμερική: Νομός Ηρακλείου

Από την πόλη του Ηρακλείου 4, Επαρχία Τεμένους 132, Μαλεβιζίου 33, Πεδιάδας 56, Μονοφατσίου 6, Καινουρίου 7, Πυργιωτίσης 22. Σύνολο νομού Ηρακλείου 260
Νομός Χανίων
Από την πόλη των Χανίων 49, Επαρχία Κυδωνίας 341, Κισσάμου 470, Σελίνου 47. Σύνολο νομού Χανίων 907
Νομός Σφακίων
Επαρχία Αποκορώνου 1568, επαρχία Σφακίων 56. Σύνολο νομού Σφακίων 1624.
Νομός Λασιθίου
Επαρχία Μεραμβέλλου 41, Λασιθίου 12, Βιάννου 2, Ιεράπετρας 18, Σητείας 36. Σύνολο νομού Λασιθίου 109
Νομός Ρεθύμνου
Πόλη του Ρεθύμνου 27, Επαρχία Ρεθύμνης 404, Αγίου Βασιλείου 192, Αμαρίου 121, Μυλοποτάμου 28. Σύνολο νομού Ρεθύμνου 772

Για την Ασία:

Νομός Ηρακλείου

Από την πόλη του Ηρακλείου 8, Επαρχία Τεμένους 83, Μαλεβιζίου 10, Πεδιάδας 332, Μονοφατσίου 511, Καινουρίου 5, Πυργιωτίσης 7. Σύνολο νομού Ηρακλείου 956
Νομός Χανίων
Από την πόλη των Χανίων 27, Επαρχία Κυδωνίας 61, Κισσάμου 15, Σελίνου 6. Σύνολο νομού Χανίων 109
Νομός Σφακίων
Επαρχία Αποκορώνου 18, επαρχία Σφακίων -. Σύνολο νομού Σφακίων 18.
Νομός Λασιθίου
Επαρχία Μεραμβέλλου 59, Λασιθίου 1, Βιάννου 8, Ιεράπετρας 43, Σητείας 102. Σύνολο νομού Λασιθίου 213
Νομός Ρεθύμνου
Πόλη του Ρεθύμνου 348, Επαρχία Ρεθύμνης 127, Αγίου Βασιλείου 8, Αμαρίου 10, Μυλοποτάμου 20. Σύνολο νομού Ρεθύμνου 513

Για την Αφρική:

Νομός Ηρακλείου

Από την πόλη του Ηρακλείου 8,
Επαρχία Τεμένους 79,
Μαλεβιζίου 40,
Πεδιάδας 136,
Μονοφατσίου 2,
Καινουρίου 41,
Πυργιωτίσης 25.
Σύνολο νομού Ηρακλείου 331

Νομός Χανίων

Από την πόλη των Χανίων 37,
Επαρχία Κυδωνίας 54,
Κισσάμου 97,
Σελίνου 81.
Σύνολο νομού Χανίων 269

Νομός Σφακίων

Επαρχία Αποκορώνου 73,
επαρχία Σφακίων -.
Σύνολο νομού Σφακίων 73.

Νομός Λασιθίου

Επαρχία Μεραμβέλλου 107,
Λασιθίου 27,
Βιάννου 8,
Ιεράπετρας 23,
Σητείας 270.
Σύνολο νομού Λασιθίου 435

Νομός Ρεθύμνου

Πόλη του Ρεθύμνου 10,
Επαρχία Ρεθύμνης 125,
Αγίου Βασιλείου 34,
Αμαρίου 73,
Μυλοποτάμου 57.
Σύνολο νομού Ρεθύμνου 299

Για την Ευρώπη:

Νομός Ηρακλείου

Από την πόλη του Ηρακλείου 1511,
Επαρχία Τεμένους 37,
Μαλεβιζίου 48,
Πεδιάδας 206,
Μονοφατσίου 13,
Καινουρίου 39,
Πυργιωτίσης 21.
Σύνολο νομού Ηρακλείου 1875

Νομός Χανίων

Από την πόλη των Χανίων 50,
Επαρχία Κυδωνίας 83,
Κισσάμου 207,
Σελίνου 82.
Σύνολο νομού Χανίων 422

Νομός Σφακίων

Επαρχία Αποκορώνου 177,
επαρχία Σφακίων 1.
Σύνολο νομού Σφακίων 178.

Νομός Λασιθίου

Επαρχία Μεραμβέλλου 134,
Λασιθίου 18,
Βιάννου 134
Ιεράπετρας 161,
Σητείας 75.
Σύνολο νομού Λασιθίου 422

Νομός Ρεθύμνου

Πόλη του Ρεθύμνου 37,
Επαρχία Ρεθύμνης 357,
Αγίου Βασιλείου 133,
Αμαρίου 66,
Μυλοποτάμου 131.
Σύνολο νομού Ρεθύμνου 724

Για την Ωκεανία:

Μαλεβιζίου 1,
Κυδωνίας 1,
Αποκορώνου 1,
Πόλη Ρεθύμνου 2
Μεραμβέλλου 1,

Βιάννου 1,
Σητείας 4.
Σύνολο μεταναστών από κάθε πόλη και επαρχία:
Νομός Ηρακλείου
Πόλη Ηρακλείου 1531,
Τεμένους 331,
Μαλεβιζίου 132,
Πεδιάδας 730,
Μονοφατσίου 532,
Καινουρίου 92,
Πυργιωτίσης 75
Σύνολο νομού Ηρακλείου 3.423
Νομός Χανίων
Από την πόλη των Χανίων 163,
Επαρχία Κυδωνίας 540,
Κισσάμου 789,
Σελίνου 216.
Σύνολο νομού Χανίων 1708
Νομός Σφακίων
Επαρχία Αποκορώνου 1837,
επαρχία Σφακίων 57.
Σύνολο νομού Σφακίων 1894.
Νομός Λασιθίου
Επαρχία Μεραμβέλλου 342,
Λασιθίου 58,
Βιάννου 153
Ιεράπετρας 245,
Σητείας 487.
Σύνολο νομού Λασιθίου 1285
Νομός Ρεθύμνου
Πόλη του Ρεθύμνου 424,
Επαρχία Ρεθύμνης 1013,
Αγίου Βασιλείου 367,
Αμαρίου 270,

Μυλοποτάμου 236.
Σύνολο νομού Ρεθύμνου 2310

Χριστιανοί και Μουσουλμάνοι

Ας δούμε και το στοιχείο που αφορά στον αριθμό των Χριστιανών και των Μουσουλμάνων μεταναστών ανά πόλη και επαρχία σ' όλη την Κρήτη.
Νομός Ηρακλείου
Από την πόλη του Ηρακλείου 25 Χριστιανοί, 1506 Μουσουλμάνοι
Επαρχία Τεμένους 259 Χριστιανοί, 72 Μουσουλμάνοι
Μαλεβιζίου 124-8,
Πεδιάδας 373-357,
Μονοφατσίου 20-512,
Καινουρίου 92 Χριστιανοί,
Πυργιωτίσης 75 Χριστιανοί.
Σύνολο νομού Ηρακλείου 968 Χριστιανοί, 2455 Μουσουλμάνοι
Νομός Χανίων
Από την πόλη των Χανίων 137 Χριστιανοί, 26 Μουσουλμάνοι,
Επαρχία Κυδωνίας 491 Χριστιανοί, 49 Μουσουλμάνοι,
Κισσάμου 789 Χριστιανοί, Σελίνου 209 Χριστιανοί. 7 Μουσουλμάνοι.
Σύνολο νομού Χανίων 1626 Χριστιανοί, 82 Μουσουλμάνοι
Νομός Σφακίων
Επαρχία Αποκορώνου 1837

Χριστιανοί, επαρχία Σφακίων 57 Χριστιανοί.
Σύνολο νομού Σφακίων 1894 Χριστιανοί (η επαρχία Σφακίων είχε μόλις 45 Μουσουλμάνους κατοίκους).
Νομός Λασιθίου
Επαρχία Μεραμβέλλου 342 Χριστιανοί, Λασιθίου 58 Χριστιανοί, Βιάννου 150 Χριστιανοί, 3 Μουσουλμάνοι
Ιεράπετρας 237 Χριστιανοί, 8 Μουσουλμάνοι
Σητείας 461 Χριστιανοί. 26 Μουσουλμάνοι.
Σύνολο νομού Λασιθίου 1248 Χριστιανοί, 37 Μουσουλμάνοι
Νομός Ρεθύμνου
Πόλη του Ρεθύμνου 27 Χριστιανοί, 397 Μουσουλμάνοι
Επαρχία Ρεθύμνης 895 Χριστιανοί, 118 Μουσουλμάνοι,
Αγίου Βασιλείου 365 Χριστιανοί, 2 Μουσουλμάνοι,
Αμαρίου 270 Χριστιανοί, Μυλοποτάμου 236 Χριστιανοί.
Σύνολο νομού Ρεθύμνου 1793 Χριστιανοί, 517 Μουσουλμάνοι.

Στην Αμερική
ως μετανάστες βρέθηκαν
πολλοί Κρητικοί την πρώτη
δεκαετία του 20ου αιώνα

Νέα εποχή για την Κρήτη αρχίζει και αυτό φαίνεται και στις φορεσιές των Κρητικών, που εγκαταλείπουν τη βράκα και το σαρίκι και φορούν τα ευρωπαϊκά ρούχα

Η τελευταία απογραφή της Κρητικής Πολιτείας το 1911

Η δεύτερη και τελευταία επίσημη απογραφή της περιόδου της Κρητικής Πολιτείας έγινε στις 4 και 5 Ιουνίου 1911 και τα αποτελέσματά της ανακοινώθηκαν σχετικά γρήγορα, καθώς δημοσιεύτηκαν στην Επίσημο Εφημερίδα το Σεπτέμβριο του ίδιου χρόνου. Ο πληθυσμός της Κρήτης είχε αυξηθεί κατά 33.000 ανθρώπους, περίπου, παρά το γεγονός ότι είχε μεσολαβήσει ένα μεταναστευτικό κύμα που οδήγησε στο εξωτερικό περισσότερους από 10.000 κατοίκους μέσα σε 9 χρόνια. Την ίδια περίοδο αναχώρησαν από το νησί αρκετοί Μουσουλμάνοι, αλλά ο πληθυσμός του μουσουλμανικού στοιχείου δεν μειώθηκε σημαντικά, καθώς περίπου 3000 ήταν λιγότεροι οι Οθωμανοί της Κρήτης.

Πάντως η δεύτερη επίσημη και οργανωμένη απογραφή της Κρητικής Πολιτείας έδωσε μόνο πληθυσμιακά στοιχεία, καθώς δεν διερευνήθηκαν, ή τουλάχιστο, δεν δημοσιεύτηκαν, στοιχεία που να αφορούν, για παράδειγμα, στα επαγγέλματα ή το μορφωτικό επίπεδο των Κρητικών, όπως είχε γίνει το 1900 ή και νωρίτερα το 1881. Επί-

σης δεν υπάρχει κατάλογος με τον πληθυσμό κάθε δήμου, χωριού ή οικισμού, παρά μόνο των νομών και των επαρχιών. Μάλιστα στα στοιχεία δινόταν ο αριθμός του πληθυσμού χωριστά ο νόμιμος και χωριστά ο πραγματικός. Στο νόμιμο συμπεριλαμβάνονταν οι κάτοικοι οι οποίοι την ημέρα της απογραφής απουσίαζαν ευρισκόμενοι στο εξωτερικό ή σε άλλη περιοχή της Κρήτης (στη δεύτερη περίπτωση απογράφτηκαν σε άλλη περιοχή), ενώ στον πραγματικό όσοι ήταν παρόντες στους χώρους κατοικίας ή εργασίας.

Έτσι, ο πραγματικός πληθυσμός του νησιού προσδιορίστηκε στους 336.151 κατοίκους και ο νόμιμος στους 353.206 κατοίκους.

Πριν την απογραφή η κυβέρνηση της Κρήτης, η Εκτελεστική Επιτροπή όπως ονομαζόταν τότε (στο νησί υπήρχε ήδη μια ιδιόμορφη κατάσταση αυτοδιοίκησης, καθώς οι Κρήτες διεκδικούσαν την de facto ένωση με την Ελλάδα), απηύθυνε προκήρυξη προς τον κρητικό λαό με την οποία, στο όνομα της φιλοπατρίας, νοημοσύνης, φιλο-

νομίας και προόδου, τον καλούσε να πάρει μέρος στη διαδικασία. Και επαναλάμβανε ότι και ο πρίγκιπας **Γεώργιος** είχε τονίσει πριν την απογραφή του 1900, ότι, δηλαδή, τα στοιχεία της δεν θα χρησιμοποιηθούν για επιβολή φορολογίας. Οι μνήμες από τις τούρκικες απογραφές για φορολογικούς λόγους ήταν πολύ νωπές για τους Κρητικούς... Την προκήρυξη υπέγραψαν, ο **Μανούσος Κούνδουρος** ως προεδρεύων, και οι **Νικόλαος Πιστολάκης** και **Γεώργιος Κοκκινάκης**, ως μέλη.

Τα στοιχεία που θα παρουσιάσουμε στη συνέχεια είναι με βάση τον πραγματικό πληθυσμό των 336.151 κατοίκων και των 84.198 οικογενειών, καθώς οι υπόλοιποι σχεδόν 17.000 για τους οποίους οι οικογένειές τους δήλωσαν ότι απουσίαζαν στο εξωτερικό, δεν ήταν κάτοικοι του νησιού την συγκεκριμένη περίοδο. Άλλωστε με βάση αυτά τα πραγματικά στοιχεία έγιναν και οι υπολογισμοί της διαφοράς πληθυσμού από το 1900, στην ίδια απογραφή.

Οι Χριστιανοί κάτοικοι ήταν 307.812 και οι Μουσουλμάνοι 27.852, ενώ υπήρχαν και

487 Ισραηλίτες. Οι άνδρες ήταν 167.372 (Χριστιανοί 152.533, Μουσουλμάνοι 14.618 και Ισραηλίτες 221) και οι γυναίκες 168.779 (Χριστιανές 155.279, Μουσουλμάνες 13.234 και Ισραηλίτισσες 266). Σε σχέση με το 1900 οι Χριστιανοί είχαν αυξηθεί κατά 39.072, ενώ οι Μουσουλμάνοι είχαν μειωθεί κατά 6.464 και οι Ισραηλίτες κατά 241.

Να σημειώσουμε ακόμη ότι παντού υπήρξε αύξηση του χριστιανικού πληθυσμού, πλην της επαρχίας Αποκορώνου του νομού Σφακίων και της επαρχίας Λασηθίου. Κατά το μεταναστευτικό ρεύμα της πρώτης δεκαετίας έφυγαν για το εξωτερικό πολλοί Σφακιανοί. Στην επαρχία Σφακίων, παράλληλα, εμφανίζεται ένας Μουσουλμάνος το 1911, ενώ πριν δεν υπήρχε κανείς. Μείωση υπήρξε επίσης στην επαρχία Λασηθίου, η οποία όμως κατοικείται μόνο από Χριστιανούς. Αύξηση του μουσουλμανικού πληθυσμού υπήρξε στις επαρχίες Πεδιάδος, Μονοφατισίου, Σητείας και Ιεραπέτρας.

Σε κάθε νομό η εικόνα είχε ως εξής:

ΓΥΡΙΣΤΕ ΣΕΛΙΔΑ

Συνεταιριστικές μερίδες
από την **Παγκρήτια Τράπεζα**

Επενδύστε σίγουρα!

Κερδίστε διπλά σε μέρισμα και υπεραξία.

ΠΑΓΚΡΗΤΙΑ
ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΤΙΚΗ
δική μας Τράπεζα

Οικογενειακά ονόματα Τουρκοκρητικών

Εξαιρετικά ενδιαφέρουσες πληροφορίες σχετικά με την καταγωγή και διαμόρφωση των οικογενειακών ονομάτων των Τουρκοκρητικών, πολλά από τα οποία έχουν διατηρηθεί ως επώνυμα σε κρητικές οικογένειες, μας δίνει η μελέτη της φιλολόγου και ιστορικού κ. **Λένας Τζεδάκη - Αποστολάκη**, η οποία παρουσιάστηκε το 2005, στο πλαίσιο του 9^{ου} Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου. Η κ Τζεδάκη εξέτασε τα τουρκοκρητικά οικογενειακά ονόματα, στο πλαίσιο ευρύτερης έρευνάς της για την ταυτότητα των μουσουλμάνων της Κρήτης, κατά τον ύστερο 19ο και τις αρχές του 20ου αιώνα.

Η ιστορικός και φιλόλογος χωρίζει τα ονόματα, ανάλογα με την προέλευσή τους, σε πατρωνυμικά, μητρωνυμικά, παρωνυμικά (παρωνύμια, παρατσούκλια), τοπωνυμικά – εθνικά, επαγγελματικά, ξενικά, διπλά επώνυμα. Στη μελέτη χρησιμοποιήθηκε υλικό από ανέκδοτες αρχειακές πηγές της υπό εξέταση εποχής και συγκρίθηκε με μεταγενέστερα δημοσιευμένα έργα, ενώ εξετάστηκαν 1116 οικογενειακά ονόματα*.

Η κ. Τζεδάκη σημειώνει στη μελέτη της:

1. Πατρωνυμικά

Τα τουρκοκρητικά πατρωνυμικά οικογενειακά ονόματα σχηματίζονται είτε με απλή παραγωγή από ένα κύριο όνομα είτε με σύνθεση του κυρίου ονόματος με ένα άλλο όνομα και συνακόλουθη παραγωγή νέου επωνύμου. Όταν έχουμε παραγωγή επωνύμου από σύνθεση, το κύριο όνομα μπορεί να αποτελεί το πρώτο ή το δεύτερο συνθετικό μέρος του νέου επωνύμου αδιακρίτως, όπως συμβαίνει π.χ. στα επώνυμα Ισουφιπαμπαδάκης (Ισούφ, κύριο όνομα) ή Δερβισαλάκης (Αλής, κύριο όνομα). Το έτερο μέρος της σύνθεσης μπορεί να είναι ένα άλλο κύριο όνομα ή μία λέξη που να αποτυπώνει ατομικά χαρακτηριστικά ή στοιχεία από την προσωπικότητα του ατόμου, να υποδηλώνει κοινωνική αξιολόγηση ή να σχετίζεται με την θρησκεία. Μεγάλο μέρος των σύνθετων πατρωνυμικών οικογενειακών ονομάτων είναι ταυτοχρόνως και παρωνυμικά.

Η αναγωγή στα ονόματα προέλευσης των επωνύμων και η συγκριτική εξέταση του καταλόγου μας με άλλους παρόμοιους, οδήγησε στη διαπίστωση μιας διασποράς κοινών πατρωνυμικών επωνύμων σε ολόκληρο τον ελληνικό χώρο. Τέτοιου τύπου επώνυμα είναι το επώνυμο Καραλάκης, το οποίο απαντάται ως Καραλής, Καραλόπουλος και Καραλίδης, το Ρετζεπάκης, το οποίο απαντάει ως Ρετζεπόγλου, Ρετζέπης και Ρετζεπόπουλος, το Σελιμάκης, το οποίο απαντάται ως Σελιμάς, Σελίμης, Σελιμίδης κ.α.

Στα πατρωνυμικά ονόματα διακρίνονται, ως προς το σημεινόμενο, δύο κύριες κατηγορίες: τα καθαυτό πατρωνυμικά και τα πατρωνυμικά των οποίων η προέλευση παραπέμπει σε παρωνύμιο, σε επάγγελμα ή σε συνδυασμό των δύο τελευταίων κατηγοριών, δηλαδή σε παρωνυμικά/επαγγελματικά. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν επώνυμα όπως: Ισμαήλάκης (Ισμαήλ, κύριο όνομα), ενώ στη δεύτερη επώνυμα όπως: Αρσάκης (Arif, κύριο όνομα/επιμελημένη εμφάνιση), Σελιμάκης (Selim, κύριο όνομα/ασφαλής), Ντιλιαβεράκης (Diliaver, κύριο όνομα/γενναίος, ανδρείος), Χατζηβαφάκης (Haci, κύριο όνομα/προσκυνητής/βαφάς), Καμπεράκης (Kamber, κύριο όνομα/ πολυπράγμων /υπηρέτης).

Τα καθαυτό πατρωνυμικά προέρχονται από την προσθήκη της παραγωγικής κατάληξης -ακης, της οποίας η χρήση είχε γενικευθεί στο νησί από τις αρχές του 19ου αιώνα, στο θέμα του ονόματος του γενάρχη και εμφανίζονται σταθεροποιημένα. Στα διαθέσιμα στοιχεία εντοπίστηκε μόνο μία περίπτωση (στο σύνολο εκατό ενενήντα οκτώ ονοματεπωνύμων των οποίων είναι γνωστό το πατρώνυμο), ο Μεχμέτ Μεχμετάκης του Ουστά, ξυλουργός, κάτοικος Ηρακλείου, όπου το επώνυμο σχηματίζεται απευθείας από το όνομα του προσώπου, ενώ ελάχιστα είναι τα επώνυμα που σχηματίστηκαν στην αμέσως

προηγούμενη γενιά, όπως Αχμέτ Καδράκης του Καδρή, Αλή και Χαλήλ Νεβρεζάκης του Νεβρέζη, Χαλήλ και Χασάν Ομεράκης του Ομέρ, Μουσταφά Ρεσιμάκης του Ρεσίμ, Τζεβρή Ρετζεπάκης του Ρετζέπ και Οσμάν Χουσεϊνάκης του Χουσεϊν.

Εξαιρέσεις στον παραπάνω “κανόνα” αποτελούν περιπτώσεις όπως του Σαΐτ Δερβισαλάκη του Δερβισαλή, και του Αλή Χασανάκη του Μεχμέτ.

Ο καπνοπώλης Σάιτ Δερβισαλάκης καταγράφεται ως τέκνο του Δερβισαλή Χατζημασλουμάκη. Πρόκειται για διαδοχικές πατρωνυμίες οι οποίες όμως δεν φαίνεται να διατηρούνται περισσότερο από μία γενιά. Δεν είναι γνωστό πότε ακριβώς πραγματοποιήθηκε ή τι προκάλεσε την απόρριψη του οικογενειακού και την επιλογή του άμεσα πατρωνυμικού ως νέου επιθέτου, είναι όμως πολύ πιθανόν η επιλογή αυτή να σχετίζεται τόσο με πολιτικούς όσο και με προσωπικούς λόγους. Η δεδομένη χρονική συγκυρία, στην οποία βασίζεται η έρευνα, οδηγεί σε σκέψεις σχετικά με την ενδεχόμενα επισφαλή θέση των Τουρκοκρητικών στις νέες πολιτικές συνθήκες του νησιού, μετά από το 1898 και ιδίως μετά το 1913, ή σε όξυνση των εθνικών διαφορών ανάμεσα στα σύννοια στοιχεία, μετά από την ελληνική αποβίβαση στη Σμύρνη, το 1919 και κατά τη διάρκεια του ελληνο-τουρκικού πολέμου. Αυτοί θα μπορούσαν να είναι οι πολιτικοί λόγοι.

Από την άλλη, τόσο το επώνυμο που απορρίπτεται όσο και το επώνυμο που επιλέγεται έχουν άμεση σχέση με τη μουσουλμανική θρησκεία. Το όνομα Δερβισαλής, σύνθετο από το όνομα Αλής και το προσδιοριστικό δερβίσης (μουσουλμάνος μοναχός), επιτείνει τη θρησκευτικότητα την οποία εκφράζει ο προσδιορισμός Χατζής στη σύνθεση του πατρωνυμικού/παρωνυμικού επιθέτου Χατζημασλουμάκης, το οποίο ούτως ή άλλως προϋπήρχε, ως οικογενειακό όνομα. Στο ζήτημα του επιθέτου Χατζημασλουμάκης δεν μπορεί ασφαλώς να αποκλεισθεί η περίπτωση να επρόκειτο για πραγματικό προσκυνητή της ιερής πόλης των μουσουλμάνων και το επώνυμο να μην είναι παρωνυμικό. Όμως, αφενός εύκολα φαντάζεται κανείς τις πρακτικές δυσκολίες ενός τέτοιου εγχειρήματος για την εποχή που εξετάζεται και αφετέρου, εάν είχε πραγματοποιηθεί ένα προσκύνημα τέτοιου είδους, η υπερηφάνεια του αποτελέσματος θα οδηγούσε στη διατήρηση του επωνύμου, όπως ήταν. Στους προσωπικούς λόγους, εκτός από αυτόν που ήδη αναφέρθηκε, θα μπορούσε κανείς να συμπεριλάβει οικογενειακές διενέξεις ή οικονομικές διεκδικήσεις, η επιλογή, όμως, του πατρωνυμικού ονόματος ως νέου επωνύμου υποδηλώνει στενούς δεσμούς με το γεννήτορα αποκλείοντας τις υποθέσεις αυτές.

Ο Αλής Χασανάκης του Μεχμέτ, βυρσοδέψης από το Ηράκλειο, καταγράφεται και ως Αλής Μεχμετάκης του Χασάν. Πρόκειται και στις δύο περιπτώσεις για τυπική πατρωνυμική ονοματοποιία με την προσθήκη υποκοριστικής κατάληξης στο θέμα του μικρού ονόματος του πατέρα, δίχως αυτό να υποστεί την παραμορφική μεταβολή. Η προσήλωση στην πατρωνυμία αντί της επιλογής ενός ονόματος άλλου τύπου, π.χ. επαγγελματικού ή τοπωνυμικού, οδηγεί σε σκέψεις σχετικά με τη συνοχή της οικογένειας και τις νοοτροπίες των Τουρκοκρητικών. Μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι η διπλότυπη εγγραφή του ονοματεπωνύμου δεν αφορά μόνο στο επώνυμο αλλά και σε ένα άλλο ουσιαστικό στοιχείο της ταυτότητας. Το πατρώνυμο, το οποίο προσδιορίζει την προέλευση και τη συνέχεια μιας οικογένειας, αντικαθίσταται από το όνομα του παππού και γενάρχη. Μολονότι η οριστική επιλογή δεν έχει γίνει ακόμη και η βούληση του προσώπου είναι διυδιάκριτη, είναι εμφανής η τάση για διατήρηση μιας συνέχειας. Η συνέχεια αυτή ξεπερνά τα όρια μιας γενιάς και εμφανίζεται ως δια-γενεακή. Η

Μουσουλμάνοι το 1897
(φωτογραφία Τούρκου
φωτογράφου)

άμεση σύνδεση του προγόνου με τον απόγονο της δεύτερης γενιάς υποδηλώνει εμμονή σε ουσιαστικά στοιχεία της οικογενειακής ταυτότητας και εκφράζει την ανάγκη διατήρησης ισχυρών συνεκτικών δεσμών ανάμεσα στα μέλη μιας οικογένειας.

Μια άλλη όψη του ίδιου ζητήματος εντοπίζεται στην περίπτωση του Ελχαμή Μουσαδάκη εμπορικού υπαλλήλου από το Ηράκλειο. Το επώνυμο Μουσαδάκη (δεν καταγράφεται το όνομα του πατέρα) με ασφάλεια παραπέμπει στον γενάρχη Μουσά (κύριο όνομα), τον γιο Μουσάκη και τον εγγονό Μουσαδάκη, δείχνοντας με αυτό τον τρόπο, στη διαχρονία τριών γενεών, μια παρόμοια αντίληψη στο θέμα της ονοματοποιίας. Το οικογενειακό επώνυμο διατηρείται με μικρές μόνο αλλοιώσεις, οι οποίες ορίζουν τη συνέχεια και τη διαδοχή των γενεών. Παρ' όλα τα στρατιωτικά, πολιτικά και κοινωνικά γεγονότα που μεσολάβησαν στο χρονικό διάστημα το οποίο περιλαμβάνεται στα όρια των τριών αυτών γενεών, δηλαδή από τις αρχές του 19ου αι. έως το Μάρτιο του 1922 (όταν ο Ελχαμή Μουσαδάκης επικυρώνει τη μεταβίβαση σημαντικής ακίνητης περιουσίας, στη συνοικία Σουλτάν Ιμπραχίμ του Ηρακλείου, από την Ανρλία, χήρα Μάουρο Ιττάρ στον κτηματία Σαμή Ζέκυ (εργιαδάκη) και την αποδυνάμωση της κοινωνικής θέσης των μουσουλμάνων, ή σωστότερα ακριβώς εξαιτίας όλων όσων μεσολάβησαν, η ανάγκη διατήρησης μιας ταυτότητας οικογενειακής και συνακόλουθα προσωπικής εμφανίζεται ως πολύ ισχυρή. Ορισμένα πατρωνυμικά ονόματα δίδουν

δύο τύπους επωνύμων, όπως το όνομα Μασλούμ (Μασλουμάκης/Μασλουμζαδές ή Φοδελιανάκης) και Χαμζά (Χαμζαδάκης/Χαμτζαδάκης). Στην πρώτη περίπτωση η διαφορά εντοπίζεται αρχικά στην κατάληξη του επωνύμου. Η κατάληξη -ζαδές(ς) είναι πατρωνυμική περσική κατάληξη, αντίστοιχη με την οθωμανική κατάληξη -ογλου, την ελληνική -ίδης ή την κρητική -άκης. Η παρουσία περσικής καταγωγής μουσουλμάνων, οι οποίοι δραστηριοποιούνται στην περιοχή της Κρήτης, μαρτυρείται στις απογραφές, σε οθωμανικούς κώδικες του ιεροδικείου και σε διάφορα προξενικά έγγραφα του ρωσικού υποπροξενείου Ηρακλείου. Το ιδιαίτερο ενδιαφέρον στην περίπτωση Μασλουμζαδέ /Φοδελιανάκη είναι ότι η πατρωνυμία σταδιακά εγκαταλείπεται για χάρη της τοπωνυμίας (Φόδελε, χωριό του Ν. Ηρακλείου). Δεδομένου ότι ο Μασλουμζαδέ/Φοδελιανάκης καταγράφεται ως κάτοικος Ηρακλείου, όπου ασκεί εμπορική δραστηριότητα, η επιλογή τοπωνυμικού ονόματος παραπέμπει στον ιδιαίτερο τόπο της οικογενειακής του καταγωγής και συνδέεται με την ανάγκη διατήρησης μιας συνέχειας. Στην περίπτωση του επωνύμου Χαμζαδάκης/Χαμτζαδάκης η διαφορά εντοπίζεται στη ρίζα της λέξης. Δεν πρόκειται για ουσιαστική διαφορά, η οποία να τροποποιεί αισθητά το επώνυμο. Περισσότερο προδίδει αμυχηνία κατά την εκφορά φθογγικών συμπλεγμάτων, ξένων ως προς την ελληνική γλώσσα, όπως είναι η συνεκφορά των φθόγγων - μζ-ή-μτζ.

Μέσα στο “λαβύρινθο”
των Τραπεζών
μια Τράπεζα ξεχωρίζει

Γιατί...

- ανήκει στα μέλη της
- εξυπηρετεί γρήγορα και αποτελεσματικά
- τοκίζει τις καταθέσεις από το 1ο Ευρώ με το μεγαλύτερο επιτόκιο
- χορηγεί δάνεια με τις χαμηλότερες επιβαρύνσεις
- η απόκτηση μερίδων είναι μια σίγουρη και κερδοφόρα επένδυση

**ΠΑΓΚΡΗΤΙΑ
ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΤΙΚΗ**

Η δική μας Τράπεζα